

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ- ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ-ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ: ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ & ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟΣ
ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ**

**ΕΡΓΑΣΙΑ ΑΝΗΛΙΚΩΝ:
Έκταση, μορφές και επιπτώσεις
στη σχολική επίδοση και την επαγγελματική
σταδιοδρομία.**

**ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
της: ΓΕΩΡΓΟΥΛΑ Γ. ΧΡΥΣΟΥΛΑΣ
Α.Μ: 220007**

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2004

Επόπτρια Καθηγήτρια: **Νόβα-Καλτσούνη Χριστίνα**

Τριμελής Επιτροπή: **Νόβα-Καλτσούνη Χριστίνα**

Κασσωτάκης Μιχαήλ

Κρουσταλάκης Γεώργιος

Ημερομηνία εξέτασης: 22-9-2004

Βαθμός: <<Άριστα >> 10

Περιεχόμενα

Εισαγωγή

Μέρος Α΄: Θεωρητικές προσεγγίσεις

Κεφάλαιο 1: Ιστορικές διαστάσεις της παιδικής ηλικίας και της παιδικής εργασίας.....	7
1.1 Η εργασία ανηλίκων το 19 ^ο αι.....	13
1.2 Οι συνθήκες εργασίας.....	22
1.3 Το παιδικό ημερομίσθιο και η συμβολή στο οικογενειακό εισόδημα	23
Κεφάλαιο 2: Η εργασία ανηλίκων ανά τον κόσμο σήμερα	24
2.1 Οι τομείς απασχόλησης ανηλίκων.....	30
2.2 Παιδιά του δρόμου.....	41
2.3 Επιδράσεις στην υγεία των εργαζόμενων ανηλίκων.....	48
2.4 Έρευνες για την εργασία ανηλίκων.....	51
2.5 Νομοθεσία της εργασίας ανηλίκων.....	60
2.6 Στατιστικά στοιχεία για την εργασία ανηλίκων στην Ελλάδα	70
Κεφάλαιο 3: Προσδιοριστικοί παράγοντες της εργασίας ανηλίκων	
3.1 Φτώχεια –συμβολή στο οικογενειακό εισόδημα	77
3.2 Η ζήτηση εργασίας ανηλίκων.....	80
3.3 Οικονομικοί και κοινωνικοί μετασχηματισμοί.....	81
3.4 Σύνδρομο Επίκτητης Ανοσολογικής Ανεπάρκειας(AIDS)...	83
3.5 Πολεμικές συρράξεις.....	83
3.6 Δημογραφικές μεταβολές.....	84
Κεφάλαιο 4: Εργασία ανηλίκων, εκπαίδευση και επαγγελματική σταδιοδρομία	
4.1 Εργασία ανηλίκων και εκπαίδευση.....	85

4.2 Εργασία ανηλίκων και μαθητική διαρροή στην Ελλάδα.....	89
4.3 Εργασία ανηλίκων και επαγγελματικές επιλογές.....	94
Μέρος Β΄: Ερευνητική προσέγγιση	
1. Σκοπός της έρευνας.....	96
2. Μεθοδολογία της έρευνας.....	97
3. Ευρήματα.....	104
4. Σχολιασμός των ευρημάτων-Συμπεράσματα.....	147
Μέρος Γ΄	
1. Προοπτικές σύνδεσης εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας	156
2. Προτάσεις για την καταπολέμηση της εκμετάλλευσης εργαζόμενων ανηλίκων	159
Παράρτημα	164
Βιβλιογραφία	196

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος: “Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός”, του τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, με στόχο να διερευνήσει το πολυσύνθετο κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο της εργασίας ανηλίκων, το οποίο εμφανίζεται σε μεγάλη έκταση ανά τον κόσμο κυρίως ως μια μορφή εκμετάλλευσης παιδιών και εφήβων και συνοδεύεται από ποικίλες επιπτώσεις στη σωματική και ψυχική τους υγεία, αλλά και στη μελλοντική τους εξέλιξη.

Η συγκεκριμένη εργασία χωρίζεται σε 3 μέρη:

- Στο Α΄ μέρος (θεωρητικό), επιχειρείται αρχικά μια αναδρομή στις ιστορικές διαστάσεις της παιδικής ηλικίας και της παιδικής εργασίας. Στη συνέχεια, δίνονται στοιχεία για την έκταση και τις μορφές της εργασίας ανηλίκων ανά τον κόσμο σήμερα, καθώς και για τις επιπτώσεις στην υγεία των ανήλικων εργαζόμενων. Αναφέρονται διάφορες έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί σχετικά με το θέμα σε παγκόσμια κλίμακα, αλλά και στην Ελλάδα ειδικότερα. Επίσης, παρουσιάζεται η νομοθεσία της εργασίας ανηλίκων (διεθνής και ελληνική) και δίνονται στατιστικά στοιχεία για την εργασία ανηλίκων στην ελληνική οικονομία. Τέλος, εξετάζονται οι προσδιοριστικοί παράγοντες της εργασίας ανηλίκων και οι επιδράσεις της στην εκπαιδευτική και επαγγελματική τους σταδιοδρομία.
- Στο Β΄ μέρος (ερευνητικό) πραγματοποιείται έρευνα σε μαθητικό πληθυσμό ηλικίας 14-18 ετών, Εσπερινών Σχολείων της Δυτικής Αθήνας, που εργάζεται παράλληλα τόσο για την κάλυψη

οικονομικών αναγκών όσο και για την πρακτική άσκηση σε κάποιο συναφές αντικείμενο της Τεχνικής κυρίως Εκπαίδευσης. Στόχος της έρευνας αυτής ήταν να διερευνήσει τα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα:

- α. Πώς επηρεάζεται ο μέσος όρος ωρών ημερήσιας μελέτης των σχολικών μαθημάτων από το μέσο όρο ωρών ημερήσιας απασχόλησης;
  - β. Πώς επηρεάζεται η συχνότητα απουσιών από το σχολείο, από το εποχιακό διάστημα απασχόλησης;
  - γ. Πώς συνδέεται η τωρινή απασχόληση εργαζόμενων μαθητών με τις μελλοντικές επαγγελματικές επιλογές;
  - δ. Αν το εισόδημα των εργαζόμενων μαθητών συμβάλλει στο οικογενειακό εισόδημα;
- Στο Γ' μέρος αναζητείται η προοπτική σύνδεσης της εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας και προτείνονται μέτρα καταπολέμησης της εκμετάλλευσης των εργαζόμενων ανηλίκων.

Μέρος Α΄

Κεφάλαιο 1^ο

Ιστορικές διαστάσεις της παιδικής ηλικίας και της παιδικής εργασίας

Οι έννοιες του παιδιού και της παιδικής ηλικίας διαφοροποιούνται στο χώρο και στο χρόνο, αποκτώντας διαφορετική σημασία και μεταθέτοντας κάθε φορά τα όρια μετάβασης από την παιδική ηλικία στην εφηβεία και στην ενηλικίωση.

Έτσι, στις αγροτικές κοινωνίες του Μεσαίωνα η παιδική ηλικία περιοριζόταν στην απαραίτητη “τρυφερή και εύθραυστη” ηλικία. Μόλις το παιδί έβγαινε από τον κύκλο των γυναικών, όπου η ύπαρξή του δεν λαμβανόταν σοβαρά υπόψη και μπορούσε να τα καταφέρει από φυσική άποψη, άρχισε να συναναστρέφεται τους ενήλικες. Μοιραζόταν τις εργασίες τους, αγροτικές κυρίως, εκπαιδευόταν κοντά τους στα όπλα και συμμετείχε στα παιχνίδια τους. Από μικρό παιδί μεταμορφωνόταν “σε μικρό ενήλικα”, χωρίς να περάσει από τα ενδιάμεσα στάδια της νεότητας (Ariés, 1990, σ. 16).

Εξάλλου, έχει υποστηριχθεί ότι στη διάρκεια του δυτικού Μεσαίωνα και ως το 13^ο αιώνα το παιδί ήταν μια απαξία, λόγω της αδύναμης οικονομικής του θέσης στο πλαίσιο του αγροτικού συστήματος (Le Goff, 1986, σ. 686). Η παιδοκτονία άλλωστε, παρόλο που θεωρείτο έγκλημα και επέσυρε αυστηρές ποινές, ήταν ανεκτή με το πρόσχημα του ατυχήματος μέχρι και τα τέλη του 17^{ου} αιώνα (Ariés, 1990, σ. 26).

Στις παραδοσιακές κοινωνίες δεν υπήρχε η παιδικότητα ως ιδιαίτερη κατηγορία στη ζωή του ανθρώπου, η παιδική κατάσταση όμως, υπό την

έννοια του κοινωνικά εξαρτημένου ατόμου, ήταν ισχυρότατη. Το φαινόμενο αυτό σχετιζόταν με το γεγονός ότι οι κοινωνίες ήταν εντονότατα ιεραρχημένες, τα περιθώρια αυτονόμησης ή χειραφέτησης των μελών τους πολύ περιορισμένα και η διαδικασία της κοινωνικής ανέλιξης, όποτε ήταν εφικτή, νομιμοποιούνταν σε κάθε της στάδιο με μια συγκεκριμένη τελετουργία. Ήταν ένας κόσμος όπου ο αγώνας για την επιβίωση αποτελούσε συλλογική υπόθεση και η οικογένεια, υπό την ευρύτερή της έννοια, είχε ως αποστολή τη διατήρηση των αγαθών και τη βοήθεια των μελών της (Ρηγίνος, 1995, σ. 13).

Στις αγροτικές –προβιομηχανικές κοινωνίες, η κοινωνικοποίηση ως διαδικασία ένταξης του ατόμου στην κοινωνία πραγματοποιούνταν με τρόπο “φυσικό”(Νόβα-Καλτσούνη,1996,σ.90). Τα παιδιά μάθαιναν δίπλα στους ενήλικες διάφορους κοινωνικούς ρόλους και συνέβαλαν στην εξασφάλιση της κοινωνικής συνοχής, συμμετέχοντας ενεργά στη ζωή και στις δραστηριότητες της κοινότητας. Μετά τη γέννησή τους, για ένα αρκετά μεγάλο διάστημα εξαρτιόταν από τους μεγάλους. Όμως, τα διάφορα στάδια βιολογικής και ψυχολογικής ανάπτυξης δύσκολα αναγνωρίζονταν και ξεχώριζαν. Όπως αναφέρει ο Gladstone (1987), δύσκολα διέκριναν τις διαφορές ανάμεσα σε ένα παιδί 8 και σε ένα 18 ετών. Ενώ ο Tucker (1978), σημειώνει ότι: “η παιδική ηλικία ήταν ένα στάδιο που το ανεχόταν κανείς, παρά το απολάμβανε”(Tucher,1978, σ. 229). Εξάλλου, η Linda Pollock, στο έργο της “Forgotten child” το 1983, αναφέρει ότι οι γονείς φέρονταν διαφορετικά και με αγριότητα στα παιδιά τους. Παρόμοια οι Davies (1971) και Smith (1973, 1975), δηλώνουν ότι το παιδί έμπαινε στον κόσμο των ενηλίκων στην ηλικία των 7 χρόνων.

Στην Ευρώπη, στα πλαίσια της αγροτικής κοινωνίας, υπάρχουν επίσης τα στρώματα των τεχνητών με την εργαστηριακή

παραγωγή, οργανωμένα σε συντεχνίες και ζώντας κυρίως στις πόλεις. Στο πλαίσιο αυτού του συστήματος τα νεαρά άτομα είχαν συγκεκριμένο ρόλο και μάθαιναν όσα έπρεπε να ξέρουν καθώς βοηθούσαν τους μεγάλους. Η μαθητεία θα αποτελούσε για αρκετούς αιώνες τον βασικό εκπαιδευτικό μηχανισμό της κοινωνίας (Ariés, 1990, σ. 24).

Στο αστικό περιβάλλον των προβιομηχανικών πόλεων τα παιδιά – μαθητευόμενα ή υπηρέτες – εργάζονταν στο πλευρό των τεχνιτών ή των υπηρετών. Στα σιδηροπωλεία του Μπέρμινχαμ η μαθητεία άρχιζε στην ηλικία των 7 χρόνων, ενώ οι υφαντουργοί των βόρειων περιοχών της Αγγλίας απασχολούσαν παιδιά ηλικίας 5, ακόμη και 4 χρόνων, μόλις δηλαδή έκριναν ότι μπορούσαν να παρακολουθούν τις εργασίες και να υπακούν στις εντολές (Mantoux, 1979, σ. 126).

Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της παιδικής εργασίας στα προβιομηχανικά εργαστήρια ήταν ο παιδαγωγικός της χαρακτήρας. Ο μαθητευόμενος βρισκόταν στο κέντρο της παραγωγικής διαδικασίας. Η απόκτηση των προσόντων αυτών γινόταν μετά από μακρόχρονη θητεία. Η μαθητεία υποκαθιστούσε κατά κάποιον τρόπο την έλλειψη τεχνικής εκπαίδευσης. Το παιδί μάθαινε ένα επάγγελμα παρακολουθώντας και βοηθώντας τους μεγαλύτερους τεχνίτες.

Στη Γαλλία, στα τέλη του 14^{ου} και μέχρι τα μέσα του 16^{ου} αιώνα, ο υποψήφιος μαθητευόμενος, ηλικίας 11-12 χρόνων, μόνος του διαπραγματευόταν με τον μάστορα την είσοδό του στο εργαστήριο. Από το 17^ο αιώνα όμως, ο κηδεμόνας εμφανιζόταν ως εγγυητής του υποψηφίου και κανόνιζε τους όρους της μαθητείας του (Couturier, 1986, σ. 388).

Στις προκαπιταλιστικές δομές ο παραγωγικός ρόλος των παιδιών ήταν περιορισμένος και κάτω από την πατρική καθοδήγηση (Thompson, 1968, σ. 368). Έτσι, υπήρχε μια βαθμιαία καθοδήγηση στην εργασία,

ανάλογη με την ηλικία και τις δεξιότητες των παιδιών. Επιπλέον, αυτές οι εργασιακές δραστηριότητες των παιδιών πολλές φορές συνδυάζονταν με το παιχνίδι. Στη φεουδαρχική κοινωνία η οικονομία της οικογένειας απαιτούσε σε ορισμένες περιόδους, όπως π.χ. εκείνες της συγκομιδής, να συμμετέχουν όλα της τα μέλη, ακόμα και τα νεαρότερα, που αναλάμβαναν πιο ελαφριές εργασίες, ώστε να μπορούν οι μεγαλύτεροι να ασχολούνται περισσότερο με την παραγωγική διαδικασία. Έτσι, σε αυτές τις αγροτικές οικονομίες τα παιδιά θεωρούνταν το εφεδρικό εργατικό δυναμικό και βαθμιαία κοινωνικοποιούνταν στον πλήρη εργασιακό ρόλο των ενηλίκων. Ειδικότερα σε εποχές αυξημένης ζήτησης εργατικής δύναμης, επηρέάζονταν οι ευκαιρίες άμεσης ένταξης των παιδιών στην παραγωγική διαδικασία (Levine, 1987, σ. 30.).

Ο C. Cipolla (1988), υποστηρίζει ότι “στις προβιομηχανικές κοινωνίες η εργασία των ανηλίκων ήταν διαδεδομένη όσο και κατά την περίοδο της βιομηχανικής επανάστασης”(Cipolla, 1988, σ. 100). Ένας βασιλικός νόμος της Αγγλίας του 1338 αναφέρεται στα αγόρια και τα κορίτσια που εργάζονται στο άροτρο και στο κάρο ή σε άλλου είδους αγροτικές ασχολίες, μέχρις ότου φτάσουν στην ηλικία των 12 χρόνων (Cipolla, 1988, σ. 100), ενώ στην Ιταλία, στην επαρχία της Τοσκάνης, τα παιδιά άρχιζαν να εργάζονται από την ηλικία των 7 ή 8 ετών (Sandrin, 1982, σ. 102).

Ο A. Smith (1973), παρουσιάζει με πολύ χαρακτηριστικό τρόπο την οικονομική αξία των παιδιών σε μια αγροτική κοινωνία: “Μια πολυμελής οικογένεια δεν αποτελεί βάρος αλλά πηγή πλούτου για τους γονείς. Η εργασία κάθε παιδιού, πριν εγκαταλείψει το πατρικό σπίτι, υπολογίζεται ότι αποφέρει καθαρό κέρδος 100 λίρες. Μια νεαρή χήρα με πέντε ή έξι παιδιά έχει μεγάλες πιθανότητες να ξαναπαντρευτεί. Η αξία των παιδιών ενθαρρύνει το γάμο”.(Smith, 1973, σ. 173).

Η εμφάνιση του παιδιού στο ιστορικό προσκήνιο στα τέλη του 17^{ου} αιώνα και στις αρχές τους 18^{ου} αιώνα πρέπει να συνδυαστεί με τη σταδιακή επικράτηση της αστικής τάξης και των αρχών του Διαφωτισμού, που στρέφουν το ενδιαφέρον τους στον κόσμο του παιδιού. Ο Ph. Ariés το 1962 υποστήριζε, ότι η παιδική ηλικία ανακαλύφθηκε από την αστική τάξη σαν ένα ιδεολογικό κατασκεύασμα που συνδύαζε τις ανάγκες των αστών και του προλεταριάτου του 19^{ου} αιώνα (Lavalette, 1998, σ. 136).

Στο τέλος του 18^{ου} αι., το παιδί γίνεται το επίκεντρο της αστικής οικογένειας (Νόβα-Καλτσούνη, 1996, σ. 95). Για μεγάλο όμως χρονικό διάστημα, η παιδική ηλικία με τη σύγχρονή της έννοια, παρέμεινε αποκλειστικό προνόμιο των αστικών και των ανώτερων τάξεων. Τα παιδιά “υπήρχαν” εκεί που το επέτρεπαν οι υλικές συνθήκες διαβίωσης. Ακόμη και μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, η πρακτική της παιδοκτονίας εξακολουθούσε να είναι αρκετά διαδεδομένη ανάμεσα στις φτωχές εργατικές μάζες (Hobsbawn, 1990, σ. 266). Θα χρειαστεί η επέμβαση του Εθνικού Κράτους με την καθιέρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και τη θέσπιση κατώτατου ορίου ηλικίας στην απασχόληση, για να επιβληθεί η αντίληψη της ιδιαιτερότητας της παιδικής ηλικίας σε ολόκληρο το κοινωνικό φάσμα (Ρηγίνος, 1995, σ.15).

Όμως, ταυτόχρονα με την αναβάθμιση της παιδικής ηλικίας και την καθιέρωσή της ως ιδιαίτερης βιολογικής κατηγορίας, η αστική τάξη δημιούργησε και τις ιστορικές προϋποθέσεις για ένα νέο ρόλο της εργασίας των παιδιών, αναπτύσσοντας παράλληλα το εργοστασιακό σύστημα παραγωγής. Η απλοποίηση της εργασιακής διαδικασίας, μέσω της εισαγωγής των μηχανών, καθιέρωσε το παιδί ως φτηνή εργατική δύναμη με αυτόνομη λειτουργία στο χώρο της παραγωγής και γενίκευσε τη χρήση παιδικού εργατικού δυναμικού. Παράλληλα, οι νέες σχέσεις

παραγωγής έθεσαν και τις βάσεις για την κοινωνική χειραφέτηση των παιδιών και των νεαρών ατόμων (Engels, 1989, σ. 23). Έτσι, μαζί με το παιδί η αστική τάξη ανακάλυψε και την παιδική εργασία.

Η απασχόληση ανηλίκων αποτελούσε και ωθούσε πολλές οικογένειες να στέλνουν τα παιδιά τους ως εργάτες στα εργοστάσια, προκειμένου να αυξήσουν το οικογενειακό εισόδημα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την προετοιμασία των παιδιών για την ενήλικη ζωή και την πρόωρη απόκτηση εμπειριών συνδυασμένων με υπευθυνότητα και ανεξαρτησία σε μια ηλικία που κάποιοι άλλοι πήγαιναν ακόμη σχολείο (Davin, 1990, σ. 39).

1.1 Η εργασία ανηλίκων το 19^ο αιώνα

Ως παιδική εργασία θεωρείται η εργασία νεαρών ατόμων που εμπλέκονται σε διάφορες μορφές απασχόλησης, ενώ δεν έχουν ακόμα φτάσει στην ελάχιστη νομική ηλικία αποφοίτησης από το σχολείο. Η εργασία ανηλίκων όμως αποτελεί ευρύτερη έννοια και περιλαμβάνει όλα τα νεαρά άτομα κάτω των 18 ετών (όριο ενηλικίωσης στη σημερινή κοινωνία) που εργάζονται πηγαίνοντας παράλληλα στο σχολείο. Το όριο της ενηλικίωσης διαφέρει από εποχή σε εποχή και από κοινωνία σε κοινωνία.

Στην περίοδο μεταξύ 1870 και 1918 η παιδική εργασία εμφανίζει δύο προβληματικές. Πρώτον, η βαθμιαία ανάπτυξη του εκπαιδευτικού συστήματος σήμανε ότι τα παιδιά δεν μπορούσαν τουλάχιστον νόμιμα να εργάζονται, όσο έπρεπε να πηγαίνουν σχολείο. Από την άλλη μεριά όμως, αυτό το γεγονός είχε ως αποτέλεσμα τα παιδιά να αναζητήσουν εργασίες εκτός του σχολικού ωραρίου, πριν την έναρξη το πρωί, μετά το τέλος της σχολικής ημέρας, τα Σαββατοκύριακα ή κατά τη διάρκεια των διακοπών.

Δεύτερον, το αναπτυγμένο σύστημα εκπαίδευσης καθόρισε τα όρια της παιδικής ηλικίας, ενώ εμφανίζεται ένα νέο στάδιο εκείνο της νεότητας ή της εφηβείας (Lavalette, 1994, σ. 200). Η νομοθεσία προσδιόρισε την έκταση της παιδικής ηλικίας, η οποία έφτανε μέχρι το τέλος της υποχρεωτικής εκπαίδευσης (Zelizer, 1985). Αυτό όμως σήμαινε, ότι η εργασία παιδιών θα αποτελούσε ένα πρόβλημα. Προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα, το ελάχιστο όριο ηλικίας κατά την οποία μπορούσε να εργάζεται ένα παιδί αυξήθηκε στα 12 χρόνια, από τα 8 που ήταν μέχρι τότε, ενώ το επιτρεπόμενο ωράριο εργασίας μειώθηκε κάτω των 12 ωρών ημερησίως. Από το 1870, η εκπαιδευτική νομοθεσία απαιτούσε τα παιδιά να

παρακολουθούν το σχολείο κατά τη διάρκεια της εργάσιμης ημέρας (Frow and Frow, 1970). Κάτω από αυτές τις συνθήκες οι νεαροί εργαζόμενοι είχαν δύο πιθανότητες. Πρώτον, να παραβιάσουν το νόμο, αποκτώντας μια “κανονική” απασχόληση, τακτική που ακολουθούσαν τα περισσότερα παιδιά. Δεύτερον, να βρουν μια “ευέλικτη” απασχόληση που μπορούσε να συνδυαστεί με την παρακολούθηση του σχολείου. Το 1897, δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα “Nineteenth Century” ένα άρθρο από τον Edith Hogg με τον τίτλο “School children as wage earners”, που αναφέρει ότι 179.000 παιδιά στην Αγγλία εργάζονταν, ενώ παράλληλα παρακολουθούσαν πλήρες σχολικό ωράριο. Εξάλλου, στις προβιομηχανικές, οικογενειακές βιοτεχνίες τα παιδιά απασχολούνταν σαν κομμάτι της εργατικής δύναμης της οικογένειας, αποφεύγοντας την πρόσληψη ξένων εργατικών χεριών (Lavalette, 1994, σ. 202).

Η μεγάλη καινοτομία της Βιομηχανικής Επανάστασης ήταν ότι κατόρθωσε, μέσα από την ένωση κεφαλαίου και επιστήμης, να μειωθεί η σημασία των τεχνιτών στην παραγωγή, με αποτέλεσμα η εργασία να περιοριστεί στην απλή επίβλεψη και τροφοδοσία του παραγωγικού μέσου με την πρώτη ύλη, ένα ρόλο που μπορούσαν να εκτελέσουν παιδιά. Το εργοστάσιο απαιτούσε έναν άλλον τύπο εργατικού δυναμικού υπάκουο και πειθαρχημένο, το οποίο θα εργαζόταν όχι πλέον με τους δικούς του φυσικούς ρυθμούς που ίσχυαν μέχρι τότε στο εργαστήριο ή στο χωράφι, αλλά με τους τεχνητούς, μη ανθρώπινους ρυθμούς που επέβαλλαν οι μηχανές. Το παιδί, σε αντίθεση με τους ενήλικες γονείς του, μπορούσε να βρίσκεται μόνιμα στο χώρο του εργοστασίου, αφού δεν ήταν υποχρεωμένο – στον ίδιο έστω βαθμό με τους ενήλικες – να συμμετέχει στις αγροτικές εργασίες ή να υπηρετήσει στρατιωτική θητεία (Coriat, 1985, σ. 1985). Το φαινόμενο της παιδικής εργασίας έλαβε σημαντικές διαστάσεις στην Αγγλία κατά τα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές

του 19^{ου} αιώνα, ειδικότερα στον κλάδο της βαμβακουργίας (Hobsbawn, 1984, σ. 271). Αρχικά, οι Άγγλοι βιομήχανοι στρατολογούσαν παιδιά, ορφανά κυρίως, που βρίσκονταν υπό την προστασία των κοινοτήτων και των ενοριών. Η συμφωνία για την πρόσληψη των παιδιών γινόταν ανάμεσα στον βιομήχανο και στην κοινότητα ή την ενορία. Όταν τα παιδιά των ενοριών δεν επαρκούσαν πλέον για τις ανάγκες των εργοστασίων, οι βιομήχανοι απευθύνονταν στους ίδιους τους γονείς. Και οι τελευταίοι, ξεπερνώντας τους αρχικούς ενδοιασμούς τους, συνειδητοποιούσαν ότι τα παιδιά μπορούσαν να αποτελέσουν σημαντική πηγή εισοδήματος. Έτσι, επικράτησε η συνήθεια να προσλαμβάνονται παιδιά από την ηλικία των 4 και 5 χρόνων, όταν δηλαδή, κρίνονταν ικανά να εκτελέσουν μια εργασία σωστά (Ashton, 1986, σ. 94). Η παιδική εργασία στα εργοστάσια επεκτάθηκε και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, στις οποίες είχε αρχίσει να αναπτύσσεται η βιομηχανία. Στη Γερμανία κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα υπήρχαν “σχολές βιομηχανίας”. Εκεί, μικρά κορίτσια ύφαιναν το λινάρι μέσα σε απόλυτη ησυχία. Οι επιστάτες τα έδερναν εάν εργάζονταν με αργούς ρυθμούς ή αν δεν τους ικανοποιούσε η ποιότητα της εργασίας τους. Επίσης, πολλά παιδιά εργάζονταν στη βιομηχανία καπνού, στη βιοτεχνία πλεκτών και σε μικρές βιοτεχνίες. Πολλές φορές τα παιδιά εργάζονταν από τις δύο μετά τα μεσάνυχτα μέχρι τις επτά το πρωί. Στην περίπτωση αυτή, για να μην αποκοιμηθούν τους προσέφεραν τσάι, καφέ και οίνοπνευματώδη ποτά (Block, 1896, σ. 735). Στη Γαλλία η εργασία των παιδιών ήταν αρκετά διαδεδομένη στην υφαντουργία, τη μεταλλουργία και στα ορυχεία. Το 1839, ο αριθμός των παιδιών ηλικίας 7 έως 14 χρόνων που απασχολούνταν στην υφαντουργία υπολογιζόταν σε 100 έως 150 χιλιάδες. Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα αποτελούσαν το ένα τρίτο περίπου του εργατικού δυναμικού στον ίδιο κλάδο. Συνήθως άρχιζαν να εργάζονται από την ηλικία των 8 ή 9

χρόνων. Στα ανθρακωρυχεία του Carneau αποτελούσαν το 20% του προσωπικού το έτος 1850 και το 15% το 1879 (Sandrin, 1982, σ. 99).

Η διαφορά ανάμεσα στην απασχόληση ανηλίκων στις οικογενειακές βιοτεχνίες και στα πρώτα μεγάλα εργοστάσια, βρισκόταν στο ρυθμό της εργασίας, που ήταν πιο έντονος και ελεγχόμενος. Οι ανήλικοι πια απασχολούνταν σαν ημερομίσθιοι εργάτες με πλήρες ωράριο, όπως και οι ενήλικες εργαζόμενοι.

Η Επιτροπή Απασχόλησης Παιδιών το 1843 στην Αγγλία, αναφέρει ότι στη Midland, στις βιομηχανίες μετάλλων, τα παιδιά περιγράφονται να λιμοκτονούν αφού τα μισά από αυτά δεν είχαν τίποτα να φάνε, ενώ πολλά από αυτά δεν είχαν φάει καθόλου μέχρι το μεσημέρι ή τους έδιναν λίγο ψωμί για μεσημεριανό (Seabrook, 2001, σ. 7).

Μια μαρτυρία από το Yorkshire αναφέρει την ιστορία ενός αγοριού, το οποίο βρέθηκε στο χώρο εργασίας να κοιμάται όρθιο κρατώντας στα χέρια του μαλλί. Εκείνη την ημέρα είχε εργαστεί για 17 συνεχόμενες ώρες. Μεταφέρθηκε στο σπίτι από τον πατέρα του, ανήμπορο να φάει, ξύπνησε στις 4 το πρωί ανησυχώντας μήπως καθυστέρησε στη δουλειά και ύστερα πέθανε (Thompson, 1963).

Ακόμα και μωρά 3 και 4 ετών αναφέρει η ίδια επιτροπή ότι δούλευαν, μαζεύοντας από το πάτωμα κομμάτια βαμβακιού που έπεφταν από τις μηχανές (Seabrook, 2001, σ. 7).

Τα παιδιά ξεκινούσαν για τη δουλειά στις 5 το πρωί και συνέχιζαν μέχρι τις 9 το βράδυ. Μερικά πήγαιναν για μεσημεριανό στα σπίτια τους, αλλά ο μεγαλύτερος αριθμός έμενε στο εργοστάσιο, επειδή η απόσταση ήταν μακρινή και χάνονταν χρόνος (Hammond and Hammond, 1947).

Κατά τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, η ελληνική αγροτική οικογένεια έστελνε στην πόλη τα πλεονάζοντα ή ανίκανα για γεωργικές εργασίες νεαρά μέλη της, αγόρια και κορίτσια, προς αναζήτηση καλύτερης τύχης. Ο βασικός τροφοδότης των πόλεων σε παιδιά ήταν κυρίως τα νησιά και οι ορεινές περιοχές της Πελοποννήσου. Στην πλειονότητά τους τα παιδιά που έρχονταν στις πόλεις, αν επρόκειτο για αγόρια, εργάζονταν σε διάφορα καταστήματα συντοπιτών τους ως υπηρέτες ή βοηθοί, με αμοιβή, στέγη και τροφή, προσδοκώντας να διαδεχθούν το αφεντικό τους ή να ξεκινήσουν μια νέα δική τους δουλειά. Μερικές φορές η πόλη αποτελούσε ενδιάμεσο σταθμό στο δρόμο για τη “γη της επαγγελίας”, την Αμερική. Τα κορίτσια απασχολούνταν ως υπηρέτριες σε διάφορες αστικές οικογένειες, οι οποίες προσέφεραν για αντάλλαγμα στέγη και τροφή, ενώ μετά την πάροδο ορισμένων χρόνων αναλάμβαναν να τα προικίσουν (Ρηγίνος, 1995, σ. 27). Παιδιά ηλικίας κάτω των 14 χρόνων εργάζονταν χωρίς καμιά νομική προστασία σε εμπορικά καταστήματα, διάφορα γραφεία ή οδοντιατρεία. Τα παντοπωλεία απασχολούσαν το μεγαλύτερο ποσοστό των ανηλίκων. Σύμφωνα με έρευνα που έγινε το 1921, σε 225 παντοπωλεία της Αθήνας, 22 παιδιά ηλικίας 12 χρόνων και 69 από 12 έως 14 χρόνων εργάζονταν και διαβίωναν κάτω από άθλιες συνθήκες. Από τα 225 καταστήματα, τα 71 δεν είχαν ιδιαίτερους χώρους για τη διανυκτέρευση του προσωπικού. Έτσι τα παιδιά ήταν αναγκασμένα να κοιμούνται όπου έβρισκαν (Επιθεώρηση Εργασίας, 1921).

Σύμφωνα με τους επιθεωρητές εργασίας, τα παιδιά εργάζονταν περισσότερες από δέκα ώρες την ημέρα, ενώ συχνά γίνονταν αντικείμενα υπερβολικής εκμετάλλευσης και απάνθρωπης μεταχείρισης από τους υποτιθέμενους προστάτες τους, ιδιαίτερα μάλιστα όταν προέρχονταν από απομακρυσμένες περιοχές (Νάκου, 1930, σ. 18). Στις μικρές υπηρέτριες

ξεσπούσαν τα νεύρα της νοικοκυράς και “όλα τα ένστικτα των αγοριών ή και του κυρίου, κάτω από τη σιωπηλή σκέπη της οικογενειακής ηθικής” (Σβώλου, 1930, σ. 190).

Το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα εμφανίστηκε μια μορφή σωματεμπορίας παιδιών από τις ορεινές επαρχίες της Κορινθίας και της Γορτυνίας. Τα παιδιά αυτά εκμισθώνονταν από τους γονείς τους με ετήσιο συμβόλαιο και έναντι ορισμένου χρηματικού ποσού σε συμπατριώτες τους, τους λεγόμενους “μάστορες”. Το 1873, ο αριθμός των εκμισθούμενων παιδιών στην Αθήνα έφτανε τα 300. Μετά όμως τη φιλανθρωπική δράση τους Συλλόγου “Παρνασσός” και την ίδρυση από αυτόν της “Σχολής απόρων παιδων” το 1872, το φαινόμενο είχε σχεδόν εξαλειφθεί . Με την εμφάνιση της βιομηχανίας στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1870, διαμορφώνεται η ζήτηση για παιδικό εργατικό δυναμικό στους κλάδους της υφαντουργίας, της βιομηχανίας καπνού, της χημικής βιομηχανίας και της βιομηχανίας χάρτου. Το εργοστάσιο κατασκευής παιγνιοχάρτων του Ασπιώτη στην Κέρκυρα απασχολούσε το 1887 κορίτσι ηλικίας 8 χρόνων (Ρηγίνος, 1995, σ. 29, 44).

Ο Percy Martin το 1910, αναφέρει ότι σε πολλά εργοστάσια και ειδικότερα στη Θεσσαλία, την Αρκαδία και τη Μεσσηνία, εργάζονταν αγόρια ηλικίας 8-10 χρόνων και κορίτσια 6-7 χρόνων. Από έρευνα της Επιθεώρησης Εργασίας της Αθήνας, το 1921, διαπιστώθηκε ότι από τα 97 ανήλικα παιδιά και των δύο φύλων ηλικίας κάτω των 12 χρόνων που εργάζονταν σε βιομηχανικά εργοστάσια της Αθήνας, τα 85 ήταν ορφανά από πατέρα ή μητέρα ή και από τους δύο γονείς. Τα υπόλοιπα ανήκαν σε οικογένειες όπου ο πατέρας ήταν ασθενής ή ανίκανος για συνεχή εργασία. Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή του '22, η παρουσία μεγάλου αριθμού παιδιών ορφανών συνέβαλε στην όξυνση του φαινομένου της εργασίας ανηλίκων.

Σύμφωνα με έρευνα που πραγματοποίησε το 1926 σε βιομηχανίες και βιοτεχνίες της Αθήνας και του Πειραιά η Επιθεώρηση Εργασίας μεταξύ των 17.021 εργαζομένων (2.006 ανδρών και 15.015 γυναικών) υπήρχαν 226 αγόρια και 2.309 κορίτσια ηλικίας 9-13 χρόνων.

Ανδρες εργαζόμενοι στη βιομηχανία / βιοτεχνία της Αθήνας, 1926

Κλάδοι	Αριθμός επιχ/σεων	Σύνολο εργατών	Εργάτες 12-13 χρ.	% συνόλου	Εργάτες 14-18 χρ.	% συνόλου
Κλωστ.	35	902	78	8,65	163	18,07
Υφαντήρια						
Μεταξουργεία	12	295	67	22,71	74	25,08
Ταπητουργεία	55	201	-	-	-	-
Καλτσ/εία, Φανελ/εία	37	75	2	2,67	3	4,00
Πιλοποιεία	27	258	12	4,65	56	21,71
Κυτιοποιεία	51	275	67	24,36	41	14,91
Σύνολο	217	2.006	226	11,27	337	16,80

Πηγή: ΓΣΥΕ, Μηνιαίο Στατιστικό δελτίο, 1930

Οι πληροφορίες για αριθμούς εργαζομένων παιδιών αυτής της περιόδου είναι σποραδικές και αναφέρονται στα πρώτα βιομηχανικά εργοστάσια. Το 1874, τα τέσσερα βαμβαουργεία της Λιβαδειάς απασχολούσαν περίπου 100 παιδιά, όλα αγόρια. Τα παιδιά εργάζονταν 14 ώρες, από το πρωί μέχρι το βράδυ, με ένα διάλειμμα το μεσημέρι και μερικές φορές χωρισμένα σε πρωινές και βραδινές βάρδιες. Τα περισσότερα προέρχονταν από τα γύρω χωριά και έμεναν πολλά μαζί σε ενοικιαζόμενα δωμάτια, έτρωγαν σε μικρά “εργατικά ξενοδοχεία” και τις Κυριακές διασκεδάζαν (Ρηγίνος, 1995, σ. 51).

Το 1898, η υφαντουργία του Λυγινού στον Πειραιά απασχολούσε 300 εργάτριες από τη Ύδρα, τον Πόρο και τις Σπέτσες. Από αυτές το

90% είχε ηλικία μεταξύ 12-20 χρόνων, ενώ υπήρχαν και εργάτριες ηλικίας κάτω των 12 χρόνων. (Ζωγράφου, 1903).

Στη βιομηχανική απογραφή του 1920 καταγράφηκαν 16.380 αγόρια και 8.640 κορίτσια κάτω των 18 χρόνων που αποτελούσαν το 26% του συνόλου των εργαζομένων στη βιομηχανία και τη βιοτεχνία.

Κατανομή των εργαζομένων – 18 χρόνων κατά βιομηχανικούς κλάδους (σύνολο), 1920

Κλάδοι	Αγόρια		Κορίτσια	
	<i>Σύνολο</i>	%	Σύνολο	%
Βιομηχανία τροφίμων	2.385	14,56	643	7,44
Χημική βιομηχανία	382	2,33	154	1,78
Κατεργασία ορυκτών	421	2,57	114	1,32
Παραγωγή κιν. δύναμης	149	0,91	-	0,00
Μεταλλουργία, Μηχανουργία	2.622	16,01	130	1,50
Βιομηχανία ξύλου	1.497	9,14	126	1,46
Βιομηχανία δέρματος	5.895	35,99	415	4,80
Υφαντουργία	550	3,36	2.043	23,65
Βιομηχανία ενδυμάτων	1.201	7,33	3.418	39,56
Βιομηχανία χαρτιού	612	3,74	845	9,78
Βιομηχανία καπνού	666	4,07	752	8,70
Σύνολο	16.350	100,00	8.640	100,00

Πηγή: ΓΣΥΕ, Απογραφή των βιοτεχνικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων, 18-12-1920, Αθήνα 1926

Η καταλυτική εισβολή των βιομηχανοποιημένων προϊόντων της Δυτικής Ευρώπης, αλλά και το φιλελεύθερο οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο που δημιουργήθηκε στη συνέχεια, με την ίδρυση του Ελληνικού κράτους, κατέργησαν την οικονομική σημασία των συντεχνιών και αναίρεσαν – τυπικά τουλάχιστον – το ρόλο της μαθητείας ως μηχανισμού ελέγχου της προσφοράς εργασίας (Σοφιανός, 1988). Ωστόσο το εργαστήριο συνέχισε να λειτουργεί ως ο κατεξοχήν χώρος αναπαραγωγής τεχνιτών, με αποτέλεσμα ο θεσμός της μαθητείας να

παραμένει ακόμη και μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα, το κυριότερο μέσο για την παροχή “τεχνικής εκπαίδευσης” στο δευτερογενή τομέα.

Οι πρώτοι νόμοι που αφορούσαν την ίδρυση εργοστασίων στο Ελληνικό κράτος υποχρέωναν τους ιδιοκτήτες να προσλαμβάνουν μαθητευομένους με σκοπό την εκμάθηση της τέχνης. Έτσι, σύμφωνα με το νόμο για τη σύσταση βαμβακοκλωστικού καταστήματος στην Πάτρα, που εκδόθηκε το 1846, ο εργολάβος ήταν υποχρεωμένος να προσλάβει τριάντα “νέους” ηλικίας 13-15 χρόνων και να τους διδάξει τη χρήση και επιδιόρθωση των βαμβακοκλωστικών μηχανών, καθώς επίσης την κατασκευή των τμημάτων εκείνων που θα μπορούσαν να παραχθούν στην Ελλάδα. Οι μαθητευόμενοι, με τη σειρά τους ήταν υποχρεωμένοι να εργαστούν αποκλειστικά για λογαριασμό του επιχειρηματία, για μια περίοδο πέντε χρόνων . Το παιδί κατά τη διάρκεια της μαθητείας του δεν μετείχε ενεργά στην παραγωγική διαδικασία, αλλά περιοριζόταν σε διάφορες βοηθητικές εργασίες. Η εργασία αυτή συνιστούσε την αντιπαροχή του παιδιού στον τεχνίτη για την εκμάθηση της τέχνης. Έτσι, ο εργοδότης έβλεπε στο πρόσωπο του μαθητευομένου παιδιού μια ανειδίκευτη και στις περισσότερες περιπτώσεις, δωρεάν εργατική δύναμη (Ρηγίνος, 1995, σ. 68).

1.2 Οι συνθήκες εργασίας

Σύμφωνα με διάφορες περιγραφές , οι συνθήκες που επικρατούσαν στους εργασιακούς χώρους κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα ,

είτε πρόκειται για μεγάλα εργοστάσια είτε για τα βιοτεχνικά εργαστήρια, ήταν πολύ άσχημες για τα μέτρα των ανηλίκων εργατών. Οι χώροι εργασίας ήταν σε γενικές γραμμές ακατάλληλοι και ανθυγιεινοί. Έτσι, η φυματίωση και άλλες αρρώστιες μάστιζαν τα νεαρά άτομα (Μακροπούλου, 1927).

Το 1927, το 35,7% των θυμάτων από εργατικά ατυχήματα είχαν ηλικία μικρότερη των 20 ετών. Οι κλάδοι στους οποίους σημειώθηκαν τα περισσότερα θανατηφόρα ατυχήματα και ακρωτηριασμοί νεαρών ατόμων ήταν η υφαντουργία και η μηχανουργία (Ρηγίνος, 1995, σ. 86).

Στη βιομηχανία το δεκάωρο παραβιαζόταν κυρίως στην κλωστοϋφαντουργία. Ορισμένες φορές το ρολόι των εργοστασίων ήταν ρυθμισμένο έτσι ώστε οι εργάτριες να εργάζονται ένα τέταρτο με μισή ώρα παραπάνω από το κανονικό ωράριο. Στα βιοτεχνικά εργαστήρια και ιδιαίτερα στα εργαστήρια ραφής ανδρικών και γυναικείων ενδυμάτων, κορίτσια ηλικίας 12-16 χρόνων υποχρεώνονταν από τις μοδίστρες – εργοδότες να εργάζονται επί 16 συνεχείς ώρες (Υπ. Εθνικής Οικονομίας, Δ/νση Εργασίας, 1921).

Η Λιλίκα Νάκου (1964), καταγράφει ξυλοδαρμούς κοριτσιών ηλικίας 8 και 10 χρόνων από τις αρχιεργάτριες, στο κλωστήριο της Λιβαδειάς. Φαίνεται ότι η κακοποίηση των εργαζομένων παιδιών αποτελούσε διαδεδομένο φαινόμενο, σχεδόν μέρος της εκπαίδευσης των μαθητευομένων, ιδιαίτερα στα μικρά βιοτεχνικά εργαστήρια (Παπαγεωργίου, 1986).

1.3 Το παιδικό ημερομίσθιο και η συμβολή στο οικογενειακό εισόδημα

Σε ένα δείγμα 1.000 εργατικών οικογενειών της Αθήνας, το έτος 1921, φαίνεται ότι τα παιδιά συμβάλλουν στο οικογενειακό εισόδημα κατά ένα ποσοστό 22% (Επιθεώρηση Εργασίας, 1921).

Σύμφωνα με έρευνα που πραγματοποίησε το 1921, η Επιθεώρηση Εργασίας για τις εργάτριες της κλωστοϋφαντουργίας, διαπιστώθηκε ότι μόνο 10-12 κορίτσια ήταν σε θέση να αποταμιεύουν. Επίσης, μόνο 3-4 εργάτριες εργάζονταν για να προετοιμάσουν την προίκα τους.

Κεφάλαιο 2^ο

Η εργασία ανηλίκων ανά τον κόσμο σήμερα

Το θέμα της παιδικής εργασίας και εκμετάλλευσης αποτελεί ένα από τα πιο καίρια προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι σύγχρονες κοινωνίες. Μεγάλη είναι η ευθύνη της διεθνούς κοινότητας όχι μόνο απέναντι σε αυτά τα παιδιά αλλά και στο μέλλον της ανθρωπότητας. Παιδιά χωρίς παιδεία και με τραύματα βαθιά χαραγμένα στην ψυχή τους δεν θα είναι σε θέση, ούτε ως ενήλικες να συνεισφέρουν στην ανάπτυξη του τόπου τους και να χαρούν τα αγαθά της ευημερίας. Χρειάστηκε μεγάλη προσπάθεια τις τελευταίες δεκαετίες για να αποδεχθούν τα κράτη όχι μόνο την ύπαρξη του προβλήματος, αλλά και την ανάγκη άμεσης αντιμετώπισής του.

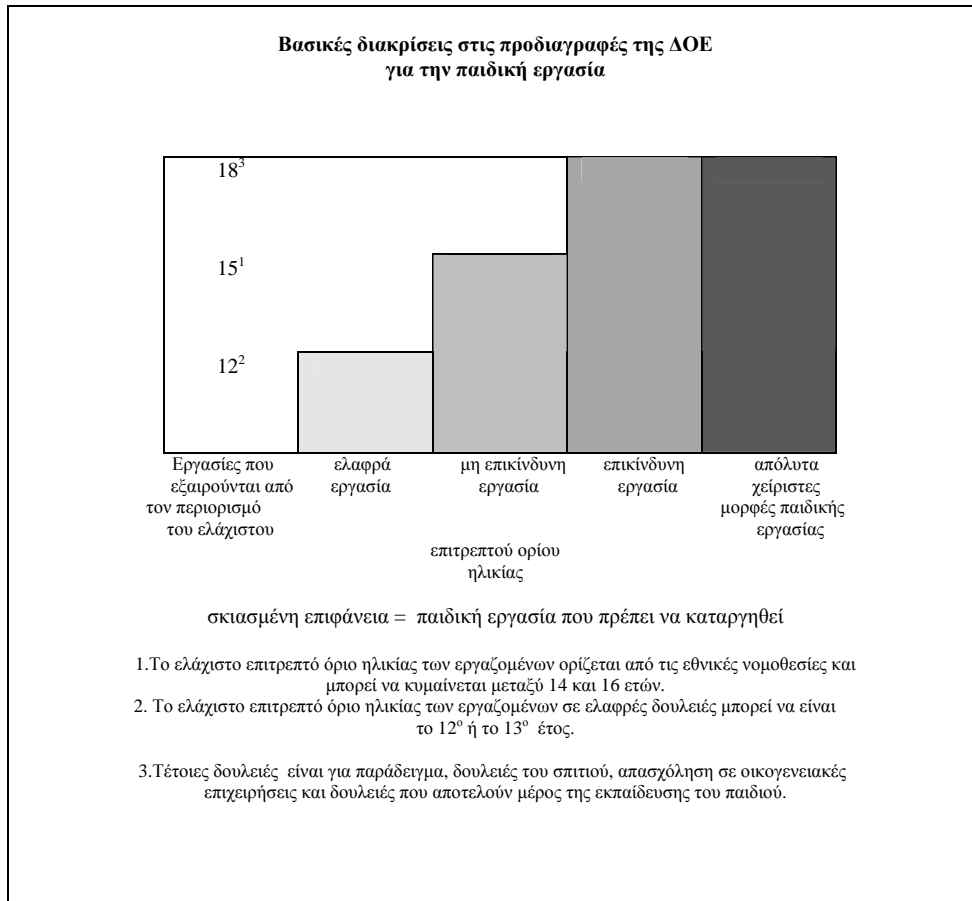
Σύμφωνα με τα στοιχεία της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ΔΟΕ), 1 στα 6 παιδιά είναι θύμα παιδικής εργασίας, ενώ 1 στα 8 παιδιά είναι θύμα των χειρότερων μορφών οικονομικής εκμετάλλευσης. Αυτό σημαίνει έναν συνολικό αριθμό 186 περίπου εκατομμυρίων παιδιών που εργάζονται, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο. (Διεθνής Οργάνωση Εργασίας, 2003).

Ποιες θεωρούνται, όμως, ως χειρότερες μορφές παιδικής εργασίας σύμφωνα με τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας; Η πώληση και το δουλεμπόριο παιδιών, η χρησιμοποίηση, δέσμευση και προαγωγή του παιδιού στην πορνεία και στην παραγωγή πορνογραφικού υλικού, η χρησιμοποίηση παιδιού σε παράνομες δραστηριότητες (π.χ. διακίνηση λαθραίων προϊόντων, ναρκωτικά, κ.λπ.). Ακόμη, η αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία, η στράτευση παιδιών σε ένοπλες συγκρούσεις,

καθώς και εργασίες που είναι δυνατόν να βλάψουν την υγεία, την ασφάλεια ή την ηθική του παιδιού. Στο σχήμα 1, βλέπουμε τις “βασικές διακρίσεις της παιδικής εργασίας σύμφωνα με τις προδιαγραφές της ΔΟΕ” (Συμβάσεις 138 και 182).

Σχήμα 1

Μπορούμε να διακρίνουμε δύο κατηγορίες χειρίστων μορφών παιδικής εργασίας:

- Αυτές που ορίζονται ως “άνευ όρων χειρίστες μορφές παιδικής εργασίας” (Σύμβαση 182, άρθρο 3, παράγρ. α, β), οι οποίες αντιβαίνουν σε τέτοιο βαθμό στα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα του παιδιού, ώστε να απαγορεύονται χωρίς κανέναν όρο για όλα τα άτομα ηλικίας κάτω των 18 ετών.

- Οι επικίνδυνες χειρίστες μορφές παιδικής εργασίας, όπως ορίζονται από τις εθνικές νομοθεσίες, οι οποίες μπορεί να εντάσσονται σε νόμιμους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας, αλλά παρόλα αυτά είναι καταστροφικές για το εργαζόμενο παιδί.

Επομένως, τα όρια μεταξύ “άνευ όρων” χειρίστης και “επικίνδυνης” μορφής παιδικής εργασίας δεν είναι πάντα σαφή, ιδίως εάν οι βλάβες που έχουν υποστεί τα παιδιά δεν είναι ορατές βραχυπρόθεσμα. Η “επικίνδυνη” αντιμετωπίζεται ξεχωριστά στη Σύμβαση 138, όπου απαιτείται ελάχιστη ηλικία 18 ετών ή και μεγαλύτερη (άρθρο 3). Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της ΔΟΕ, το 1995 στον αναπτυσσόμενο κόσμο δούλευαν (δηλαδή ήταν “οικονομικά ενεργοί”) κάπου 250 εκ. παιδιά ηλικίας 5-14 ετών · τουλάχιστον 120 εκ. από αυτά ήταν πλήρως απασχολούμενα.

Το 2000 τα οικονομικά ενεργά άτομα ηλικίας κάτω των 18 ετών κατατάχτηκαν στις εξής κατηγορίες:

- Παιδιά μετέχοντα σε κάθε είδους οικονομική δραστηριότητα, συμπεριλαμβανομένης της ευκαιριακής και της ελαφριάς εργασίας (που ορίζεται ως νόμιμη).
- Παιδιά μετέχοντα σε όλους τους τύπους της παιδικής εργασίας που πρέπει να καταργηθεί (όπως ορίζονται στη Σύμβαση 138 και Σύσταση 146, μικρότερης των 14 ωρών εβδομαδιαίως), καθώς και στη Σύμβαση 182 και Σύσταση 190. Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται όλα τα οικονομικώς ενεργά παιδιά 5-14 ετών, με εξαίρεση παιδιά 12-14 ετών απασχολούμενα σε ελαφρές εργασίες, καθώς και τα παιδιά 15-17 ετών απασχολούμενα σε επικίνδυνες εργασίες ή άλλες χειρίστες μορφές παιδικής εργασίας.
- Παιδιά απασχολούμενα σε επικίνδυνη εργασία. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται άτομα ηλικίας 15-17 ετών που απασχολούνται α)

στα ορυχεία και στον κατασκευαστικό τομέα, β) σε επαγγελματικές δραστηριότητες ή διαδικασίες επικίνδυνες εξ ορισμού ή λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών εκτέλεσής τους και γ) παιδιά που απασχολούνται υπερβολικά πολλές ώρες (43 ή παραπάνω την εβδομάδα).

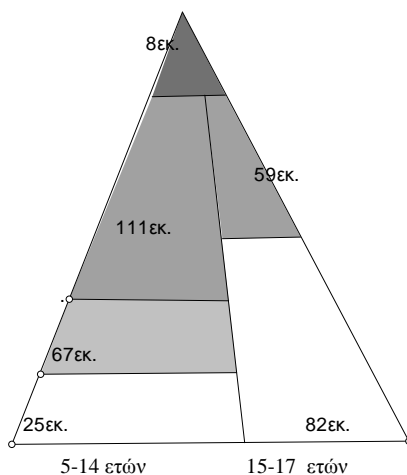
- Παιδιά απασχολούμενα στις άνευ όρων χείριστες μορφές παιδικής εργασίας, όπως ορίζονται στη Σύμβαση 182, άρθρο 3 α-β.

Στο σχήμα 2 και στον πίνακα 1, απεικονίζεται η κατανομή της απασχόλησης ανά κατηγορία οικονομικής δραστηριότητας και ηλικιακή ομάδα.

Σχήμα 2

Σχ.2.Πυραμίδα εργαζομένων παιδιών
παιδιά απασχολούμενα στις διάφορες κατηγορίες
οικονομικής δραστηριότητας(σε εκατομμ.)

- △ οικονομικώς ενεργά παιδιά
παιδική εργασία που πρέπει να καταργηθεί
- παιδιά απασχολούμενα σε απόλυτα χείριστες
μορφές παιδικής εργασίας
- παιδιά που ασκούν επικίνδυνες δουλειές
παιδιά που ασκούν μη επικίνδυνες δουλειές
- παιδιά με αποδεκτή απασχόληση

σκιασμένη επιφάνεια = παιδική εργασία που πρέπει να καταργηθεί

Πηγή: ΔΟΕ, 2003

Πίνακας 1

**Οικονομικά ενεργά παιδιά-εργαζόμενα παιδιά
και κατανομή τους ανά μορφή παιδικής εργασίας.**

	5-14 ετών		15-17 ετών		Σύνολο	
	παιδιά (εκατ)	ποσοστό	παιδιά ποσοστό (εκατ)		Παιδιά ποσοστό (εκατ)	
Οικονομικά ενεργά παιδιά	210,8	18	140,9	42	351,7	23
Από τα οποία: απασχ. σε κάποια μορφή “παιδικής εργασίας”	186,3	16	59,2	18	245,5	16
Από τα οποία: στις χειρίστες μορφές παιδικής εργασίας	-	-	-	-	178,3	11,5
παιδιά σε επικίνδυνες δουλειές	111,3	9	59,2	18	170,5	11
παιδιά απασχολούμενα σε άνευ όρων χειρίστες μορφές παιδικής εργασίας	-	-	-	-	8,4	0,5

Πηγή: *ILO estimates for 2000 and World Population Prospects: The 2000 Revision. Vol.2. The sex and age distribution of the world population (New York, United Nations, 2001).*

Το ποσοστό των εργαζόμενων αγοριών και κοριτσιών είναι περίπου το ίδιο μέχρι την ηλικία των 14 ετών, αλλά μετά τα 14 το ποσοστό των αγοριών εμφανίζεται αυξημένο. Επίσης, το ποσοστό των αγοριών είναι μεγαλύτερο στην κατηγορία των παιδιών που απασχολούνται σε επικίνδυνες μορφές εργασίας, (πίν.2-3), (ΔΟΕ, 2003).

Πίνακας 2

Παιδική εργασία ανά τύπο χειρίστης μορφής παιδικής εργασίας

Τύπος	Σύνολο παιδιών ανά τον κόσμο (σε εκ.)
Καταναγκαστική και υποχρεωτική εργασία λόγω χρέους	5,7
Αναγκαστική επιστράτευση και εμπλοκή σε πολεμικές συρράξεις	0,3
Πορνεία και πορνογραφία	1,8
Άλλες απαγορευμένες δραστηριότητες	0,6
Δουλεμπόριο παιδιών	1,2
Σύνολο	8,4

Πηγή: Εκτιμήσεις της ΔΟΕ, βασισμένες σε ποικίλες δευτερεύουσες πηγές.

Πίνακας 3

Κατανομή της παιδικής εργασίας ανά περιφέρεια-ποσοστό εργαζόμενων παιδιών στο σύνολο του παιδικού πληθυσμού

Περιφέρεια	Οικονομικά ενεργά παιδιά (σε εκ.)	Ποσοστό στο σύνολο ανά τον κόσμο	Ποσοστό οικονομικά ενεργών παιδιών στο σύνολο του παιδικού πληθυσμού
Αναπτυγμένες (βιομηχ.) χώρες	2,5	1	2
Μεταβατικές οικονομίες	2,4	1	4
Ασία και χώρες του Ειρηνικού	127,3	60	19
Λατινική Αμερική και Καραϊβική	17,4	8	16
Υποσαχάρια Αφρική	48	23	29
Μέση Ανατολή και Β. Αφρική	13,4	6	15
Σύνολο	211	-	16

Πηγή: ΔΟΕ Γραφείο Στατιστικής: στοιχεία από διάφορες εθνικές πηγές.

Εάν αφαιρέσουμε τον αριθμό των οικονομικά ενεργών παιδιών στις αναπτυγμένες και τις μεταβατικές οικονομίες από το σύνολο των 211 εκ., θα δούμε ότι στις αναπτυσσόμενες χώρες το 2000 δούλευαν 206 εκ. παιδιά. Εάν συγκρίνουμε την κατάσταση το 1995 με αυτή του 2000, ίσως καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι ο αριθμός των οικονομικά ενεργών παιδιών (5-14 ετών) στις αναπτυσσόμενες οικονομίες έχει μειωθεί στο διάστημα αυτό από 250 σε 206 εκ. και επομένως η κατάσταση έχει βελτιωθεί σε πολλές χώρες.

Το ποσοστό ανηλίκων που εργάζονται στο σύνολο του παιδικού πληθυσμού μιας χώρας, πρέπει να θεωρείται πλέον μέγεθος – κλειδί και δείκτης της οικονομικής και κοινωνικής της ανάπτυξης.

Επίσης, δεν πρέπει να λησμονούμε ότι η εμπλοκή των παιδιών στην αγορά εργασίας κάθε άλλο παρά στατική είναι, ότι δηλαδή αλλάζει διαρκώς. Παιδιά εγκαταλείπουν το σχολείο και τη δουλειά ή επιστρέφουν, μετακινούνται ανάμεσα σε διαφορετικού τύπου και έντασης εργασίες, ανάλογα με την εποχή, τις άμεσες χρηματικές ανάγκες

της οικογένειας, καθώς και ανάλογα με το πού υπάρχουν ευκαιρίες δουλειάς. Σε μακροοικονομικό επίπεδο, η αγορά εργασίας ανηλίκων εξελίσσεται διαρκώς μέσα στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης και των δημογραφικών αλλαγών καθώς και των αλλαγών ως προς τη στάση απέναντι στο φαινόμενο.

2.1 Οι τομείς απασχόλησης ανηλίκων

Μελέτες για τις αναπτυσσόμενες χώρες μας λένε ότι η μεγάλη πλειονότητα (70%) των “οικονομικά ενεργών” παιδιών απασχολούνται στη γεωργία, την αλιεία, τη θήρα και τη δασοκομία. Λιγότερο από 9% απασχολούνται στη βιομηχανία και το ίδιο ποσοστό στο χονδρικό και λιανικό εμπόριο, στα εστιατόρια και τα ξενοδοχεία. Ακολουθεί ο τομέας των κοινοτικών, κοινωνικών και προσωπικών υπηρεσιών συμπεριλαμβανομένης της απασχόλησης των παιδιών ως οικιακών βοηθών (6,5%) και ο τομέας των μεταφορών, αποθήκευσης και επικοινωνιών (4%). Ποσοστό 3% των παιδιών απασχολούνται στον τομέα των κατασκευών καθώς και στα ορυχεία και λατομεία (σχ.3).

Σχήμα 3

Κατανομή εργαζόμενων παιδιών ανά τομέα της οικονομίας

	Κατανομή εργαζόμενων παιδιών ανά τομέα της οικονομίας	Κατανομή εργαζόμενων αγοριών ανά τομέα της οικονομίας	Κατανομή εργαζόμενων κοριτσιών ανά τομέα της οικονομίας
Γεωργία, θήρα, δασοκομία και αλιεία	70,4%	68,9%	75,3%
Βιομηχανία	8,3%	9,4%	7,9%
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, εστιατόρια και ξενοδοχεία	8,3%	10,4%	5%
Κοινοτικές, κοινωνικές και προσωπικές υπηρεσίες	6,5%	4,7%	8,9%
Μεταφορές, αποθήκευση και τηλεπικοινωνίες	3,8%	3,8%	-
Κατασκευές	1,9%	2%	1,9%
Ορυχεία, μεταλλεία και λατομεία	0,8%	1%	0,9%

Πηγή: K. Ashagrie, Statistics on working children and hazardous child labor in brief (Geneva, ILO, 1997).

Η πλειονότητα των εργαζόμενων παιδιών απαντάται στους τομείς της άτυπης οικονομίας ή παραοικονομίας, η οποία εκτείνεται σε όλους τους τομείς της οικονομίας και ενίοτε συνδέεται στενά με τους επίσημους τομείς παραγωγής.

Στη γεωργία λ.χ. οργανωμένες εμπορικές εκμεταλλεύσεις αναθέτουν μέρος της παραγωγής σε μικρής κλίμακας οικογενειακές γεωργικές εκμεταλλεύσεις .

Στη βιομηχανία, το εργοστάσιο μιας πολυεθνικής επιχείρησης μπορεί να χρησιμοποιεί εξαρτήματα ή υλικά που προέρχονται από μικρά εργοστάσια ή μέσω υπεργολάβων από οικογένειες που δουλεύουν κατ' οίκον.

Οι περισσότερες μικρές επιχειρήσεις χαρακτηρίζονται από άτυπο εργασιακό περιβάλλον, επικίνδυνες συνθήκες, φτηνή (και ενίοτε μη αμειβόμενη) εργασία, συμπεριλαμβανομένης και παιδικής και σχετικά χαμηλή παραγωγικότητα και χαμηλή αποδοτικότητα επενδύσεων. Όπου οικονομικές δραστηριότητες, όπως η εξόρυξη μεταλλεύματος, η αλιεία, η κατ' οίκον παραγωγή και η αλυσιδωτή εργασία δεν υπόκεινται σε ρυθμίσεις, δεν φορολογούνται και η απασχόληση σε αυτές δεν είναι αναγνωρισμένη, τα παιδιά που εμπλέκονται σε αυτές θεωρείται ότι απασχολούνται στην άτυπη οικονομία ή παραοικονομία (ΔΟΕ, 2003).

Ο τομέας της **γεωργίας** συγκεντρώνει την πλειονότητα των φτωχών του κόσμου, που δουλεύουν ατέλειωτες ώρες για μια πενιχρή ανταμοιβή κάτω από επικίνδυνες και δύσκολες συνθήκες.

Παρότι η απασχόληση των παιδιών στη γεωργία μπορεί όντως να είναι φυσιολογική και χρήσιμη για την κοινωνικοποίηση των παιδιών σε πολλές χώρες, συχνά η πραγματικότητα είναι πολύ σκληρή. Στις Ινδίες λόγω χάριν, υπάρχουν ενδείξεις ότι ο συνδυασμός υποσιτισμού και γεωργικής απασχόλησης ανακόπτει την ανάπτυξη του παιδιού καθιστώντας το ανίκανο αργότερα να κερδίζει τα προς το ζην. Ανάλογα φαινόμενα παρατηρούνται και στις Φιλιππίνες. Επικίνδυνη επίσης για τα παιδιά μπορεί να είναι και η επεξεργασία γεωργικών προϊόντων όπως το ξεφλούδισμα, το κόψιμο και το τρίψιμο καρυδιών, γιατί τα παιδιά κόβονται, ερεθίζεται το δέρμα τους, κουράζονται υπερβολικά και υποφέρουν από πόνους γιατί στέκονται ώρες όρθια. Ως προς τα φύλα, τόσο αγόρια όσο και κορίτσια συμβάλλουν στη δουλειά των ενηλίκων

γυναικών στη γεωργία, εκτελώντας ωστόσο διαφορετικές εργασίας που απαιτούν διαφορετική προσπάθεια. Στο αγροτικό Μπαγκλαντές π.χ. τα κορίτσια αρχίζουν να δουλεύουν νωρίτερα και απασχολούνται περισσότερες ώρες από τα αγόρια (ΔΟΕ, 2003).

Στις Η.Π.Α. ο ακριβής αριθμός εργαζόμενων παιδιών στις φάρμες δεν είναι γνωστός, υπολογίζεται όμως ότι φτάνει τις 800.000 (Taylor, 1973,σ.5). Στις περιόδους της συγκομιδής χιλιάδες παιδιά δουλεύουν πίσω από τους γονείς μαζεύοντας καρπούς στα καλάθια. Όπως αναφέρει ο Taylor (1973), η απασχόληση στις αγροτικές καλλιέργειες αρχίζει σε μικρή ηλικία 5 και 6 χρόνων και αρχικά ταυτίζεται με το παιχνίδι. Σταδιακά όμως, ενσωματώνονται στην παραγωγική διαδικασία και αποκτούν δεξιότητες. Στην ηλικία των 9 και 10 χρόνων επιβλέπουν τα μικρότερα αδέρφια τους και αποτελούν σημαντικούς βοηθούς των γονιών τους στη συγκομιδή και μεταφορά προϊόντων. Στην ηλικία των 11 και 12 χρόνων αρχίζουν πραγματικά να εργάζονται, αν και οι συνθήκες εργασίας δεν είναι πάντα εύκολες. Πολλές φορές, απαιτείται να σκύβουν στα γόνατα ώρες ολόκληρες, προκειμένου να μαζέψουν πατάτες ή φράουλες κάτω από δυνατό ήλιο. Άλλοτε πάλι, κινδυνεύουν από τραυματισμούς χρησιμοποιώντας διάφορα αγροτικά μηχανήματα(Taylor, 1973, σ. 5).

Στις Η.Π.Α. η γεωργία παρουσιάζει το μεγαλύτερο ποσοστό εργατικών ατυχημάτων σε παιδιά κάτω των 18 ετών, περίπου 42,7% όλων των ατυχημάτων σε αυτή την ηλικιακή ομάδα (ΔΟΕ, 2003). Η παιδική εργασία στη γεωργία συχνά αποτελεί σημαντικό ποσοστό του εργατικού δυναμικού που απασχολείται στην εμπορική γεωργία η οποία συνδέεται με τις παγκόσμιες αγορές του κακάο, του καφέ, του βαμβακιού, του καουτσούκ και άλλων εμπορευμάτων. Μελέτες στη Βραζιλία, την Κένυα και το Μεξικό έδειξαν ότι παιδιά κάτω των 15 ετών

αποτελούν το 25% έως 30% του συνόλου των εργαζόμενων στην παραγωγή διαφόρων γεωργικών εμπορευμάτων.

Πρόσφατες εκτιμήσεις του Διεθνούς Προγράμματος Εξάλειψης της (μη ανεκτής) Παιδικής Εργασίας (IPEC), έδειξαν εντυπωσιακές ομοιότητες μεταξύ των παιδιών που απασχολούνται στη γεωργία:

- Οι γονείς έχουν χαμηλό επίπεδο μόρφωσης,
- Τα περισσότερα παιδιά παρακολουθούν το σχολείο, αλλά δουλεύουν τα Σαββατοκύριακα ή στις διακοπές,
- Οι αποδοχές των παιδιών περιλαμβάνονται σε αυτές των γονέων και
- Τα παιδιά δεν θέλουν να δουλεύουν, αλλά είναι υποχρεωμένα να συμβάλλουν στα έξοδα του νοικοκυριού και στα έξοδα του σχολείου (ΔΟΕ, 2003).

Η συμβολή των παιδιών είναι επίσης ευρέως διαδεδομένη στην **αλιεία** μικρής κλίμακας, που παίζει αποφασιστικό ρόλο στην αποδοτικότητα της επιχείρησης. Στο Ελ Σαλβαδόρ τα παιδιά δουλεύουν σε μικρές οικογενειακές ή ιδιωτικές αλιευτικές μονάδες όπου αγόρια και κορίτσια μαζεύουν οστρακόδερμα, τα δε κορίτσια τα πωλούν κιόλας. Και για τα δύο φύλα η δουλειά αυτή αρχίζει πολύ πριν κλείσουν τα δέκα τους χρόνια. Στις Φιλιππίνες, τα παιδιά ψαρεύουν βουτώντας – δουλειά εξαιρετικά επικίνδυνη για λογαριασμό μεγάλων αλιευτικών σκαφών. Στην ανατολική Ταϊλάνδη, τα παιδιά δουλεύουν στην ταξινόμηση των ψαριών ανά είδος, σε εργοστάσια και ως πληρώματα αλιευτικών σκαφών. Εκτελούν ένα ευρύ φάσμα εργασιών και συχνά λείπουν μήνες ολόκληρους (ΔΟΕ, 2003).

Πολλοί ανήλικοι δουλεύουν άτυπα **κατ' οίκον** συναρμολογώντας εξαρτήματα ή κάνοντας την τελική επεξεργασία προϊόντων για λογαριασμό διαφόρων επιχειρήσεων. Στις επιχειρήσεις αυτές

περιλαμβάνεται ένα ευρύ φάσμα από υφαντουργίες, μονάδες παραγωγής ενδυμάτων και υποδημάτων, μέχρι επιχειρήσεις πυροτεχνημάτων και σπέρτων σε πολλές χώρες του κόσμου.

Μια συγκριτική μελέτη για την Ασία (που καλύπτει τις Ινδίες, την Ινδονησία, το Πακιστάν, τις Φιλιππίνες και την Ταϊλάνδη), έδειξε ότι η παραγωγή έχει μετατοπιστεί από τα εργοστάσια στα σπίτια για προϊόντα που ξεκινούν από χαλιά και είδη δέρματος και φτάνουν μέχρι σπόρους υβριδίων. Με αυτόν τον τρόπο μειώθηκε το κόστος εργασίας, αφού πια η δουλειά γίνεται από γυναίκες και παιδιά, ιδίως κορίτσια. Σε ορισμένες περιπτώσεις μεγαλύτερα παιδιά δούλευαν σκυμμένα 20 έως 30 ώρες την εβδομάδα και ανέφεραν, ότι πονούσε η πλάτη τους (ΔΟΕ, 2003).

Αναπτυγμένες χώρες έχουν επίσης παιδιά απασχολούμενα στη **μεταποίηση**. Στην Πορτογαλία, όπου δουλεύει σημαντικός αριθμός παιδιών στην υφαντουργία, στον κλάδο ενδύματος και στην υποδηματοποιία, η κυβέρνηση έχει εντάξει τον έλεγχο του προβλήματος στις άμεσες προτεραιότητές της (ΔΟΕ, 2003).

Στη Νότια Ιταλία, παιδιά δουλεύουν σε μικρά βιομηχανικά / κατασκευαστικά εργαστήρια κάτω από επικίνδυνες συνθήκες για μισθούς πολύ κατώτερους από τους αντίστοιχους των ενήλικων συναδέλφων τους. Στην Ισπανία, εκτιμάται ότι δουλεύουν 200.000 παιδιά κάτω των 14 ετών, πολλά σε μικρές επιχειρήσεις που δουλεύουν για λογαριασμό υπεργολάβων, ιδίως στην υποδηματοποιία (ΔΟΕ, 2003).

Στην Ινδία, περίπου 50.000 παιδιά κάτω των 14 ετών δουλεύουν στα υαλουργεία και στα ταπητουργεία. Μικρά παιδιά με δάκτυλα πρησμένα, με άρρωστους πνεύμονες και παραμορφωμένη σπονδυλική στήλη κάθονται γονατιστά για ώρες στοιβαγμένα σε στενούς χώρους για να υφαίνουν τα ωραιότερα και ακριβότερα χαλιά στον κόσμο (Κέντρο Μελετών και Τεκμηρίωσης της ΟΛΜΕ).

Παιδιά που δουλεύουν ως **οικιακοί βοηθοί**. Τα περισσότερα παιδιά αυτής της κατηγορίας είναι 12 έως 17 ετών, ορισμένα μόλις 5 ή 6 χρόνων. Η πλειονότητα είναι κορίτσια, αλλά υπάρχουν και αγόρια. Τα παιδιά αυτά ζουν συχνά απομονωμένα και μακριά από τους γονείς τους, είναι έρμαιοι των εργοδοτών τους και συχνά στερούνται ψυχολογικής υποστήριξης, καλής τροφής και εκπαίδευσης, ενώ δουλεύουν πολλές ώρες και πληρώνονται ελάχιστα και σε είδος. Συχνά είναι θύματα βίας (ΔΟΕ, 2003).

Η κυβέρνηση της Αϊτής αναφέρει ότι 250.000 παιδιά φτωχών οικογενειών δουλεύουν ως οικιακοί βοηθοί, δηλαδή σημαντικό ποσοστό του παιδικού πληθυσμού της χώρας. Στη Βραζιλία, την Κολομβία και το Εκουαντόρ 20% των κοριτσιών ηλικίας 10 έως 14 ετών είναι οικιακοί βοηθοί, ενώ στις αγροτικές περιοχές το ποσοστό ακόμη μεγαλύτερο (ΔΟΕ, 2003).

Οι τομείς **των κατασκευών, των ορυχείων και των λατομείων** είναι οι πιο επικίνδυνοι για τα παιδιά, αν και πιθανόν απασχολούν τον μικρότερο αριθμό παιδικών εργατικών χεριών.

Στις αναπτυγμένες χώρες η απασχόληση στις κατασκευές κρύβει πολλούς κινδύνους για τα παιδιά. Στη Ν. Ζηλανδία, μία μελέτη αποκάλυψε ότι ο τομέας αυτός έχει το δεύτερο μεγαλύτερο ποσοστό τραυματισμών εφήβων (ΔΟΕ, 2003). Στην Ιταλία μια πρόσφατη έρευνα της Confederazione Generale Italiana del Lavoro (CGIL) έδειξε ότι από τα 400.000 εργαζόμενα παιδιά ηλικίας 11-14 ετών το 10% απασχολούνται στις κατασκευές.

Μια έρευνα της IPEC στη Μαδαγασκάρη έδειξε ότι το 53% των παιδιών που δουλεύουν σε μικρές επιχειρήσεις εξόρυξης και σε μικρά λατομεία ήταν 12χρονα παιδιά ή ακόμα μικρότερα. Στη Γουατεμάλα και

στην Ενωμένη Δημοκρατία της Τανζανίας, τα παιδιά δουλεύουν στο πλευρό των γονιών τους σπάζοντας πέτρα για την παραγωγή χαλκιού. Σε πολλές χώρες του κόσμου απασχολούνται επίσης παιδιά στην πλινθοποιία, όπου συχνά δουλεύουν καταναγκαστικά ως θύματα του θεσμού της προσωπικής δουλείας λόγω χρέους ή στα πλαίσια του συστήματος οικογενειακής παραγωγής όπως σε χώρες της Λατινικής Αμερικής (ΔΟΕ, 2003).

Ως χείριστες μορφές απασχόλησης ανηλίκων θεωρούνται:

α. Η καταναγκαστική επιστράτευση παιδιών

Ο αριθμός των παιδιών ηλικίας κάτω των 18 ετών που εξαναγκάστηκαν ή παρακινήθηκαν είτε από κρατικές, είτε από μη κρατικές στρατιωτικές μονάδες να πάρουν τα όπλα ή να υπηρετήσουν ως μεταφορείς, αγγελιοφόροι, μάγειροι ή σεξουαλικοί σκλάβοι ,εκτιμάται ότι φτάνει τις 300.000 ,από τα οποία 120.000 μόνο στην Αφρική. Αυτά τα παιδιά είναι μέχρι 8 χρόνων (ΔΟΕ, 2003).

Υπάρχουν άφθονα παραδείγματα παιδιών και εφήβων που συμμετείχαν καταναγκαστικά σε πολεμικές συρράξεις, στη Βοσνία – Ερζεγοβίνη το 1996, παιδιά 16-18 ετών σχημάτισαν ταξιαρχίες καταναγκαστικών έργων: έσκαβαν χαρακώματα, μετέφεραν εφόδια, μετέφεραν νεκρούς και τραυματίες, σχημάτιζαν ανθρώπινες ασπίδες, θέριζαν σπαρτά, έκοβαν ξύλα για φωτιά και δούλευαν σε εργοστάσια χωρίς αμοιβή. Ας σημειωθεί, ότι τα περισσότερα προέρχονταν από κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες μεταξύ των μουσουλμάνων, των Κροατών και των Τσιγγάνων Ρόμα (Διεθνής Οργανισμός Υπεράσπισης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ενάντια στη δουλεία, 2003).

β. Εμπορική σεξουαλική εκμετάλλευση ανηλίκων

Αυτή η χειρότερη μορφή παιδικής εργασίας απεικονίζει πόσο ευάλωτα είναι τα ανίσχυρα παιδιά και πόσο εκτεθειμένα στην εκμετάλλευση από τους ενήλικες. Πολλά παιδιά που είναι χρήστες ναρκωτικών, έχουν απαχθεί, έχουν κακοποιηθεί ή και πουληθεί από τους γονείς τους ή άλλους συγγενείς και μπορεί να καταλήξουν στην εκμετάλλευση μέσω πορνείας, παραγωγή πορνογραφίας ή πορνογραφικών θεαμάτων. Τα παιδιά μπορεί να υποκύψουν στις ερωτικές ορέξεις των ενηλίκων είτε με την πειθώ είτε απειλούμενα. Σεξουαλική εκμετάλλευση των παιδιών από τους δασκάλους τους στο κλειστό περιβάλλον του σχολείου, είναι διαδεδομένο φαινόμενο στην υποσαχάρια Αφρική.

Εξάλλου, σε διάφορες μεταβατικές οικονομίες η πορνεία που ασκείται από παιδιά, όπως στη Ρωσία, όπου 12-15% των πόρνων στη Μόσχα εκτιμάται ότι είναι κάτω των 18 ετών, συχνά συνδέεται με την εσωτερική μετανάστευση και τη μετανάστευση σε ξένες χώρες (ΔΟΕ, 2003).

Υπάρχουν ενδείξεις, ότι η εμπορική σεξουαλική εκμετάλλευση αγοριών αυξάνεται. Μια πρόσφατη στατιστική εκτίμηση στο Ελ Σαλβαδόρ βρήκε ότι το ένα τρίτο των παιδιών που πέφτουν θύματα σεξουαλικής εκμετάλλευσης είναι αγόρια 14-17 χρόνων (Διεθνής Οργανισμός Υπεράσπισης των Ανθρωπίνων δικαιωμάτων ενάντια στη δουλεία, 2003).

γ. Παιδιά που μετέχουν σε παράνομες δραστηριότητες

Υπάρχουν ελάχιστες διαθέσιμες πληροφορίες για παιδιά που εμπλέκονται σε παράνομες επιχειρήσεις, όπως στην παραγωγή και εμπορία ναρκωτικών. Χώρες που αντιμετωπίζουν σοβαρό πρόβλημα εμπορίου ναρκωτικών από την Κολομβία μέχρι την Καμπότζη και από τις Η.Π.Α. μέχρι τη Ρωσία, γνωρίζουν ότι ανήλικοι μπορούν να εμπλακούν σε τέτοιες δραστηριότητες.

Σε έρευνα με αντικείμενο τα παιδιά του δρόμου στην Αγία Πετρούπολη, 6% δήλωσαν ότι δούλευαν επειδή χρειαζόνταν λεφτά για ναρκωτικά (ΔΟΕ, 2003).

Η παιδική εργασία (2000)

	Από 5 έως 9 ετών σε ποσοστό επί τοις εκατό της ηλικιακής τάξης	Από 10 έως 14 ετών σε ποσοστό επί τοις εκατό της ηλικιακής τάξης
Λατινική Αμερική και Καραϊβική	10,6%	21,5%
Βόρεια Αφρική και Μέση Ανατολή	10,8%	19,6%
Υποσαχάρια Αφρική	23,6%	34,7%
Ανατολική Ευρώπη και πρώην Σοβιετική Ένωση	3,1%	4,2%
Ασία και χώρες του Ειρηνικού Ωκεανού	12,3%	26,5%

	Από 5 έως 9 ετών σε εκατομμύρια	Από 10 έως 14 ετών σε εκατομμύρια
Λατινική Αμερική και Καραϊβική	5,8	11,6
Βόρεια Αφρική και Μέση Ανατολή	4,8	8,4
Υποσαχάρια Αφρική	20,9	27,1
Ανατολική Ευρώπη και πρώην Σοβιετική Ένωση	0,9	1,5
Ασία και χώρες του Ειρηνικού Ωκεανού	40	87,3

Πηγή: Νέες παγκόσμιες εκτιμήσεις για την παιδική εργασία. Διεθνές Πρόγραμμα για την εξάλειψη της παιδικής εργασίας, Διεθνής Οργανισμός Εργασίας (ΔΟΕ), Γενεύη, Απρίλιος 2002.

2.2 Παιδιά του δρόμου

Αν και η παραοικονομία χαρακτηρίζεται καμιά φορά αόρατη, παιδιά που δουλεύουν στους δρόμους των πόλεων σε όλο τον κόσμο, είναι μάλλον η πιο ορατή όψη της παιδικής εργασίας. Οι δραστηριότητές τους ποικίλλουν – είναι μικροπωλητές, γυαλίζουν παπούτσια, καθαρίζουν παρμπρίζ, επιδιορθώνουν λάστιχα αυτοκινήτων, είναι συλλέκτες ό,τι φαγώσιμο βρουν στα σκουπίδια και ρακοσυλλέκτες, αχθοφόροι, κ.ά. Τα παιδιά αυτά αντιμετωπίζουν κινδύνους τόσο από τη δουλειά αυτή καθαυτή όσο και από το περιβάλλον, την κυκλοφορία των τροχοφόρων, τα αέρια που εκπέμπουν, την έκθεσή τους στις καιρικές συνθήκες, την ανασφάλεια, την παρενόχληση και τη βία. Μπορεί να συμμετέχουν σε οικογενειακές ή άλλες άτυπες επιχειρήσεις και δίκτυα ή μπορεί να είναι αυτοαπασχολούμενα. Η δουλειά στους δρόμους συχνά συνδέεται με κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες. Μια έρευνα του Συμβουλίου της Ευρώπης σε 24 χώρες, διαπίστωσε μεγαλύτερο αριθμό παιδιών του δρόμου σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες μετά την κατάρρευση του κομμουνιστικού συστήματος. Έρευνες δρόμου που έγιναν στη Μόσχα και την Αγία Πετρούπολη της Ρωσικής Ομοσπονδίας, έδειξαν ότι τα αγόρια αποτελούν το 75% και τα κορίτσια το 25% των παιδιών του δρόμου. Στις περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες το ποσοστό των αγοριών είναι ακόμα μεγαλύτερο. (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2002).

Έρευνα της UNICEF για τα παιδιά του δρόμου στην Ελλάδα

Σε 5.800 υπολογίζονται περίπου τα παιδιά, στην Ελλάδα, που ζουν και εργάζονται το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας τους στους δρόμους, τα λεγόμενα “παιδιά των φαναριών”. Τα παιδιά αυτά είναι από 2 έως 15 ετών, ελληνόπουλα και μετανάστες που αποφέρουν, κατά τις συντηρητικότερες εκτιμήσεις, περίπου 1 δισεκατομμύριο δραχμές το μήνα στους “εργοδότες” τους.

Τα στοιχεία προκύπτουν από έρευνα που διεξήγαγε η εταιρεία ΑΛΚΟ για λογαριασμό της UNICEF, στο διάστημα 17 έως και 29 Νοεμβρίου 2000. Η έρευνα ήταν ποσοτική – απογραφική και διεξήχθη με τη μέθοδο των προσωπικών συνεντεύξεων σε 75 γεωγραφικούς τομείς του Λεκανοπεδίου Αττικής.

Κυριότερα ευρήματα της έρευνας: από τα 955 παιδιά ηλικίας 2-15 ετών στα οποία διενεργήθη η έρευνα, το 61% είναι αγόρια, το 10% περίπου ηλικίας έως 5 ετών, 44,1% του συνόλου είναι Έλληνες πολίτες, ενώ τα υπόλοιπα παιδιά είναι μετανάστες και πρόσφυγες στη χώρα μας.

Ειδικότερα, το 23,6% του συνόλου είναι Έλληνες τσιγγάνοι, το 11,4% Έλληνες μουσουλμάνοι, το 28,1% είναι αλβανικής καταγωγής, 6,3% Ιρακινοί, 6,0% Σέρβοι, 5,4% Πακιστανοί, 3,4% Κούρδοι και διάφορες άλλες εθνικότητες. Το 40,4% των παιδιών είναι Χριστιανοί Ορθόδοξοι, 33,4% Μουσουλμάνοι, ενώ το 13,8% δήλωσε πως δεν ξέρει το θρήσκευμά του. Τα παιδιά αυτά δραστηριοποιούνται σε όλο το Λεκανοπέδιο, κατοικούν σε υπόγεια, σκηνές, πρόχειρους καταυλισμούς, ακόμα και σε βαγόνια, εγκαταλελειμμένα αυτοκίνητα κ.λ.π., ενώ το 2% δηλώνουν άστεγα.

Τα παιδιά δεν δραστηριοποιούνται στις περιοχές που κατοικούν, πράγμα που σημαίνει ότι καθημερινά μετακινούνται προς τις περιοχές

που τα συναντάμε. Ελάχιστα (20%) πηγαίνουν σχολείο, ενώ ένα σημαντικό μέρος αυτών βρίσκεται στην Ελλάδα χωρίς τους γονείς του και δηλώνουν άγνοια, για το αν η εγκατάστασή τους είναι μόνιμη ή προσωρινή στη χώρα μας. Πολλά παιδιά, δηλώνουν ότι “εργοδότης” τους δεν είναι κάποιος από τους γονείς τους και τους επιβάλλονται τιμωρίες, αν δεν θελήσουν να πάνε για δουλειά ή κάνουν μικρή είσπραξη. Είναι χαρακτηριστικό ότι πολλά παιδιά δήλωσαν σαν τιμωρίες, εκτός από το ξύλο, το γεγονός ότι δεν τους δίνουν φαγητό να φάνε ή ότι τα απειλούν να τα διώξουν από το μέρος που διαμένουν.

Η συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών αυτών δηλώνει ότι βρίσκονται στους δρόμους κι “εργάζονται” όλη σχεδόν την ημέρα, αρκετά από αυτά εργάζονται και τη νύχτα και εκτός μικρών εξαιρέσεων έχουν περιορισμένες φιλοδοξίες κι όνειρα για το μέλλον τους που προκύπτουν από το αίσθημα ανασφάλειας και φόβου που νιώθουν, καθώς και την αίσθηση σε μεγάλο μέρος αυτών ότι βρίσκονται προσωρινά στην Ελλάδα.

Τέλος, σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας, η μέση ημερήσια είσπραξη κάθε παιδιού ανέρχεται περίπου σε 20 Ευρώ, το 20% των παιδιών μιλά πολύ λίγο ή καθόλου την ελληνική γλώσσα, ένα 20% θέλει αλλά δεν μπορεί να πάει σχολείο, ένα μικρό ποσοστό θέλει να σπουδάσει, ενώ ένας αριθμός παιδιών στην ερώτηση “τι θα κάνεις όταν μεγαλώσεις” απάντησε: θέλω να έχω φαγητό να τρώω (UNICEF, 2000).

“Τι θα κάνω όταν μεγαλώσω”

Έρευνα της UNICEF, 2000

	<i>Σύνολο</i>	<i>Αγόρια</i>	<i>Κορίτσια</i>
Έμπορος-πλανόδιος	6,2%	7,7%	3,8%
Να πάει σχολείο- να σπουδάσει	1,8%	1,0%	3,0%
Επιστήμονας (γιατρός κ.λ.π)	5,0%	4,4%	6,0%
Δάσκαλος - δασκάλα	3,5%	0,5%	8,4%
Εργάτης- αγρότης- ναυτικός	4,1%	6,0%	4,4%
Τεχνίτης (ξυλουργός κ.λ.π)	3,5%	5,3%	0,5%
Σερβιτόρος-πωλητής-κομμώτρια	3,2%	1,2%	6,5%
Αεροπόρος - αστυνομικός	2,6%	3,6%	1,1%
Οδηγός φορτηγού	1,5%	2,0%	0,6%
Ποδοσφαιριστής- μανεκέν	1,4%	2,0%	0,3%
Ηθοποιός- μουσικός	2,4%	3,9%	1,6%
Τραγουδιστής/στρια	2,3%	1,7%	3,3%
Να βρει μια καλή δουλειά	2,3%	2,7%	3,5%
Να έχει φαγητό	0,2%	0,3%	0,1%
Ό,τι κάνει και τώρα	3,6%	3,1%	4,1%
Να κάνει οικογένεια, παιδιά	4,3%	0,3%	10,6%
Να γυρίσει στη χώρα του	2,2%	2,7%	1,4%
Να πάει σε άλλη χώρα (ΗΠΑ)	0,5%	0,7%	0,3%
Να έχει δικό του μπαρ-καφέ	1,1%	2,7%	1,4%
Άλλο	1,4%	1,7%	0,3%
Τίποτα	2,1%	1,4%	3,3%
Δεν ξέρει	36,2%	37,3%	34,5%
Δεν απάντησε	7,5%	8,5%	6,0%

Έρευνα της UNICEF για την παιδική εκμετάλλευση για πρώτη φορά στην Ελλάδα ,2001

Σύμφωνα με τα κύρια συμπεράσματα της έρευνας που διενήργησε κατ' εντολή της UNICEF η εταιρία KAPA RESEARCH για την παιδική εκμετάλλευση στην Ελλάδα το Νοέμβριο του 2001:

- Η παιδική εκμετάλλευση είναι μία έννοια που συνδέεται στη χώρα μας με την παιδική εργασία, αλλά και με την παιδική πορνεία.
- Οι επτά σε κάθε εκατό Έλληνες, δήλωσαν ότι έχουν υπόψη τους κάποιο ή κάποια παιδιά που είχαν πέσει θύματα εκμετάλλευσης.
- Εξ όσων γνωρίζουν θύματα παιδικής εκμετάλλευσης οι μισοί (49,2%) αναφέρθηκαν σε περιστατικά παιδικής εργασίας, το 33,8% αναφέρθηκε σε περιστατικά πορνείας και το 15,4% σε άλλες μορφές εκμετάλλευσης.
- Ως πιο ευάλωτα στην παιδική εκμετάλλευση θεωρούνται τα παιδιά των μεταναστών / προσφύγων (45,4%), ακολουθούν τα παιδιά διαλυμένων οικογενειών (31,1%)και τέλος αναφέρονται παιδιά των Τσιγγάνων με ποσοστό 14,8%.
- Ο εξαναγκασμός από τους γονείς για ίδιο οικονομικό όφελος θεωρείται ως η σημαντικότερη αιτία για το φαινόμενο της παιδικής εργασίας (53,3%).
- Ως δεύτερη σε σημαντικότητα αιτία παιδικής εργασίας αναφέρεται η ύπαρξη οργανωμένων παράνομων κυκλωμάτων (26,6%).
- Η πλειοψηφία των Ελλήνων πιστεύει ,ότι τόσο οι περιπτώσεις της παιδικής εργασίας, όσο και οι περιπτώσεις της παιδικής πορνείας

είναι τόσες πολλές στην χώρα μας, ώστε αποτελούν κοινωνικά προβλήματα.

- Ωστόσο, μόνο το 30,5% θεωρεί ότι η παιδική εκμετάλλευση στην Ελλάδα είναι μεγαλύτερη σε σχέση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες.
- Αξιίζει να σημειωθεί, ότι οι 7 περίπου στους 10 Έλληνες κρίνουν την νομοθεσία, που υπάρχει στη χώρα μας γύρω από το θέμα της παιδικής εκμετάλλευσης, ως ανεπαρκή.

Σύμφωνα με τους μετανάστες:

- Η πλειοψηφία των ερωτώμενων μεταναστών (65,5%), συμφωνεί πως “τα παιδιά των μεταναστών πέφτουν συχνά θύματα εκμετάλλευσης”.
- Η καταναγκαστική / παράνομη εργασία εμφανίζεται ως η κυριότερη μορφή παιδικής εκμετάλλευσης στην κοινότητα των μεταναστών, σε ποσοστό 67,8% έναντι της παιδικής πορνείας που εμφανίζεται ως δεύτερη μορφή παιδικής εκμετάλλευσης, σε ποσοστό 16,1%.
- Τα χρήματα που κερδίζουν τα εργαζόμενα παιδιά των μεταναστών προορίζονται κυρίως για την οικονομική ενίσχυση της οικογένειάς τους. “Βοηθούν την οικογένειά τους”, απαντά το 38,5%.
- Οι συνθήκες εργασίας των εργαζόμενων παιδιών των μεταναστών φαίνεται να είναι οι εξής: “πολλές ώρες” για το 43,4% των ερωτηθέντων, “επικίνδυνες – τραυματισμοί / ατυχήματα” για το 20,2%, “ανθυγιεινές – μολύνσεις / ασθένειες” για το 13,1%.
- Προκειμένου για την αντιμετώπιση του προβλήματος της εκμετάλλευσης των παιδιών τους, οι μετανάστες απαιτούν από το

ελληνικό κράτος “να τους βοηθήσει οικονομικά ώστε να μη χρειάζεται να εργάζονται τα παιδιά τους”, σε ποσοστό 35,2%. “Να φροντίσει ώστε όλα τα παιδιά των μεταναστών να πηγαίνουν στο σχολείο”, ζητά το 22,7% των ερωτώμενων.

- Σύμφωνα με τις απαντήσεις των γονέων, περίπου τέσσερα στα δέκα (37,9%) εργαζόμενα παιδιά δεν πηγαίνουν καθόλου στο σχολείο.
- Σε ότι αφορά στις συνθήκες εργασίας των παιδιών τους, πέντε στους δέκα γονείς (51,7%) δηλώνουν ότι τα παιδιά τους εργάζονται “πολλές ώρες”.

Σύμφωνα με τους Τσιγγάνους

- Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων τσιγγάνων (56,4%) θεωρεί πως τα παιδιά τους πέφτουν συχνά θύματα εκμετάλλευσης.
- Η καταναγκαστική / παράνομη απασχόληση εμφανίζεται ως η κυριότερη μορφή παιδικής εκμετάλλευσης στην κοινότητα των τσιγγάνων σε ποσοστό 44,1%.
- Σύμφωνα με τη σειρά συχνότητας εμφάνισης, οι μεγαλύτεροι κίνδυνοι στους οποίους εκτίθενται τα εργαζόμενα παιδιά των τσιγγάνων είναι: “η σύλληψη από την αστυνομία” (60,2%), “η βία” (32,7%), “ο τραυματισμός” (31,8%), “οι ασθένειες (ηπατίτιδα, AIDS κ.α.)”, (18,5%), “η σεξουαλική κακοποίηση” και “ο θάνατος” σε ποσοστό 3,8% για τον κάθε κίνδυνο.
- Αν και οι επτά στους δέκα περίπου τσιγγάνους (68,2%), θεωρούν ότι “το σχολείο βοηθά στην απαλλαγή από τη φτώχεια και στην πρόοδο των παιδιών”, εντούτοις η φοίτηση στο σχολείο εμφανίζεται, σύμφωνα με τους ερωτηθέντες, αρκετά προβληματική.

Τα προβλήματα αφορούν τόσο στη μαθησιακή διαδικασία όσο και στη διακριτική συμπεριφορά εις βάρος των τσιγγανοπαίδων.

- Ως πρώτο πρόβλημα, οι τσιγγάνοι εντοπίζουν “τη διάκριση / απομόνωση των παιδιών τους από τους συμμαθητές τους” σε ποσοστό 36,7%. Τα “μαθησιακά προβλήματα”, αναδεικνύονται ως το δεύτερο πρόβλημα σε ποσοστό 32,7%.
- Στην ερώτηση “τα δικά σας παιδιά εργάζονται;”, πάνω από τους πέντε στους δέκα τσιγγάνους (54,8%) δηλώνουν “ναι”. “Όχι”, δηλώνει το 44,6%.
- Σύμφωνα με την άποψη των τσιγγάνων γονέων, η πλειοψηφία των εργαζομένων τσιγγανοπαίδων (40,4%), απασχολείται στη δουλειά του πατέρα. Το 13,3% απασχολείται στη δουλειά κάποιου άλλου συγγενή, το 12,0% απασχολείται στη δουλειά κάποιου γνωστού/ φίλου, ενώ ένα ποσοστό 6,6% εργάζεται στη δουλειά ενός ξένου προς την οικογένεια προσώπου.
- Η εργασία στερεί από τα παιδιά των τσιγγάνων το δικαίωμα στην εκπαίδευση. Πάνω από τα εννέα στα δέκα εργαζόμενα παιδιά (91,43%) πηγαίνουν στο σχολείο μερικές φορές το μήνα, ενώ το 82,42% δεν πηγαίνει ποτέ στο σχολείο. “Μερικές φορές την εβδομάδα” πηγαίνει στο σχολείο το 71,88% των εργαζομένων τσιγγανοπαίδων, ενώ καθημερινά φοιτά στο σχολείο μόνο το 34,62% των παιδιών.

2.3 Επιδράσεις στην υγεία των εργαζόμενων ανηλίκων

Ο κίνδυνος εργατικών ατυχημάτων με σοβαρούς τραυματισμούς και με θανατηφόρα έκβαση πολλές φορές εμφανίζεται με μεγάλη

συχνότητα σε ανήλικους εργαζόμενους. Στοιχεία έρευνας που πραγματοποίησε το Global Burden of Diseases Study (GBDS) το 1998, καταγράφουν 6 εκατομμύρια εργατικά ατυχήματα μεταξύ των εργαζόμενων παιδιών σε όλο τον κόσμο, φανερώνοντας ότι οι συνθήκες εργασίας των ανηλίκων είναι συχνά περισσότερο επικίνδυνες από εκείνες των ενήλικων εργαζόμενων.

Εξάλλου, σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 1997 από τους Davis και Shelley στις Η.Π.Α., σε 800.000 παιδιά και εφήβους που απασχολούνταν σε αγροτικές καλλιέργειες, παρατηρήθηκε καθημερινή επικινδυνότητα.

Παρόμοια, προηγούμενη έρευνα του Wilk το 1993, είχε δείξει υψηλά ποσοστά ασθενειών του αναπνευστικού συστήματος καθώς και ερεθισμούς του δέρματος και των ματιών οφειλόμενες σε φυτοφάρμακα και άλλα χημικά που χρησιμοποιούνται για ψεκασμούς των αγρών και που επιδρούν βλαπτικά στους νεαρούς καλλιεργητές, δημιουργώντας ακόμα και καρκινοπάθειες και επιφέροντας τελικά το θάνατο.

Μια έρευνα για παιδιά μεταξύ 13 και 17 ετών που εργάζονταν πριν ή μετά από το σχολείο στη Δανία, Φιλανδία, Νορβηγία και Σουηδία στο διάστημα 1997-98 αποκάλυψε ποσοστά τραυματισμών σε εργατικά ατυχήματα που κυμαίνονται μεταξύ 3% και 19%. Στη Δανία τα ποσοστά εργατικών ατυχημάτων μεταξύ παιδιών που απασχολούνται στην αγροτική οικονομία είναι υψηλότερα από ότι σε άλλους τομείς της οικονομίας (ΔΟΕ, 2003). Εξάλλου, σε έρευνα της ΔΟΕ το 1997, σε επιλεγμένες χώρες διαπιστώθηκε ότι το μέσο ποσοστό των παιδιών που παθαίνουν τραυματισμούς και ασθένειες κατά τη διάρκεια της εργασίας, διαμορφώνεται ως εξής ανά τομέα της οικονομίας: 25,6% στις κατασκευές (34,8% μεταξύ των κοριτσιών), 18,1% στις μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες, 15,9% στα ορυχεία και λατομεία (20,8%

στα κορίτσια) και 12,2% στην αγροτική οικονομία (15,5% στα κορίτσια). Σε όλους αυτούς τομείς, με εξαίρεση τις μεταφορές, τα ποσοστά ήταν σημαντικά υψηλότερα στα κορίτσια από ότι στα αγόρια .

Ακόμη και φαινομενικά ελαφρές δουλειές μπορεί να είναι επικίνδυνες για παιδιά εξαντλημένα στο τέλος μιας μακράς μέρας δουλειάς. Εκτός από αυτό η έλλειψη ωριμότητας και πείρας μπορεί να κάνει τα παιδιά να πάρουν ή να δεχτούν ρίσκα που οι μεγαλύτεροι συνάδελφοί τους θα απέφευγαν, ενώ κινδυνεύουν δουλεύοντας με μηχανήματα και εργαλεία που είναι σχεδιασμένα για ενήλικες και όχι προσαρμοσμένα στις δικές τους σωματικές και διανοητικές ικανότητες (Global March Against Child Labour, 2003).

2.4 Έρευνες για την εργασία ανηλίκων

Σε παγκόσμια κλίμακα

Προκειμένου να αναλυθεί, το με παγκόσμιες διαστάσεις, φαινόμενο της εργασίας ανηλίκων, πραγματοποιήθηκαν διάφορες έρευνες σε παγκόσμια κλίμακα, οι οποίες συνέβαλαν στην μελέτη του. Παραθέτουμε ορισμένες από αυτές αμέσως παρακάτω.

- Στο Εκουαδόρ πραγματοποιήθηκε έρευνα, η οποία ανέλυσε τα χαρακτηριστικά της εργασίας ανηλίκων 10-17 χρόνων. Οι μεταβλητές της έρευνας περιλάμβαναν το φύλο, την ηλικία, την αγροτική ή αστική περιοχή, την αμοιβή και την παρακολούθηση στο σχολείο καθώς και χαρακτηριστικά της οικογένειας όπως το μορφωτικό επίπεδο και τον τομέα απασχόλησης του αρχηγού του νοικοκυριού, την εθνικότητα και την παρουσία άλλων παιδιών. Μετά τη διεξαγωγή της, διαπιστώθηκε ότι τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του νοικοκυριού είχαν επίδραση στην πιθανότητα να εργάζονται οι ανήλικοι και να παρακολουθούν το σχολείο. Η επίδραση αυτή όμως ήταν μεγαλύτερη στις αστικές από ότι στις αγροτικές περιοχές. Επίσης, στις αγροτικές περιοχές τα αγόρια εμφανίζονται σε μεγαλύτερη συχνότητα από ότι τα κορίτσια να εργάζονται και παράλληλα να πηγαίνουν στο σχολείο (Lopez – Acevedo, 2002).
- Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2001 στην Ισπανία, βρέθηκε ότι πολλά παιδιά εργάζονται σε κατασκευές, στη γεωργία, στις μεταφορές και στις δημόσιες υπηρεσίες. Παιδιά εργαζόμενα σε οικογενειακές επιχειρήσεις έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες ατυχημάτων. Επίσης, βρέθηκε έλλειψη συγκεκριμένων μέτρων για τις

βιομηχανίες στις οποίες τα παιδιά έχουν υψηλά ποσοστά ατυχημάτων, καθώς και ανεπαρκής οργάνωση των τοπικών γραφείων εργασίας (U.S. General Accounting Office, 2002).

- Στοιχεία από έρευνα στη Βραζιλία το 1996, δείχνουν ότι περισσότερα αγόρια εργάζονται, ιδιαίτερα στις αγροτικές περιοχές. Από τα παιδιά που εργάζονται και πηγαίνουν στο σχολείο, τα κορίτσια έχουν καλύτερες επιδόσεις, ακόμα και αν δουλεύουν περισσότερες ώρες. Επίσης, τα κορίτσια μπαίνουν στην αγορά εργασίας σε μικρότερη ηλικία και εργάζονται κυρίως ως οικιακοί βοηθοί (Gustafson, 2002).
- Σε ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς που δόθηκε σε εφήβους το 2001, στις ΗΠΑ, ερευνήθηκαν οι ψυχολογικές επιπτώσεις της εργασίας σε ανήλικους. Βρέθηκε, ότι η απασχόληση συνδέεται με μεγαλύτερη κατάθλιψη, όχι καλές σχέσεις με τους γονείς και τους φίλους, λιγότερος χρόνος επαφής με την οικογένεια, συνήθεια καπνίσματος και χαμηλές σχολικές επιδόσεις (Largie, 2001).
- Εθνική έρευνα πραγματοποιήθηκε σε αμερικανικές οικογένειες το 2001, εξετάζοντας την απασχόληση εφήβων 14 έως 17 ετών. Από σύντομες αναφορές φαίνεται, ότι οι οικογένειες που έχουν εργαζόμενα παιδιά, τυγχάνουν μικρότερης ή σπανιότερης κοινωνικής προστασίας. Επιπλέον, οι ανήλικοι αυτών των οικογενειών εργάζονται περισσότερες ώρες σε σχέση με εφήβους άλλων οικογενειών (Brown, 2001).
- Η σχέση μεταξύ φτώχειας και παιδικής εργασίας αναλύθηκε σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Γκάνα το 1997, σε παιδιά ηλικίας 9-14 ετών, καλύπτοντας 14.514 νοικοκυριά. Στην έρευνα αυτή, διαπιστώθηκε ότι αν και κατά πλειοψηφία τα παιδιά πηγαίνουν σχολείο, η επικίνδυνη εργασία ανηλίκων αυξάνεται καθώς μεγαλώνει η ηλικία, εκτεινόμενη από 1,2% στην ηλικία των 9 χρόνων μέχρι

5,9% στην ηλικία των 14 χρόνων. Τα παιδιά αγροτικών περιοχών εμπλέκονται περισσότερο σε επιβλαβείς εργασίες, το ίδιο και τα κορίτσια σε σχέση με τα αγόρια καθώς και παιδιά φτωχότερων οικογενειών (Blunch, 2000).

- Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στις Η.Π.Α. το 1970, διαπιστώθηκε ότι 301.000 ανήλικοι ηλικίας 15-17 χρόνων απασχολούνται παράνομα, παίρνοντας ιδιαίτερα χαμηλούς μισθούς (Kruse, Mahoney, 2000).
- Σε έρευνα στη Μανίλα το 1999, διερευνήθηκε η αλληλεπίδραση ανάμεσα στην οικογένεια, στην παιδική εργασία και στη μετανάστευση. Διαπιστώθηκε, ότι ανήλικοι εργαζόμενοι φτωχών οικογενειών, ωθούνται πιο συχνά στη μετανάστευση (Camacho , 1999).
- Σε έρευνα του Κογκρέσου το 1998, στην Καλιφόρνια, στη Φλόριντα και στο Βέρμοντ σε ανήλικους εργαζόμενους 14-17 ετών, διαπιστώθηκε ότι παιδιά που εργάζονται στη γεωργία απολαμβάνουν λιγότερης προστασίας από ότι τα παιδιά που εργάζονται σε βιομηχανίες.
- Έρευνα που έγινε για δύο δεκαετίες στη Μ. Βρετανία, δείχνει ότι τα 2/3 με 3/4 των παιδιών έχουν αποκτήσει εργασιακή εμπειρία αμειβόμενης απασχόλησης πριν την ηλικία των 16 ετών (1996). Εξάλλου, πρόσφατες μελέτες στην Αγγλία και στη Σκωτία, βεβαιώνουν ότι 2,2-2,6 εκατομμύρια παιδιά εργάζονται για κάποιο διάστημα πριν τα 16 τους χρόνια (Hobbs et al., 1996).
- Ανάλυση της εργασίας ανηλίκων στη Βραζιλία, δείχνει ότι οι γονείς στέλνουν τα παιδιά τους να εργαστούν αν η τωρινή ωφέλεια από την αμοιβή τους είναι μεγαλύτερη από τη μελλοντική ωφέλεια που θα

αποφέρει η αποφοίτησή τους από το σχολείο. Επίσης, οι σχετικές αναλύσεις φανερώνουν ότι το εισόδημα κατά τη διάρκεια της ενήλικης ζωής είναι χαμηλότερο, όσο πιο νωρίς μπαίνει κανείς στην αγορά εργασίας (Emerson and Souza, 2003).

- Στοιχεία έρευνας που πραγματοποιήθηκε στο Περού από το 1994 ως το 1997, δείχνουν ότι αυξήθηκε η εργασία ανηλίκων. Αυτή η αύξηση βασίζεται στο συνδυασμό σχολείου και εργασίας περισσότερο, παρά στην εγκατάλειψη του σχολείου και στην πλήρη απασχόληση. Η σύνθεση όμως της οικογένειας είναι ένας παράγοντας, που μπορεί να επηρεάσει το συνδυασμό σχολείου – εργασίας (Dorabawila, 2002).
- Έρευνα που έγινε το 2001 στο Μπαγκλαντές, δείχνει ότι η φτώχεια των νοικοκυριών και η στασιμότητα των εισοδημάτων αποτελούν σημαντικούς οικονομικούς παράγοντες, που επηρεάζουν την παιδική εργασία. Ωστόσο, δεν επαρκούν για να δικαιολογήσουν την αύξησή της και πρέπει να συνδυαστούν και με πολιτιστικούς παράγοντες, όπως η αποφυγή της τεμπελιάς (Delap, 2001).
- Μια συγκριτική μελέτη που πραγματοποιήθηκε στη Χιλή μεταξύ 1980 και 1990 σε παιδιά ηλικίας 6-17 χρόνων εξετάζει τη σχολική παρακολούθηση ανηλίκων που απασχολούνται σε οικογενειακές επιχειρήσεις και μη. Τα στοιχεία δείχνουν υψηλά ποσοστά εργαζόμενων παιδιών που παρακολουθούν παράλληλα το σχολείο, αλλά ταυτόχρονα και υψηλά ποσοστά εργαζόμενων παιδιών με χαμηλή βαθμολογία, ιδιαίτερα στις πιο μικρές και στις πιο μεγάλες ηλικίες. Επιπλέον, εκείνα τα παιδιά που είναι πιο φτωχά, που κατοικούν σε αγροτικές περιοχές και ανήκουν σε μονογονεϊκές οικογένειες με αρχηγούς γυναίκες εμφανίζουν χαμηλότερη σχολική επίδοση. Από την άλλη πλευρά, τα κορίτσια βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση από ότι τα αγόρια. Τέλος, το εθνικό ποσοστό

παιδικής εργασίας στη Χιλή είναι το χαμηλότερο μεταξύ των περιοχών της Λατινικής Αμερικής, αλλά διπλασιάζεται στις αγροτικές περιοχές (Munoz, 2001).

- Έρευνα για την εξάπλωση της εργασίας ανηλίκων στη Ρωσία, δείχνει ότι μετά την κοινωνικοοικονομική αναδιοργάνωση, περισσότερα παιδιά απασχολούνται, προκειμένου να ενισχύσουν το οικογενειακό εισόδημα, δεδομένου ότι η φτώχεια έχει αυξηθεί και οι ενήλικες εργαζόμενοι πληρώνονται σποραδικά. Οι ανήλικοι ωθούνται επίσης στην εργασία, εξαιτίας των πλεονεκτημάτων που παρέχει η ιδιωτικοποιημένη αγορά εργασίας και εξαιτίας των μειονεκτημάτων της δημόσιας εκπαίδευσης. Οι περισσότεροι δουλεύουν ανεπίσημα, ενώ κάποιοι αποτελούν αντικείμενο εκμετάλλευσης κυκλωμάτων οργανωμένου εγκλήματος (Mansurov, 2001).
- Στοιχεία έρευνας του 2000, στις Η.Π.Α. δείχνουν ότι αν και μειώθηκε η παράνομη απασχόληση από τη δεκαετία του '70, 154.000 ανήλικοι εξακολουθούν να απασχολούνται, παράνομα, την εβδομάδα και 301.000 το χρόνο. Οι ώρες παράνομης εργασίας ανηλίκων ανέρχονται στα 100 εκατομμύρια το χρόνο, ενώ οι ανήλικοι που εργάζονται παράνομα σε επικίνδυνες εργασίες κερδίζουν κατά μέσο όρο \$1.38 την ώρα λιγότερα από ότι οι ανήλικοι που εργάζονται νόμιμα (Kruse and Douglas, 2000).
- Ερευνώντας την υπόθεση ότι το μορφωτικό επίπεδο των παιδιών και των γονιών παίζει σημαντικό ρόλο στη μείωση της παιδικής εργασίας, σχεδιάστηκε το 1995 έρευνα σε 3.809 παιδιά ηλικίας 10-14 χρόνων, σε 150 χωριά του Μπαγκλαντές. Μια στατιστικά σημαντική σχέση βρέθηκε μεταξύ της παιδικής εργασίας και των χρόνων σχολικής παρακολούθησης. Η ηλικία και το μορφωτικό επίπεδο των γονιών, το μορφωτικό επίπεδο των παιδιών, η ιδιοκτησία γης και το

επάγγελμα των γονιών ήταν τα καθοριστικά στοιχεία επηρεασμού της παιδικής εργασίας. Τα χρόνια παρακολούθησης του παιδιού στο σχολείο είναι η μεταβλητή με τη μεγαλύτερη επίδραση στην παιδική εργασία και ακολουθούν το μορφωτικό επίπεδο των γονιών (Nath and Hadi , 2000).

- Στα πλαίσια μελετών για την εργασία ανηλίκων στην Ινδία, διαπιστώθηκε ότι τα μοντέλα εργασίας των κοριτσιών καθορίζονται από παραδοσιακούς – πολιτιστικούς παράγοντες, με αποτέλεσμα ένα μεγάλο ποσοστό κοριτσιών που κάνουν οικιακές εργασίες να μη θεωρείται ότι δουλεύουν. Έτσι, προσπαθώντας η κυβέρνηση να περιορίσει την παιδική εργασία και να αυξήσει τον αριθμό των παιδιών που πηγαίνουν στο σχολείο, θεώρησε όλους τους ανήλικους που δεν παρακολουθούν το σχολικό πρόγραμμα ως εργαζόμενους και όχι απλά απασχολούμενους σε δουλειές του νοικοκυριού (Sinha Sh., 2000).

Έρευνες για την εργασία ανηλίκων στον Ελληνικό χώρο

- Στα πλαίσια μελέτης του Ινστιτούτου Εργασίας (INE) της ΓΣΕΕ, πραγματοποιήθηκε στη δεκαετία 1981-91 καταγραφή των απασχολούμενων παιδιών και εφήβων ηλικίας 14 μέχρι 19 ετών. Διακρίθηκαν 2 ομάδες ηλικιών: η 1^η ομάδα 14 ετών και η 2^η 15-19 ετών. Καταγράφηκαν οι απασχολούμενοι κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (Γεωργία, Αλιεία, Βιομηχανία, Εμπόριο, κ.λπ.) και εργασιακών σχέσεων (μισθωτοί, εργοδότες, συμβοηθούντα μέλη σε οικογενειακές επιχειρήσεις, κ.λπ.). Βρέθηκε ότι: οι συχνότεροι κλάδοι απασχόλησης και στις δύο ομάδες είναι αυτοί του γεωργικού τομέα (α΄ ομάδα) και του εμπορίου

(β' ομάδα). Το 1981, 34% των εργαζόμενων ανήκαν στην α' ομάδα και 33,3% στη β' ομάδα, ενώ το 1991 ήταν 22,5% και 28,4% αντίστοιχα. Ως προς τις εργασιακές σχέσεις πρόκειται κυρίως για μισθωτούς και συμβοηθούτα μέλη οικογενειακών επιχειρήσεων. Συμπερασματικά, προκύπτει ότι η παιδική εργασία μειώθηκε κατά τη δεκαετία 1981-91. Ο αριθμός ωστόσο των παιδιών και εφήβων που απασχολούνται σε οικογενειακές επιχειρήσεις παραμένει σταθερός και αποτελεί συχνά την αρχή για μια άλλη μορφή απαγορευμένης εργασίας, ενώ συνήθως δεν τηρούνται ωράρια και κανόνες προστασίας της υγείας και ασφάλειας των παιδιών.

Στην ίδια μελέτη υλοποιήθηκε καταγραφή των ατυχημάτων παιδιών και εφήβων που απασχολούνται σε εξαρτημένη εργασία. Υλικό αντλήθηκε από τη Δ/ση Στατιστικής του ΙΚΑ. Βρέθηκε, ότι το 1982 το σύνολο των ατυχημάτων ήταν 2.872 (63 για την 1^η ομάδα ηλικίας 14 ετών και 2.809 για τη 2^η των ηλικιών 15-19 ετών). Το 1992 όμως, τα ατυχήματα μειώθηκαν σε 447 (10 και 437 αντίστοιχα). Συμπερασματικά, ο αριθμός των ατυχημάτων στις παραπάνω ηλικίες απασχολούμενων σε εξαρτημένη εργασία, υποπενταπλασιάστηκε. Εξετάζοντας την εργασία ανηλίκων σε τουριστικά επαγγέλματα, παρατηρήθηκε ότι η αλματώδης τουριστική ανάπτυξη τις τελευταίες δεκαετίες στη χώρα μας, συνέτεινε στη επιτάχυνση των ρυθμών ένταξης των ανηλίκων στο εργατικό δυναμικό, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια των περιόδων εκείνων του έτους, που χαρακτηρίζονται από έντονη τουριστική κίνηση. Ειδικότερα, η απασχόληση των ανηλίκων στις τουριστικές περιοχές κινείται από νομικής άποψης σε δύο επίπεδα. Στη σφαίρα της οικογενειακής επιχείρησης, όπου εμφανίζεται ως απασχόληση με αμοιβή, οπότε γίνεται λόγος για σύμβαση εξαρτημένης εργασίας, είτε ως μη αμειβόμενη απασχόληση

στα πλαίσια της υποχρέωσης του παιδιού για παροχή υπηρεσιών στους γονείς χωρίς αντάλλαγμα, όπως αυτή καθιερώνεται στο άρθρο 1508 του Α.Κ. Στο πλαίσιο της παροχής εργασίας σε τρίτο, όπου προσλαμβάνει κυρίως το χαρακτήρα της σύμβασης εξαρτημένης εργασίας (Κουκοβίνος, Κουσούνη, 1980).

- Όπως προκύπτει από σύγκριση στατιστικών πινάκων των ετών 1977 και 1987, που παρουσιάζονται στην ερευνητική εργασία της Ε. Αγάθωνος, παρατηρείται μείωση των απόλυτων αριθμών παιδικής εργασίας, όμως οι πίνακες αυτοί συμπεριλαμβάνουν μόνον την εξαρτημένη με αμοιβή εργασία και όχι την εργασία σε οικογενειακές επιχειρήσεις, σε αγροτικές επιχειρήσεις, τους λεγόμενους αυτοαπασχολούμενους ή όπου αλλού δεν καταγράφεται εργασία με πάγια αμοιβή. Δεν καταγράφεται επίσης η εργασία ανηλίκων που είναι οικονομικοί πρόσφυγες.
- Σε έρευνα που αφορά την εργασία ανηλίκων ηλικίας 14-18 ετών από την πρώην Σοβιετική Ένωση και την Αλβανία που παρακολουθούν βραδινό σχολείο, οι μαθητές αυτοί απασχολούνται σε διάφορες εργασίες ως εξής: 21% σε μηχανουργικές εργασίες, 12% στις οικοδομές, 30% σε διάφορες χειρωνακτικές εργασίες και 18% στις υπαίθριες αγορές (Παπακωνσταντίνου, Δελλασούδας, 1994).
- Τέλος, τα πρώτα συμπεράσματα μιας εκτεταμένης έρευνας του Πανεπιστημίου του Αιγαίου ανάμεσα σε 3.029 παιδιά τριών ηλικιακών ομάδων (η έρευνα δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί) που αφορά 726 μαθητές Γυμνασίου, 310 μαθητές Δημοτικού και 1993 μαθητές Λυκείου των Δωδεκανήσων, δίνουν την παρακάτω εικόνα: (Βιτσιλάκη – Σορονιάτη, 1995).

Εργασία μαθητών ηλικίας 11-18 ετών στα Δωδεκάνησα, 1995.

	Λύκειο 15-18 ετών		Γυμνάσιο 13-15 ετών		Δημοτικό 11-17 ετών		Σύνολο 11-18 ετών	
	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%	Αριθμός	%
ΝΑΙ	565	28	150	21	109	35	824	27
ΟΧΙ	1428	78	576	79	201	65	2205	73
ΣΥΝ.	1993	100	726	100	310	100	3029	100

2.5 Νομοθεσία της εργασίας ανηλίκων

Διεθνής νομοθεσία εργασίας ανηλίκων

Οι πρώτες αντιδράσεις για την εργασία ανηλίκων εκδηλώθηκαν στην Αγγλία το 1796. Το 1902, το αγγλικό Κοινοβούλιο ψήφισε ένα νόμο για τους μαθητευομένους (Apprentice – Bill), που απαγόρευε τη νυχτερινή εργασία για τα παιδιά και περιόριζε σε δώδεκα ώρες την εργασία των νεαρών μαθητευόμενων. Ο νόμος του 1819, απαγόρευε την απασχόληση παιδιών κάτω των 9 χρόνων στα κλωστήρια και στα βαμβακουργεία. Η απαγόρευση αυτή με το νόμο του 1833, επεκτάθηκε σε όλους τους βιομηχανικούς κλάδους, εκτός από τη μεταξουργία. Ο ίδιος νόμος περιόριζε τη διάρκεια της εργασίας για παιδιά ηλικίας 9-13 χρόνων σε 48 ώρες την εβδομάδα και για νεαρά άτομα ηλικίας 14-18 χρόνων σε 69 ώρες. Συγχρόνως, θεσπιζόταν υποχρεωτική σχολική φοίτηση από 2 ώρες την ημέρα για όλα τα παιδιά κάτω των 14 χρόνων. Ακολούθησε η Γαλλία με το νόμο του 1841, η Γερμανία και η Αυστρία με τους νόμους του 1874. Τέλος, η Διεθνής Συνδιάσκεψη υπέρ των εργατών που συνήλθε στο Βερολίνο το 1878 συμφώνησε σε μια σειρά μέτρων για την προστασία της παιδικής εργασίας (Ρηγίνος, 1995).

Το 1919, στην πρώτη συνεδρία της Διεθνούς Διάσκεψης Εργασίας, στη Σύμβαση 5, καθιερώθηκε το 14^ο έτος ως ελάχιστη ηλικία πρόσληψης παιδιών στη βιομηχανία, ενώ στη Σύμβαση 6 ρυθμίστηκαν θέματα που αφορούν τη νυχτερινή εργασία νέων απασχολούμενων στη βιομηχανία. Ακολούθησε μια σειρά συμβάσεων για τη νομική προστασία των παιδιών και ενδεικτικά αναφέρουμε τη σύμβαση 138 του 1973 που απαγορεύει την παιδική εργασία πριν τη συμπλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και όχι κάτω των 15 ετών (Διεθνής Οργάνωση Εργασίας, 2003).

Η σύνδεση μεταξύ των δικαιωμάτων του παιδιού και της επιβίωσης και ανάπτυξής τους, επιτεύχθηκε με τη Σύμβαση των δικαιωμάτων του παιδιού το 1989, που επικυρώθηκε από 187 κράτη. Τα συμβαλλόμενα στη Σύμβαση κράτη έχοντας υπόψη τους τη Διακήρυξη της Γενεύης του 1924 για τα δικαιώματα του παιδιού αναγνωρίζουν ως παιδί (άρθρο 1) “κάθε ανθρώπινο ον μικρότερο των δεκαοκτώ ετών, εκτός εάν η ενηλικίωση επέρχεται νωρίτερα, σύμφωνα με την ισχύουσα για το παιδί νομοθεσία”. Στο άρθρο 32 της ίδιας Σύμβασης, αναγνωρίζεται το δικαίωμα του παιδιού να προστατεύεται από την οικονομική εκμετάλλευση και από την εκτέλεση οποιασδήποτε εργασίας, που ενέχει κινδύνους ή που μπορεί να βλάψει την υγεία του ή τη σωματική, πνευματική, ψυχική, ηθική ή κοινωνική του ανάπτυξη.

Η Σύμβαση καλεί τα κράτη μέλη:

- α. Να ορίζουν ένα κατώτατο όριο ή κατώτατα όρια ηλικίας για την είσοδο στην επαγγελματική απασχόληση.
- β. Να προβλέπουν μια κατάλληλη ρύθμιση των ωραρίων και των συνθηκών εργασίας.
- γ. Να προβλέπουν κατάλληλες ποινές και άλλες κυρώσεις για να εξασφαλίσουν την αποτελεσματική εφαρμογή του παρόντος άρθρου (ΓΣΕΕ, Ινστιτούτο Νέων(INE), 2003).

Το 1999, υιοθετήθηκε από τη Διεθνή Διάσκεψη Εργασίας ομόφωνα η Σύμβαση περί των Χειρίστων Μορφών Παιδικής Εργασίας (182) και η αντίστοιχη Σύσταση (190). Η ταχύτητα επικύρωσης της Σύμβασης 182, δεν είχε προηγούμενο στην ιστορία της ΔΟΕ: μέχρι το Δεκέμβριο του 2002 είχε επικυρωθεί από 115 κράτη μέλη, ενώ στο ίδιο διάστημα μαζί με την προηγούμενη επικυρώθηκε από 116 κράτη και η Σύμβαση 138 (ΔΟΕ, 2003).

Το Μάιο του 2000, στα πλαίσια της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού υιοθετήθηκαν δύο Προαιρετικά Πρωτόκολλα: το Προαιρετικό Πρωτόκολλο για την πώληση παιδιών, την παιδική πορνεία και την παιδική πορνογραφία που τέθηκε σε ισχύ στις 18 Ιανουαρίου 2002 και το Προαιρετικό Πρωτόκολλο για την εμπλοκή των παιδιών κάτω των 18 ετών σε πολεμικές συρράξεις που τέθηκε σε ισχύ στις 12 Φεβρουαρίου 2002 (ΔΟΕ, 2003).

Εξάλλου, στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στο Στρασβούργο στις 9 Δεκεμβρίου 1989, από τους αρχηγούς 11 κρατών- μελών διακηρύσσονται συγκεκριμένα στα σημεία 20 και 22 τα εξής:

“20. Με την επιφύλαξη ευνοϊκότερων κανόνων για τους νέους και συγκεκριμένα κανόνων που θα τους εξασφαλίζουν εργασία χάρη στην κατάλληλη επαγγελματική εκπαίδευση και με παρεκκλίσεις για ορισμένες μόνο ελαφρές εργασίες, η ελάχιστη ηλικία για την ανάληψη εργασίας δεν πρέπει να είναι μικρότερη από την ηλικία των 15 χρόνων.

22. Πρέπει να ληφθούν τα αναγκαία μέτρα για την αναπροσαρμογή των κανόνων του εργατικού δικαίου, που ισχύουν για τους εργαζόμενους νέους, έτσι ώστε οι κανόνες αυτοί να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της ανάπτυξης των νέων και στις ανάγκες της επαγγελματικής τους εκπαίδευσης και πρόσβασης στην εργασία. Πρέπει ιδίως να περιοριστεί η διάρκεια εργασίας των κάτω των 18 ετών εργαζομένων – χωρίς να μπορεί να παρακαμφθεί ο εν λόγω περιορισμός με προσφυγή σε υπερωρίες – και να απαγορευθεί η νυκτερινή εργασία εκτός από ορισμένες θέσεις απασχόλησης σαφώς καθορισμένες από τις εθνικές, νομοθετικές ή κανονιστικές διατάξεις” (94/33/ΕΚ του Συμβουλίου της Ε.Ε., 22ας Ιουνίου 1994).

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (ΕΕ αριθ. C 190 της 20-7-1987, σελ. 44), συνοψίζει τα ζητήματα σχετικά με την εργασία των νέων και υπογραμμίζει συγκεκριμένα τις επιπτώσεις στην υγεία τους, την ασφάλειά τους, τη σωματική και πνευματική τους ανάπτυξη και επιμένει στην αναγκαιότητα να εκδοθεί οδηγία για την εναρμόνιση των σχετικών εθνικών νομοθεσιών.

Η οδηγία 89/391/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 12^{ης} Ιουνίου 1989 σχετικά με την εφαρμογή μέτρων για την προώθηση της βελτίωσης της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων κατά την εργασία, προβλέπει στο άρθρο 15, ότι οι ιδιαίτερα ευαίσθητες ομάδες κινδύνου πρέπει να προστατεύονται από τους κινδύνους που τις αφορούν ειδικότερα και ότι τα παιδιά και οι έφηβοι πρέπει να θεωρούνται ως ομάδες ειδικού κινδύνου και πρέπει να ληφθούν μέτρα όσον αφορά την υγεία και την ασφάλειά τους. Επίσης, λόγω της ευάλωτης φύσης των παιδιών για να γίνονται δεκτά στην απασχόληση ή την εργασία να μην είναι μικρότερη η ηλικία τους από την ηλικία κατά την οποία λήγει η σχολική υποχρέωση πλήρους χρόνου, την οποία επιβάλλει η εθνική νομοθεσία και υπό τους όρους που προβλέπονται στην παρούσα οδηγία. Οι παρεκκλίσεις αυτές δεν μπορούν σε καμιά περίπτωση να έχουν επιπτώσεις στην τακτική σχολική φοίτηση και στο όφελος από την εκπαίδευση. Επιπλέον, οι εργοδότες πρέπει να εγγυώνται στους ανήλικους συνθήκες εργασίας προσαρμοσμένες στην ηλικία τους.

Τα κράτη – μέλη θα πρέπει να λαμβάνουν τα απαραίτητα μέτρα, ώστε ο χρόνος εργασίας των εφήβων που συνεχίζουν τη σχολική τους φοίτηση να μην επηρεάζει αρνητικά την ικανότητά τους να παρακολουθούν επωφελώς την παρεχόμενη σε αυτούς διδασκαλία.

Επιπρόσθετα, για τη εξασφάλιση της υγείας και της ασφάλειας πρέπει να διαθέτουν ορισμένες ελάχιστες περιόδους ανάπαυσης – ημερήσιας,

εβδομαδιαίας και ετήσιας – καθώς και διαλείμματα εργασίας. Όσον αφορά την περίοδο εβδομαδιαίας ανάπαυσης, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η ποικιλομορφία των πολιτιστικών, εθνικών, θρησκευτικών και άλλων παραγόντων στα κράτη – μέλη και ιδιαίτερα, εναπόκειται σε κάθε κράτος – μέλος να αποφασίσει τελικά εάν και σε ποιο βαθμό πρέπει να περιλαμβάνεται η Κυριακή στην εβδομαδιαία ανάπαυση. Τέλος, η κατάλληλη εργασιακή πείρα μπορεί να συμβάλλει στην προετοιμασία των νέων για την επαγγελματική κοινωνική ζωή τους ως ενηλίκων, υπό την προϋπόθεση ότι λαμβάνεται μέριμνα, ώστε να αποφεύγονται βλάβες της υγείας και της αρμονικής ανάπτυξής τους (Πηγή: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων,2004).

Η Ελληνική νομοθεσία της εργασίας ανηλίκων

Η παρέμβαση του Ελληνικού Κράτους στην παιδική εργασία εκδηλώθηκε για πρώτη φορά με το νόμο 3525 της 13^{ης} Ιανουαρίου 1910, “Περί μεταλλείων”, με τον οποίο απαγορεύτηκε η πρόσληψη “κορασίων και γυναικών”, σε υπόγειες ή νυκτερινές εργασίες μεταλλείων ή μεταλλουργείων. Επίσης, απαγορεύτηκε σε παιδιά ηλικίας 12-16 ετών να μεταφέρουν στον ώμο βάρος πάνω από 10 κιλά και σε νεαρά άτομα 16-18 ετών βάρος πάνω από 15 κιλά (Κορώνης, 1944,σ.48).

Το 1920 δημοσιεύθηκε νόμος, ο οποίος απαγόρευε στους μαθητές κάτω των 14 χρόνων να εγκαταλείπουν τις παραδόσεις στο σχολείο για να εργαστούν στα χωράφια. Η εργασία επιτρεπόταν μόνο πριν ή μετά τις ώρες του σχολείου και εφόσον δεν επηρεαζόταν με οποιονδήποτε τρόπο η σχολική επίδοση . Ωστόσο, η σπουδαιότητα που είχε η εργασία των παιδιών για την οικογενειακή αγροτική εκμετάλλευση φαίνεται από ένα

νόμο του 1913, ο οποίος επέτρεπε το κλείσιμο, για ένα μήνα, των δημοτικών σχολείων στις καπνοπαραγωγούς περιοχές, έτσι ώστε οι παραγωγοί να χρησιμοποιούν τα ανήλικα παιδιά τους στις καπνοκαλλιέργειες (Ρηγίνος,1995,σ.21).

Σήμερα, η ελληνική νομοθεσία για την εργασία ανηλίκων στηρίζεται σε διεθνείς συμβάσεις. Συγκεκριμένα, με το νόμο 1182/1181 (άρθρο 10, της σύμβασης 138) η Ελλάδα αναθεώρησε τις διεθνείς συμβάσεις των ετών 1919-1965 με την έκδοση προεδρικών διαταγμάτων. Η ισχύουσα νομοθεσία για την εργασία ανηλίκων (Ν. 1837/89) είναι προσαρμοσμένη στις διατάξεις της 138 Διεθνούς Σύμβασης Εργασίας, σύμφωνα με την οποία επιτρέπεται σε παιδιά άνω των 14 ετών να εκτελούν ελαφρές εργασίες (ΓΣΕΕ, ΙΝΕ, 2003).

Ειδικότερα, στο νόμο 1837/89, στο άρθρο 1, παράγραφος 1, αναφέρεται ότι ανήλικοι θεωρούνται όσοι δεν έχουν συμπληρώσει το 18^ο έτος της ηλικίας τους.

Στο άρθρο 2 αναφέρονται οι όροι και οι προϋποθέσεις απασχόλησης ανηλίκων:

1. Με την επιφύλαξη του άρθρου 3 ανήλικοι που δεν έχουν συμπληρώσει το 15^ο έτος της ηλικίας τους απαγορεύεται να απασχοληθούν σε οποιαδήποτε εργασία.
2. Ανήλικοι δεν επιτρέπεται να απασχολούνται σε εργασίες επικίνδυνες, βαριές ή ανθυγιεινές, καθώς και εργασίες που βλάπτουν την ψυχική τους υγεία και γενικά εμποδίζουν την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους.

Εξάλλου, στο άρθρο 3, παρ. 1, αναφέρεται ότι με άδεια της Επιθεώρησης Εργασίας επιτρέπεται η απασχόληση ανηλίκων, που δεν έχουν συμπληρώσει το 15^ο έτος της ηλικίας τους σε θεατρικές παραστάσεις, μουσικές εκτελέσεις ή άλλες καλλιτεχνικές εκδηλώσεις,

διαφημιστικά προγράμματα, επιδείξεις μόδας, ραδιοφωνικές ή τηλεοπτικές εγγραφές ή εκπομπές, εγγραφές σε βίντεο, κινηματογραφικές λήψεις, καθώς και η χρησιμοποίησή τους ως μοντέλων, εφόσον δεν βλάπτεται η σωματική και η ψυχική τους υγεία και η ηθική τους.

Στο άρθρο 4 περί επαγγελματικού προσανατολισμού, αναφέρεται ότι οι ανήλικοι πριν απασχοληθούν σε οποιαδήποτε εργασία, εκτός από τις περιπτώσεις του άρθρου 3, πρέπει να παρακολουθήσουν προγράμματα εξωσχολικού επαγγελματικού προσανατολισμού. Τα προγράμματα αυτά εκπονούνται και εφαρμόζονται από τον Οργανισμό Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ), που χορηγεί στον ανήλικο βεβαίωση για το πρόγραμμα που παρακολούθησε. Βιβλιάριο εργασίας δεν εκδίδεται χωρίς τη βεβαίωση αυτή.

Στο άρθρο 5, παρ. 1, ορίζεται ότι ανήλικοι που δεν έχουν συμπληρώσει το 16^ο έτος της ηλικίας τους, καθώς και ανήλικοι που φοιτούν σε γυμνάσια, λύκεια κάθε τύπου ή τεχνικές επαγγελματικές σχολές, δημόσιες ή ιδιωτικές, αναγνωρισμένες από το κράτος, δεν μπορεί να απασχολούνται περισσότερο από έξι ώρες την ημέρα και τριάντα ώρες την εβδομάδα.

Παρ. 5 η υπερωριακή απασχόληση των ανηλίκων απαγορεύεται.

Στο άρθρο 6, ορίζονται τα περί αμοιβής και σύμφωνα με την παρ. 1 οι ανήλικοι εργαζόμενοι αμείβονται με βάση το κατώτατο τουλάχιστον ημερομίσθιο του ανειδίκευτου εργάτη, που προβλέπεται από την Εθνική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας κατ' αναλογία των ωρών απασχόλησής τους.

Στο άρθρο 7 περί αδειών, ορίζεται ότι οι ανήλικοι εργαζόμενοι δικαιούνται κανονικής άδειας κατά την περίοδο των θερινών σχολικών διακοπών σε συνεχείς ημέρες. Επίσης, ανεξάρτητα από το χρόνο

απασχόλησής τους, όταν είναι συγχρόνως και μαθητές ή σπουδαστές σε αναγνωρισμένη σχολή, δικαιούνται για τη συμμετοχή τους στις εξετάσεις άδεια μέχρι 14 ημέρες, χωρίς αποδοχές από τον εργοδότη αλλά από τον ΟΑΕΔ.

Στο άρθρο 8, παρ. 1, ορίζεται ότι οι ανήλικοι δεν επιτρέπεται να απασχολούνται, αν δεν είναι εφοδιασμένοι με βιβλιάριο εργασίας, ειδικό για τη συγκεκριμένη εργασία ή ομάδα εργασιών.

Στο άρθρο 9, ορίζεται ότι οι εργοδότες που απασχολούν ανήλικους οφείλουν να τηρούν σχετικό μητρώο με στοιχεία αυτών, ενώ το άρθρο 10 αναφέρει την τήρηση μητρώου ανηλίκων από κάθε αρμόδια Επιθεώρηση Εργασίας.

Τέλος, στο άρθρο 13, παρ. 2, καθορίζονται ειδικές ιατρικές εξετάσεις που απαιτούνται για ορισμένες εργασίες. Οι εξετάσεις αυτές διενεργούνται: α) κάθε δώδεκα μήνες μέχρι να συμπληρωθεί το 18^ο έτος της ηλικίας των ανηλίκων, β) σε χρονικά διαστήματα μικρότερα από το δωδεκάμηνο, κατά την κρίση γιατρού ή της αρμόδιας Επιθεώρησης Εργασίας σε περίπτωση ατυχήματος ή ασθένειας και γ) σε περίπτωση αλλαγής εργασίας (Εφημερίδα της Κυβέρνησης, τ. 1^ο, αρ. φυλ. 85, 23-3-1989).

Όσον αφορά τις εργασίες και τις δραστηριότητες στις οποίες απαγορεύεται να απασχολούνται ανήλικοι, με το άρθρο 4 του Ν. 3144/2003 “Κοινωνικός διάλογος για την προώθηση της απασχόλησης και την κοινωνική προστασία και άλλες διατάξεις” (ΦΕΚ 111/Α) εκφράζεται η πρόθεση της πολιτείας να προχωρήσει στη λήψη ειδικών μέτρων και στην ανάπτυξη συστηματικής και συντονισμένης δράσης για την προστασία των ανηλίκων και την εξάλειψη των χειρότερων μορφών παιδικής εργασίας, κατ’ εφαρμογή των προβλέψεων της 182 Διεθνούς Σύμβασης Εργασίας.

Τέλος, όσον αφορά τη σχέση εργασίας ανηλίκων και εκπαιδευτικής νομοθεσίας που αφορά την υποχρεωτική εκπαίδευση, σύμφωνα με τα άρθρα 16, παρ. 3 και 112, παρ. 4 του Συντάγματος και το Νόμο 309/1976 “Περί γενικής εκπαιδεύσεως” ορίζεται σαν υποχρεωτική εκπαίδευση η 9ετής που περιλαμβάνει το Δημοτικό σχολείο και το Γυμνάσιο. Οι ανήλικοι απαλλάσσονται από την υποχρέωση για φοίτηση στο Γυμνάσιο, μόλις συμπληρώσουν το 16^ο έτος. Στα Νυχτερινά Γυμνάσια γίνονται δεκτά μόνο μαθητές που αποδεδειγμένα εργάζονται την ημέρα για βιοπορισμό (Κουκούλη, 1980).

Παραβιάσεις των δικαιωμάτων των εργαζόμενων ανηλίκων στην Ελλάδα

Οι συνεργαζόμενες οργανώσεις Ελληνικό Παρατηρητήριο των Συμφωνιών του Ελσίνκι (ΕΣΠΕ) και Ελληνική Ομάδα για τα δικαιώματα των Μειονοτήτων (ΕΟΔΜ) έδωσαν στη δημοσιότητα την 1^η Φεβρουαρίου 2002, τις Καταληκτικές Παρατηρήσεις της Επιτροπής του ΟΗΕ για τα δικαιώματα του Παιδιού στην Ελλάδα. Μεταξύ των άλλων παρατηρήσεων εντοπίστηκαν τα εξής προβλήματα όσον αφορά την εργασία ανηλίκων:

- α. Πεντάχρονη καθυστέρηση στην υποβολή έκθεσης και μη διάδοσή της στην Ελλάδα. Απουσία βασικού κειμένου για τα ανθρώπινα δικαιώματα και αναφορών στην υλοποίηση της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Ανεπαρκής γνώση και κατανόηση της Σύμβασης από παιδιά, επαγγελματίες που εργάζονται με παιδιά, διαφορετικές εθνικιστικές, θρησκευτικές, γλωσσικές ή

πολιτισμικές ομάδες και απουσία μετάφρασής τους στις γλώσσες των τελευταίων.

- β. Απουσία ενημερωμένων και ολοκληρωμένων στατιστικών στοιχείων, συντονιστικού φορέα και συνολικού σχεδίου δράσης για τα δικαιώματα του παιδιού στην Ελλάδα, καθώς και ανεπαρκή κονδύλια για την υγεία και την εκπαίδευση των παιδιών.
- γ. Ασυνέπεια στο όριο ηλικίας του ανήλικου από το νόμο, που άλλοτε είναι 17 και άλλοτε 18 ετών (διαφοροποίηση δυσμενής για τα παιδιά: 17 στον ποινικό κώδικα και στη στρατολόγηση, 18 στον αστικό κώδικα, ενώ πρέπει να είναι παντού 18).
- δ. Μεγάλος αριθμός παιδιών κάτω των 15 χρόνων που εργάζονται και παιδιών του δρόμου.
- ε. Ανησυχία για τη διακίνηση παιδιών για σεξουαλική εκμετάλλευση και τη μη προστασία αγοριών πόρνων .

Επιπλέον, το μεγαλύτερο ποσοστό των νεαρών απασχολούμενων που καταγράφηκε το 1996 (225 παιδιά ηλικίας 14 ετών και 9.210 έφηβοι 15-19 ετών στη Θεσσαλονίκη, 4.316 και 118.101 αντίστοιχα σε ολόκληρη τη χώρα) δεν απολαμβάνει τα εργασιακά του δικαιώματα και πέφτει θύμα εκμετάλλευσης κυρίως σε θέματα ωραρίου, συνθηκών εργασίας και ασφάλισης (ΓΣΕΕ, 2003).

2.6 Στατιστικά στοιχεία για την εργασία ανηλίκων στην Ελλάδα

Τα στατιστικά δεδομένα για την εργασία των ανηλίκων είναι ανεπαρκή. Ο ακριβής αριθμός των παιδιών που εργάζονται, είτε υπό νόμιμες, είτε υπό παράνομες συνθήκες δεν είναι απόλυτα εξακριβωμένος, γεγονός που αποτελεί και το βασικότερο εμπόδιο στην αντιμετώπιση του φαινομένου της παιδικής απασχόλησης. Η Γραμματεία Νέων της ΓΣΕΕ, εκτιμά ότι το 1995 ο αριθμός των εργαζόμενων παιδιών σε διάφορες μορφές απασχόλησης, ξεπερνούσε τα 200.000 άτομα. Απ' αυτά οι 140.000 έφηβοι και παιδιά καταγράφονται ως “συμβοηθούμενα μέλη της οικογένειας”, ενώ θεωρείται ότι 150.000 παιδιά μέχρι 13 ετών εργάζονταν (Γραμματεία Νέων ΓΣΕΕ, 1995). Σ' αυτές τις κατηγορίες θα πρέπει να συμπεριλάβουμε τους Τσιγγάνους, τους Μουσουλμάνους, τους Αλβανούς, τους Πόντιους, η πλειοψηφία των οποίων εργάζεται σε επικίνδυνα επαγγέλματα (στα μηχανουργεία, στις οικοδομές, τους δρόμους κ.λ.π).

Επίσης, τα στοιχεία της ΕΣΥΕ μας πληροφορούν ότι 15.000 από τους 140.000 περίπου μαθητές κάθε χρόνο, εγκαταλείπουν το σχολείο πριν ολοκληρώσουν τη βασική υποχρεωτική εκπαίδευση. Το δε ποσοστό των εργαζόμενων μαθητών στο σύνολο των απασχολούμενων εφήβων το 1996, ήταν γύρω στο 3%(ΕΣΥΕ, 1996).

Η επέκταση της παραοικονομίας, της εργασίας με το κομμάτι στο σπίτι(φασόν) και η εισροή αλλοδαπών εργαζόμενων είναι παράγοντες , που μπορούν να ευνοήσουν μια τάση αύξησης της απασχόλησης των ανηλίκων. Επιπλέον, σημαντική είναι η απασχόληση παιδιών στο πλαίσιο οικογενειακών δραστηριοτήτων (π.χ σε αγροτικές καλλιέργειες). Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕ από έρευνα του εργατικού δυναμικού το 1996, που παρουσιάστηκαν στο περιοδικό “Εργασία” του ΟΑΕΔ, εργάζεται το 0,6% των 14χρονων παιδιών και το 9,8% των εφήβων 15-

19 χρόνων, χωρίς να αναφέρονται παιδιά που εργάζονται στις οικογενειακές επιχειρήσεις, τα παιδιά των γεωργών και των κτηνοτρόφων, τα τσιγγανόπουλα και χιλιάδες άλλοι ανήλικοι που προέρχονται από ομάδες που βρίσκονται στο οικονομικό και κοινωνικό περιθώριο.(ΕΣΥΕ, 1996).

(Πίνακας 1)

ΑΝΗΛΙΚΟΙ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ ΚΑΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

Κατηγορίες οικονομικής Δραστηριότητας	Ηλικία	
	14 ετών	15-19 ετών
Γεωργία, κτηνοτροφία κλπ	3053	22.798
Αλιεία	30	679
Βιομηχανία	-	32
Ορυχεία, Λατομεία	556	16.740
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου και νερού	-	58
Κατασκευές	273	8.857
Εμπόριο	664	16.373
Ξενοδοχεία και εστιατόρια	199	8.074
Μεταφορές κλπ	-	1.766
Τράπεζες	-	448
Άλλες δραστηριότητες	41	3.654
Παροχή υπηρεσιών	-	4.384
Οικιακό προσωπικό	-	397
ΣΥΝΟΛΟ	4816	83.989

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1996.

Όπως παρατηρούμε στον πίνακα 1, η συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών 14 χρόνων (3.053 από 4.816 συνολικά), δηλ. ποσοστό 63,4% εργάζεται στην αγροτική παραγωγή, και ακολουθεί το εμπόριο (664), η

βιομηχανία (556) και η οικοδομή (237). Στην αμέσως επόμενη ηλικιακή κατηγορία 15-19 χρόνων, (22.798) εργάζονται στη γεωργία και την κτηνοτροφία, και ακολουθούν οι εργαζόμενοι στη βιομηχανία (16.470), στο εμπόριο(16.373), στην οικοδομή(8.857) και στον τουρισμό(8.074) (ΕΣΥΕ,1996).

Οι αριθμοί όμως δεν αποτυπώνουν πάντα την πραγματικότητα. Οι συντάκτες των πινάκων δεν υπολογίζουν τα παιδιά που αυτοαπασχολούνται (που είναι ίσως περισσότερα), τα εργαζόμενα χωρίς βιβλιάριο εργασίας, τα εργαζόμενα σε οικογενειακές επιχειρήσεις και τα παιδιά οικονομικών προσφύγων, μουσουλμάνων και τσιγγάνων που είναι εκτός υπολογισμού.

Εξάλλου, όσον αφορά τη θέση στο επάγγελμα σύμφωνα με την ίδια έρευνα της ΕΣΥΕ το 1996, δίνονται τα παρακάτω στοιχεία:

(Πίνακας 2)

Απασχολούμενοι κατά θέση στο επάγγελμα και ομάδες ηλικιών 1996

	Αριθμός απασχολούμενων νέων	Εργοδότες	Αυτοαπασχολούμενοι	Μισθωτοί	Συμβοηθόντα μη αμειβόμενα μέλη
Σύνολο οικονομικά ενεργού πληθυσμού	3.871.923	267.987	1.036.487	2.101.006	466.444
14ετών	3.640	0	0	1.238	2.402
15-19	68.705	150	3.195	37.136	28.224
20-24	281.498	3.773	25.885	189.786	62.053
25-29	467.470	16.735	70.977	324.003	55.755
Σύνολο 14-29 ετών	821.313	20.658	100.057	552.163	148.434
Ποσοστό νέων	21,2%	0,07%	0,09%	38,05%	31,82%

Πηγή: ΕΣΥΕ.

Από τον πίνακα 2 παρατηρούμε, ότι στην ηλικία των 14 χρόνων οι περισσότεροι απασχολούμενοι αποτελούν συμβοηθόντα και μη αμειβόμενα μέλη οικογενειακών επιχειρήσεων, ενώ στην ηλικιακή ομάδα των 15-19 χρόνων, οι περισσότεροι είναι μισθωτοί.

Σύμφωνα με τα τελευταία στοιχεία της ΕΣΥΕ από έρευνα για το εργατικό δυναμικό το β' τρίμηνο του 2002, με επίσημα καταγεγραμμένους απασχολούμενους και δεδομένου ότι η επιτρεπόμενη ηλικία απασχόλησης είναι άνω των 14 ετών, δίνονται ως εξής:

(Πίνακας 3)

	ΣΥΝΟΛΟ	14 ετών	15-19 ετών	20-24 ετών	25-29 ετών	30-44 ετών	45-64 ετών	65+ ετών
ΣΥΝΟΛΟ	3948902	0	49441	293870	476233	1601956	1422102	105302
Γεωργία	610255	0	10214	25770	36117	158944	318707	60504
Αλιεία	13564	0	0	1187	1484	4354	5645	894
Ορυχεία	18899	0	0	520	1382	9855	7051	91
Μεταποίηση	540765	0	6660	47622	71035	217971	190797	6680
Παροχή υπ.	33725	0	185	86	1840	15938	15403	273
Κατασκευές	293871	0	6587	25839	35309	109923	114195	2018
Χονδρική	674618	0	10508	70189	103018	283802	194561	12542
Ξενοδοχεία	272717	0	7377	30896	37959	114068	76269	6147
Μεταφορές	243533	0	918	12818	31123	99841	96100	2732
Ενδιάμεσοι	92871	0	201	6114	15727	45018	25546	265
Διαχείριση	231393	0	1211	20505	41686	105701	58686	3605
Δημόσιο	294037	0	819	19782	32553	132204	106580	2098
Εκπαίδευση	248434	0	361	7286	24214	130417	84025	2131
Υγεία	179559	0	501	6321	18287	88290	64047	2113
Άλλες δ.	147603	0	3072	16674	18428	59398	46915	3116
Ίδιωτικές	52367	0	828	2096	5709	26231	17408	93
Ετερόδικες	691	0	0	165	361	0	165	0

Πηγή:ΕΣΥΕ,2002.

Όπως προκύπτει από τον πίνακα 3, το μεγαλύτερο ποσοστό απασχολούμενων νέων 15-19 ετών βρίσκεται στο χονδρικό εμπόριο (10.508) και ακολουθεί η γεωργία (10.214), ενώ δεν καταγράφονται επίσημα τουλάχιστον καθόλου ανήλικοι απασχολούμενοι στην αλιεία και στα ορυχεία.

Απ' αυτούς είναι άρρενες οι παρακάτω: (Πίνακας 4)

Σύνολο χώρας

Απασχολούμενοι ηλικίας ≥ 15

	ΣΥΝΟΛΟ	14 ετών	15-19 ετών	20-24 ετών	25-29 ετών	30-44 ετών	45-64 ετών	65+ ετών
ΣΥΝΟΛΟ	2442508	0	32678	168597	285543	950817	928667	76207
Γεωργία	342702	0	6237	17510	26494	90453	161619	40390
Αλιεία	12132	0	0	1093	1484	3467	5392	696
Ορυχεία	17990	0	0	520	1271	9156	6951	91
Μεταποίηση	383534	0	5484	32411	50744	147922	141382	5592
Παροχή υπ.	28217	0	185	0	1338	13041	13980	273
Κατασκευές	288575	0	6278	25510	34168	107512	113091	2018
Χονδρική	406710	0	5884	35674	58153	164999	132790	9240
Ξενοδοχεία	146734	0	5318	17603	22209	57058	40760	3787
Μεταφορές	204842	0	808	8801	23213	82249	87039	2732
Ενδιάμεσοι	47672	0	201	2056	7079	22280	15792	265
Διαχείριση	124612	0	722	7215	18714	58209	36147	3605
Δημόσιο	194079	0	654	13422	22693	83437	72109	1764
Εκπαίδευση	91927	0	0	807	3952	45604	40543	1021
Υγεία	65115	0	0	524	4588	29858	28362	1782
Άλλες δ.	82346	0	938	5267	8492	33778	30920	2951
Ιδιωτικές	4467	0	0	1884	699	1792	1792	0
Ετερόδικες	253	0	0	0	253	0	0	0

Πηγή: ΕΣΥΕ,2002.

Ενώ οι θήλεις είναι: (Πίνακας 5)

Σύνολο χώρας

Απασχολούμενοι ηλικίας ≥ 15

	ΣΥΝΟΛΟ	14 ετών	15-19 ετών	20-24 ετών	25-29 ετών	30-44 ετών	45-64 ετών	65+ ετών
ΣΥΝΟΛΟ	1506395	0	16763	125273	190690	651139	493435	29095
Γεωργία	267554	0	3977	8260	9624	68491	157088	20114
Αλιεία	1432	0	0	94	0	887	253	1998
Ορυχεία	909	0	0	0	111	698	100	0
Μεταποίηση	157231	0	1176	15211	20291	70049	49416	1088
Παροχή υπ.	4908	0	0	86	502	2897	1424	0
Κατασκευές	5296	0	309	329	1141	2412	1105	0
Χονδρική	267908	0	4653	34515	44865	118803	61770	3302
Ξενοδοχεία	125983	0	2059	13294	15750	57011	35510	2360
Μεταφορές	38690	0	110	4017	7911	17591	9061	0
Ενδιάμεσοι	45199	0	0	4058	8648	22738	9755	0
Διαχείριση	106781	0	489	13290	22972	47492	2253338	0
Δημόσιο	99957	0	165	6359	9860	48767	34471	334
Εκπαίδευση	56507	0	361	6478	20263	84812	43483	1110
Υγεία	114444	0	501	5797	13699	58432	35686	330
Άλλες δ.	65258	0	2134	11407	9936	25620	15996	165
Ιδιωτικές	47900	0	828	1913	5020	24439	15616	93
Ετερόδικες	438	0	0	165	108	0	165	0

Πηγή:ΕΣΥΕ,2002.

Συγκρίνοντας τους πίνακες 4 και 5 , παρατηρούμε ότι τα αγόρια υπερτερούν των κοριτσιών αφού είναι συνολικά 32.678 και 16.763 αντίστοιχα και εμφανίζουν μεγαλύτερα ποσοστά απασχόλησης σε όλους τους τομείς.

Επιπλέον, δε φαίνονται, τουλάχιστον επίσημα καταγεγραμμένα, να ασχολούνται κορίτσια στους τομείς της αλιείας και των ορυχείων, όπως άλλωστε συμβαίνει και με τα αγόρια, αλλά επίσης και στους τομείς της παροχής υπηρεσιών, ενδιάμεσων συναλλαγών και ετερόδικων επιχειρήσεων.

Εξάλλου, από στοιχεία που δίνονται για την περιοχή της πρωτεύουσας παρατηρούμε τα ακόλουθα:

(Πίνακας 6)

Περιφέρεια πρωτεύουσας

Απασχολούμενοι ≥ 15

	ΣΥΝΟΛΟ	14 ετών	15-19 ετών	20-24 ετών	25-29 ετών	30-44 ετών	45-64 ετών	65+ ετών
ΣΥΝΟΛΟ	1378506	0	14205	1165589	196228	598788	435480	17216
Γεωργία	3413	0	165	330	211	825	1640	241
Αλιεία	573	0	0	0	0	330	243	0
Ορυχεία	1087	0	0	0	0	490	597	0
Μεταποίηση	213919	0	3322	19570	29572	83598	74530	3327
Παροχή υπ.	12182	0	0	0	900	5920	5361	0
Κατασκευές	97656	0	1677	9894	12783	37235	35796	272
Χονδρική	274772	0	3344	28401	44276	120140	74234	4376
Ξενοδογεία	71170	0	2076	11824	10053	29220	17336	660
Μεταφορές	119145	0	330	6492	18123	50799	42205	1195
Ενδιάμεσοι	58279	0	201	4158	10911	27338	15506	165
Διαχείριση	127056	0	909	11121	22815	58605	31364	2242
Δημόσιο	126504	0	495	8551	14339	55322	46721	1075
Εκπαίδευση	91344	0	0	2850	9562	48129	29816	988
Υγεία	80982	0	0	2796	9486	338554	28851	1296
Άλλες δ.	68486	0	1356	9054	9356	26211	21131	1379
Ιδιωτικές	31608	0	330	1384	3840	16071	9983	0
Ετερόδικες	330	0	0	165	0	0	165	0

Πηγή: ΕΣΥΕ,2002.

Από τα στοιχεία του πίνακα 6 ,διαπιστώνουμε, ότι ο μεγαλύτερος αριθμός νέων 15-19 ετών απασχολούνται στο χονδρικό εμπόριο (3344) και στη μεταποίηση (3322), ενώ δε φαίνεται να υπάρχουν απασχολούμενοι στην αλιεία, στα ορυχεία, στην εκπαίδευση, στην υγεία και σε ετερόδικες επιχειρήσεις.

Τέλος, όσον αφορά τους απασχολούμενους, τους άνεργους και τους μη οικονομικά ενεργούς στην ηλικιακή ομάδα 15-19 ετών δίνονται τα ακόλουθα στοιχεία:

(Πίνακας 7)

Σύνολο χώρας

Απασχολούμενοι, άνεργοι, μη ενεργός πληθυσμός, ηλικίας ≥ 15

	ΣΥΝΟΛΟ	Εργατικό Δυναμικό	Απασχολούμενοι	Άνεργοι	Μη ενεργοί
ΣΥΝΟΛΟ	8977231	4369010	3948902	420107	4608222
14 ετών	0	0	0	0	0
15-19 ετών	603014	70616	49441	21175	532398
20-24 ετών	670062	391256	293870	97386	278806
25-29 ετών	679560	567127	476233	90895	112433
30-44 ετών	2140928	1742783	1601956	140827	398145
45-64 ετών	2666760	1491111	1422102	69009	1175649
65+ ετών	2216908	106117	105302	815	2110792

Πηγή: ΕΣΥΕ,2002.

Στον πίνακα 7, παρατηρούμε ότι η ηλικιακή ομάδα 15-19 ετών αποτελεί τη μικρότερη στο σύνολο του πληθυσμού του εργατικού δυναμικού της χώρας. Ενώ, αντίστοιχα είναι οι λιγότεροι στο σύνολο των απασχολούμενων (49441) και των ανέργων (21.175), μετά τους συνταξιούχους άνω των 65 ετών και τρίτοι κατά σειρά (532.398) μετά τους συνταξιούχους και τους ηλικίας 45-64 ετών, που εμφανίζονται ως μη οικονομικά ενεργοί.

Κεφάλαιο 3^ο

Προσδιοριστικοί παράγοντες της εργασίας ανηλίκων

3.1 Φτώχεια- συμβολή στο οικογενειακό εισόδημα

Το γεγονός ότι η παιδική εργασία συνδέεται άρρηκτα με τη φτώχεια, είναι πλέον κοινά αποδεκτό. Στις χώρες με ετήσιο κατά κεφαλή εισόδημα \$500 ή και χαμηλότερο (με βάση τις τιμές του 1987), ποσοστό 30-60% του εργατικού δυναμικού είναι παιδιά ηλικίας 10-14 ετών, σε σύγκριση με το 10-30% στις χώρες με ετήσιο κατά κεφαλή εισόδημα \$500-1000 (ΔΟΕ,2003). Κανένας δεν αμφισβητεί, πως η παιδική εργασία είναι απόρροια φτώχειας και ταυτόχρονα αιτία φτώχειας. Η φτώχεια των νοικοκυριών σπρώχνει τα παιδιά στην αγορά εργασίας για να συμπληρώσουν το οικογενειακό εισόδημα ή και απλώς για να επιβιώσουν. Επίσης, είναι σαφές ότι μειώνοντας τη συσσώρευση του ανθρώπινου κεφαλαίου, η παιδική εργασία διαιωνίζει τη φτώχεια των νοικοκυριών δια-μέσου των γενεών και κατ' αυτόν τον τρόπο επιβραδύνει την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη.

Ειδικότερα, για την ελληνική κοινωνία, παρατηρούμε ότι το μέσο εκπαιδευτικό επίπεδο των φτωχών παιδιών που εργάζονται ως έμπορο-πωλητές ή απασχολούνται στις υπηρεσίες, παρουσιάζεται μικρότερο σε έρευνα του ΕΚΚΕ το 1981-82 για τις διαστάσεις της φτώχειας, από εκείνο του 1974, με αποτέλεσμα να μεγαλώνουν και οι διαφορές ανάμεσα στα φτωχά και τα μη φτωχά παιδιά των ίδιων επαγγελματικών ομάδων. Τα φτωχά παιδιά που απασχολούνταν ως εργατοτεχνίτες, παρά τη μικρή βελτίωση του μέσου εκπαιδευτικού τους επιπέδου κατά την περίοδο 1974-1981/82, δεν κατόρθωσαν να μειώσουν την εκπαιδευτική απόσταση που τα χωρίζει από τα μη φτωχά παιδιά της ίδιας επαγγελματικής κατηγορίας, εμφανίζοντας έτσι μεγαλύτερη, σε σχέση με το 1974, αποστέρηση (ΕΚΚΕ, 1999).

Παρατηρείται, λοιπόν, αφενός η πρόωρη εγκατάλειψη του σχολείου και η είσοδος των παιδιών στην αγορά εργασίας, χωρίς να έχουν αποκτήσει ούτε ένα ελάχιστο εκπαιδευτικό επίπεδο, να είναι

αποτέλεσμα της δυσμενούς οικονομικής κατάστασης των φτωχών νοικοκυριών και αφετέρου το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο των φτωχών παιδιών να δρα με τη σειρά του ως πτωχογόνος παράγοντας, οδηγώντας τα παιδιά αυτά σε επαγγέλματα ιδιαίτερα χαμηλού κοινωνικοοικονομικού γοήτρου.

Η εργασία ανηλίκων στις περισσότερες περιπτώσεις είναι επακόλουθο συνειδητών αποφάσεων. Τα ίδια τα παιδιά, τουλάχιστον μιας ορισμένης ηλικίας και βαθμού ωριμότητας, μπορεί να αποφασίσουν να δουλέψουν για ποικίλους λόγους: για να συμβάλλουν στην επιβίωση της οικογένειας ή να εξασφαλίσουν τη δική τους επιβίωση επειδή είναι ορφανά ή παιδιά του δρόμου, επειδή δεν τους αρέσει το σχολείο, για να δραπετεύουν από μια αφόρητη οικογενειακή κατάσταση, για να κερδίσουν χρήματα και να αγοράσουν από βιβλία για το σχολείο μέχρι επώνυμα ρούχα και ναρκωτικά ή για να αισθάνονται ανεξάρτητα. Η ανάγκη πρόσθετου εισοδήματος είναι σαφώς σημαντικός λόγος, για τον οποίο γονείς και παιδιά αποφασίζουν εάν τα τελευταία θα δουλέψουν ή όχι. Οι διακυμάνσεις του οικογενειακού εισοδήματος, καθώς επίσης και το μέσο μηνιαίο ή ετήσιο οικογενειακό εισόδημα είναι βασικοί παράμετροι που καθορίζουν, εάν η δουλειά των παιδιών θα είναι ευκαιριακή για να καλυφθεί το χάσμα μεταξύ επιβίωσης και λιμοκτονίας ή αν θα έχει μονιμότερο χαρακτήρα. Η εργασία ανηλίκων συμβάλλει σημαντικά καλύπτοντας το 20% του οικογενειακού εισοδήματος (ΔΟΕ, 2003). Επομένως, για πολλές οικογένειες η δουλειά των παιδιών είναι κυριολεκτικά ζωτικής σημασίας.

Ωστόσο, δεν καταφεύγουν μόνο οι οικογένειες με χαμηλά επίπεδα εισοδήματος στην παιδική εργασία. Παιδιά οικονομικά ενεργά απαντώνται και σε οικογένειες με εισόδημα πάνω από το όριο της φτώχειας.

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε μεταξύ 1987-1994 από τον Ingenhorst στο Nordrhein – Westfalen της Γερμανίας, διαπιστώθηκε ότι περίπου τα μισά των παιδιών ηλικίας 8 και 9 ετών δούλευαν. Η δε απόκτηση χρημάτων θεωρήθηκε το σημαντικότερο κίνητρο εργασίας, γιατί μέσω αυτών τα παιδιά μπορούσαν να αγοράσουν ακριβά καταναλωτικά αγαθά, που αποτελούσαν σύμβολα επίδειξης και γοήτρου ανάμεσα στους φίλους τους, χωρίς να χρειάζεται να έρχονται σε σύγκρουση με τους γονείς.

Εξάλλου, έρευνα που πραγματοποιήθηκε στη Ρωσία το 1997, από τους Ivashchenko, Plotkin και Shirinskii σε 1.200 εργαζόμενους εφήβους με μερική απασχόληση, κυρίως σε ανειδίκευτες θέσεις εργασίας, διαπιστώθηκε ότι το σημαντικότερο κίνητρο δουλειάς ήταν η δυνατότητα απόκτησης μοντέρνων καταναλωτικών αγαθών.

3.2 Η ζήτηση εργασίας ανηλίκων

Είναι γενικά αποδεκτό, ότι εργοδότες που απασχολούν ανήλικους εργάτες συνήθως απαντώνται σε μικρές μονάδες με απλές τεχνολογίες παραγωγής και σχετικά περιορισμένο κεφάλαιο. Μπορεί να δίνουν δουλειά είτε στα δικά τους παιδιά, είτε σε παιδιά άλλων οικογενειών.

Μπορεί επίσης να προτιμούν παιδιά, επειδή τα μεροκάματά τους είναι χαμηλότερα από την αμοιβή των ενηλίκων. Επιπλέον, μόνο τα παιδιά είναι κατάλληλα για ορισμένες δουλειές, επειδή είναι πιο υπάκουα και δεν έχουν συνείδηση των δικαιωμάτων τους, αλλά ούτε και την ικανότητα να τα διεκδικήσουν.

Το είδος της εργασίας που προσφέρεται σε κορίτσια και αγόρια αντανακλά τους ρόλους των φύλων · η διάκριση των φύλων στην αγορά εργασίας ανηλίκων συχνά αντανακλά τη διάκριση στην αγορά εργασίας των ενηλίκων. Στην αγορά εργασίας τα παιδιά μπορούν να κάνουν δουλειές που τις καταφέρνουν, όπως χρονοβόρες εργασίες σε φυτείες που δεν απαιτούν ειδίκευση. Η παιδική απασχόληση διαφέρει επίσης ανά ηλικία.

Δεδομένου ότι τα παιδιά κυριαρχούν στην άτυπη οικονομία, η μεγάλη πλειονότητα των εργαζόμενων ανηλίκων πιθανόν δουλεύουν για λογαριασμό τους ή σε μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις (συχνά ιδιοκτησία της δικής τους οικογένειας). Π.χ., στη Σρι Λάνκα ποσοστό 77% όλων των οικονομικά ενεργών παιδιών ηλικίας 5-17 ετών είναι απασχολούμενοι και μη αμειβόμενοι/ες εργάτες/τριες σε αγροτικές και οικογενειακές επιχειρήσεις (ΔΟΕ, 2003).

Εξάλλου, στοιχεία οικονομικών ερευνών δείχνουν ότι δουλεύουν στην οικογενειακή γεωργική επιχείρηση αντί να πηγαίνουν σχολείο όχι μόνο παιδιά των φτωχότερων οικογενειών ή των ακτημόνων. Οικογένειες που έχουν γη και ζώα μπορεί να χρειάζονται περισσότερο τη μη αμειβόμενη απασχόληση των μελών τους, επειδή αδυνατούν να πληρώσουν ευκαιριακούς εργάτες. (ΔΟΕ, 2003).

3.3 Οικονομικοί και κοινωνικοί μετασχηματισμοί

Ο μετασχηματισμός πολλών οικονομιών ανάγκασε πολλά παιδιά, ιδίως φτωχών οικογενειών να συμβάλλουν στο οικογενειακό εισόδημα ή να αναλάβουν τα ίδια τη συντήρησή τους. Χώρες της πρώην ΕΣΣΔ και χώρες της Κεντρικής και της Ανατολικής Ευρώπης έχουν ζήσει, όλες σε διαφορετικό βαθμό η καθεμιά, επιδείνωση της φτώχειας, διάλυση της οικογένειας, μετανάστευση και μετατόπιση πληθυσμών, έλλειψη δικτύων κοινωνικής ασφάλειας, επιδείνωση της παροχής υπηρεσιών ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και εκπαίδευσης και άνοδο της εγκληματικότητας και της τοξικομανίας των νέων. Ταυτόχρονα οι ευκαιρίες απασχόλησης των παιδιών στη -σε μεγάλο βαθμό- μη ρυθμισμένη αγορά εργασίας έχουν πολλαπλασιαστεί ταχύτατα, ιδίως στην επεκτεινόμενη παραοικονομία και στις παράνομες οικονομικές δραστηριότητες. Ο συνδυασμός αυτών των παραγόντων είχε ως συνέπεια την αύξηση της εργασίας ανηλίκων όλων των μορφών.

Παιδιά του δρόμου δεν υπήρχαν σε καμία από τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες. Τώρα, ως επακόλουθο της φτώχειας και της μετανάστευσης, παιδιά του δρόμου απαντώνται στις αστικές περιοχές όλων των μεταβατικών χωρών. Τα παιδιά αυτά, αντιμετωπίζουν προβλήματα κοινωνικής ένταξης και επιβίωσης, ως συνέπεια κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών ανακατατάξεων (Κρουσταλάκης, 2000, σ. 15).

Σε διάφορες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης ιδιαίτερα μειονεκτική είναι η θέση των μικρών Τσιγγάνων. Ένας δυσανάλογα μεγάλος αριθμός αυτών των παιδιών κάνουν επικίνδυνες δουλειές και απειλούνται από την αρρώστια, την εγκληματικότητα και τη μεγάλη φτώχεια (Global March Against Child Labour, 2003). Άλλες περιπτώσεις κοινωνικοοικονομικών αλλαγών έχουν ως επακόλουθο την αύξηση της απασχόλησης παιδιών

στη γεωργία , όπως π.χ στο Βιετνάμ, μετά την κατάρρευση του συστήματος της συλλογικής καλλιέργειας και σε συνδυασμό με την εισαγωγή του συστήματος του οικογενειακού συμβολαίου εργασίας στις οικογενειακές εκμεταλλεύσεις. Ανάμεσα σε αυτά τα παιδιά μπορεί να περιλαμβάνονται παιδιά, που έχουν μεταφερθεί εδώ από άλλες οικογενειακές εκμεταλλεύσεις και που ίσως πληρώνονται μόνο σε είδος (ΔΟΕ, 2003).

Τέλος, ένας άλλος παράγοντας αύξησης της ζήτησης της εργασίας ανηλίκων στις μεταβατικές κοινωνίες είναι η αλλαγή των αξιών και των φιλοδοξιών που μπορεί να συνοδεύουν τον κοινωνικό μετασχηματισμό. Στη Λαϊκή Δημοκρατία του Λάος, ο αυξημένος καταναλωτισμός και η επιθυμία απόκτησης ειδών πολυτελείας είναι ένας από τους παράγοντες που ωθεί ενήλικες και παιδιά στην εσωτερική μετανάστευση. Το αποτέλεσμα είναι τόσο η διάρρηξη του κοινωνικού ιστού στις αγροτικές περιοχές, όσο και η δημιουργία μεγάλων ομάδων νέων που ζουν διατρέχοντας μεγάλους κινδύνους στις πόλεις. Με δεδομένη την ταχεία ανάπτυξη του τουρισμού στο Λάος, υπάρχει ο κίνδυνος αυτή η χώρα να θεωρηθεί ως εναλλακτικός προορισμός σεξουαλικού τουρισμού με τη χρησιμοποίηση παιδιών (ΔΟΕ, 2003).

3.4 Σύνδρομο Επίκτητης Ανοσολογικής Ανεπάρκειας (AIDS)

Η εξάπλωση του HIV/AIDS επιδρά άμεσα στη συμμετοχή των παιδιών στο εργατικό δυναμικό. Παρατεταμένες περίοδοι νόσου και τελικά ο θάνατος έχει ως επακόλουθο τη μείωση του οικογενειακού

εισοδήματος και την απώλεια περιουσιακών στοιχείων. Αγόρια και κορίτσια μπορεί να υποχρεωθούν να αναζητήσουν ευκαιρίες απόκτησης κάποιου εισοδήματος, για να καλύψουν τις απώλειες λόγω της ασθένειας των ενηλίκων και να συμβάλλουν στα ιατρικά έξοδα. Επιπλέον, μετανάστευση από τις αγροτικές περιοχές σε αστικά κέντρα εξαιτίας του AIDS διογκώνει τον αριθμό των παιδιών που δουλεύουν στην αστική παραοικονομία. Η παρουσία παιδιών στους δρόμους και η ανάγκη τους να βρουν χρήματα, τροφή, στέγη και συντροφικότητα, όλα αυτά αυξάνουν τις πιθανότητες να πέσουν θύματα εμπορικής σεξουαλικής εκμετάλλευσης (ΔΟΕ, 2003).

3.5 Πολεμικές συρράξεις

Οι πόλεμοι τα τελευταία χρόνια έχουν αρνητικές επιπτώσεις στα παιδιά. Κατά τη διάρκεια πολεμικών συγκρούσεων πολλά παιδιά αναλαμβάνουν ρόλους υποστήριξης. Αυξημένο ποσοστό εργασίας ανηλίκων στην παραοικονομία είναι μια από τις επιπτώσεις του πολέμου και τα παιδιά πέφτουν συχνά θύματα κυρώσεων, που επιβάλλονται σε κυβερνήσεις ή στις αντίπαλες πολεμικές ομάδες. Έτσι για παράδειγμα έχουμε αυξημένο αριθμό παιδιών, κυρίως τσιγγανόπουλων (Roma) στη μεταπολεμική Βοσνία – Ερζεγοβίνη που απασχολούνται στην άτυπη οικονομία, φαινόμενο που δεν είχε αυτές τις διαστάσεις προπολεμικά. Πέντε χρόνια μετά τη λήξη του εμφυλίου στη Ρουάντα, εκτιμάται ότι 45.000 έως 60.000 νοικοκυριά είχαν επικεφαλής παιδιά. Το 90% αυτών των νοικοκυριών είχαν επικεφαλής κορίτσια που δεν είχαν τακτικό εισόδημα και είχαν ελάχιστη υποστήριξη από οποιαδήποτε πηγή. Τα κορίτσια αυτά, που βεβαίως δεν πήγαιναν σχολείο, ήταν ιδιαίτερα

ευάλωτα απέναντι στον κίνδυνο της εκμετάλλευσης. Επιπλέον, παραδοσιακές δραστηριότητες των παιδιών, όπως το να μαζεύουν ξύλα ή να κουβαλούν νερό ή να κάνουν διάφορα θελήματα, μπορεί να είναι πολύ πιο επικίνδυνες σε περίοδο πολέμου γιατί κινδυνεύουν να πέσουν πάνω σε νάρκες, να βρεθούν στη μάχη, να απαχθούν ή να πέσουν θύματα παρενόχλησης από τους στρατιώτες (Global March Against Child Labour, 2003).

3.6 Δημογραφικές μεταβολές

Η απόφαση για το αν θα δουλέψει ή όχι το παιδί εξαρτάται επίσης από το μέγεθος και τη δομή της οικογένειας, δηλαδή τον αριθμό των μελών της οικογένειας, το φύλο και την ηλικία των παιδιών, τη σειρά γέννησης των παιδιών και την απόσταση μεταξύ τους, την παρουσία ή όχι ηλικιωμένων ή ανάπηρων μελών. Μεταβολές στη μορφή και τη λειτουργία της οικογένειας επενεργούν στη συμμετοχή των παιδιών στην αγορά εργασίας. Ο αυξημένος αριθμός οικογενειών με επικεφαλής παππούδες / γιαγιάδες ή παιδιά, σημαίνει ότι τα παιδιά πιέζονται ακόμη περισσότερο να δουλέψουν.

Κεφάλαιο 4^ο

Εργασία ανηλίκων, εκπαίδευση και επαγγελματική σταδιοδρομία

4.1 Εργασία ανηλίκων και εκπαίδευση

Όπως η εργασία ανηλίκων είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη φτώχεια, έτσι και η αποτελεσματική κατάργησή της είναι συνυφασμένη με τη μόρφωση. Ενώ η πρόσβαση σε καλής ποιότητας ευκαιρίες εκπαίδευσης μπορεί να βοηθήσει τα παιδιά να βγουν από τις μη ανεκτές μορφές εργασίας, η απουσία συστημάτων δημόσιας εκπαίδευσης, καλών σχολείων και προγραμμάτων κατάρτισης διαιωνίζει την παιδική εργασία. Από την άλλη, η εργασία εμποδίζει τα παιδιά να παρακολουθούν το σχολείο.

Το εκπαιδευτικό σύστημα αντανακλά τις ανισότητες που υπάρχουν εκτός της αίθουσας διδασκαλίας. Παιδιά και έφηβοι εξαντλημένοι από την προσπάθεια να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις τόσο των μαθημάτων όσο και της εργασίας, μπορεί να εξοστρακιστούν από την τάξη ή να υποστούν τιμωρίες, πράγμα που μειώνει την όρεξή τους για μάθηση.

Εκείνα που διατρέχουν τον κίνδυνο να αποκλειστούν από το σχολείο είναι περισσότερο τα κορίτσια, τα οποία σύμφωνα με στοιχεία της UNICEF αποτελούν το 60% του συνόλου των παιδιών στον κόσμο που δεν πηγαίνουν σχολείο. Ίσως, γιατί οι γονείς προτιμούν να επενδύουν στη μόρφωση των αγοριών τους και να κρατούν τα κορίτσια στο σπίτι για να συμβάλλουν στην οικιακή οικονομία.

Πρόσφατες έρευνες της ΔΟΕ, δείχνουν ότι 7% των παιδιών ηλικίας 5-9 ετών σε όλο τον κόσμο συνδυάζουν την εργασία με το σχολείο, όπως και 10% των παιδιών ηλικίας 10-14 και 11% των παιδιών ηλικίας 15-17 ετών (Πίν.1).

Πίνακας 1

**Κατανομή των παιδιών ανά ηλικιακή ομάδα και δραστηριότητα
(κατ' εκτίμηση το 2000)**

	5-9 ετών	10-14 ετών	15-17 ετών
Ποσοστό εργαζόμενων	12	23	42,5
-μόνο εργαζόμενα	5	13	31
-εργαζόμενα που πηγαίνουν σχολείο	7	10	11
Ποσοστό παιδιών που πηγαίνουν μόνο σχολείο	68	67	43,5
Ποσοστό παιδιών που ούτε δουλεύουν ούτε πάνε σχολείο	20	10	14

Πηγή: Εκτιμήσεις της ΔΟΕ για το 2000.

Η απόδοση στο σχολείο αναγκαστικά δεν είναι καλή, επειδή τα παιδιά δουλεύουν και δεν παρακολουθούν το σχολείο τακτικά. Ωστόσο, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι για παιδιά που είναι πάνω από την ελάχιστη ηλικία εργασίας, επαγγελματική κατάρτιση και απασχόληση κάλλιστα συνδυάζονται. Για παιδιά που είναι ακόμα στο σχολείο, ελαφρά εργασία που δεν παρεμποδίζει τη μόρφωσή τους δεν αποτελεί πρόβλημα.

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 1972 στη Μ. Βρετανία από τον E. Davies σε ένα δείγμα μαθητών 13-15 χρόνων, οι οποίοι χωρίστηκαν σε δύο κατηγορίες: Α σε αυτούς που εργάζονταν νόμιμα και Β σε αυτούς που η εργασία δεν καλύπτονταν από το νόμο, βρέθηκε ότι όσο περισσότερες ώρες εργάζονταν οι μαθητές τόσο μειώνονταν η σχολική τους επίδοση και η καλή τους συμπεριφορά στο σχολείο, ενώ απουσίαζαν πιο συχνά και έκαναν σκασιαρχείο, ήταν λιγότερο συνεπείς και εύχονταν να αφήσουν το σχολείο όσο το δυνατόν νωρίτερα (Πίν.2).

Πίνακας 2

**Summary of Davies' results:relationship between “components in education”
and hours worked in different job categories for males and females.**

Variable	Hours per week								
	Cat. A		Cat. B		Paid jobs		All jobs		
	M	F	M	F	M	F	M	F	
Ability	-	ns	ns	-	-	-	-	-	ns
Industry	-	ns	-	-	-	-	-	-	-
Behaviour	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Attendance	ns	-	ns	-	ns	-	-	-	-
Truancy	ns	ns	+	ns	+	+	-	+	ns
Punctuality	-	-	ns	-	-	-	-	-	-
SLA*	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Key: “-“ indicates significant negative relationship, “+” indicates significant positive relationship, “ns” no significant relationship, SLA stands for attitude to school leaving age.

Πηγή: Mizen,Ph., Pole,Ch.and Bolton,A.,*Hidden Hands*,1999.

Εξάλλου, σε έρευνα του Dustman (1996), στην Αγγλία έγινε σύγκριση ανάμεσα σε εργαζόμενους και μη εργαζόμενους μαθητές και βρέθηκε ότι μαθητές 16 χρόνων, οι οποίοι δεν εργάζονταν είχαν 25% καλύτερη επίδοση από αυτούς που παράλληλα με το σχολείο εργάζονταν. Επίσης, βρέθηκε σημαντική σχέση μεταξύ των ωρών εργασίας και της σχολικής επίδοσης. Έτσι, η αρνητική σχολική επίδοση αυξάνονταν καθώς μεγάλωνε ο αριθμός των ωρών απασχόλησης των μαθητών. Αξίζει να σημειωθεί, ότι ο Dustman δεν βρήκε σημαντική επίδραση της εργασίας στη σχολική επίδοση, όταν αυτή περιοριζόταν σε λίγες ώρες την εβδομάδα. Συγκεκριμένα, οι εργαζόμενοι μαθητές που δούλευαν μέχρι πέντε ώρες την εβδομάδα είχαν καλύτερη παρακολούθηση στο σχολείο και καλύτερη σχολική επίδοση. Επιπλέον, είχαν τη δυνατότητα να συνδυάσουν το σχολείο με την απόκτηση εργασιακής εμπειρίας(Πίν.3).

The relationship between academic indicators, work status and hours worked

Employment	Attendance	Return	Performance
Current: low hours	94,5	85,6	40,9
Current: moderate hours	91,8	75,6	35,6
Current: high hours	91,2	66,0	33,4
Former workers	92,1	75,6	35,6
Never worked	93,0	79,8	37,9

Key: Attendance- attendance as percentage of total attendance possible

Return- percentage of students to S5

Performance- numerical indicator of number of exams sat and grades (see Hobbs and McKechnie 1977).

Πηγή: Mizen, Ph., Pole, Ch. and Bolton, A., *Hidden Hands*, 1999.

Άλλη έρευνα στις Η.Π.Α., διαπίστωσε ότι οι μαθητές έχουν μεγάλο βαθμό ελέγχου στη δουλειά τους (Green, 1990). Σε αυτή τη μελέτη, παρατηρήθηκε ότι οι μαθητές μπορούν να ελέγχουν το χρόνο δέσμευσης στην απασχόληση, αν την αντιληφθούν συγκρουόμενη με άλλες όψεις της ζωής τους. Άλλοι ερευνητές όμως, υποστηρίζουν ότι οι ευκαιρίες που έχουν οι νεαροί εργαζόμενοι να ελέγξουν τη δέσμευση από τη δουλειά είναι περιορισμένες (MC Kecknie et al., 1996).

Εξάλλου, υπάρχουν ενδείξεις ότι εργασία λιγότερη από 20 ώρες την εβδομάδα συνδέεται σημαντικά με την παράταση της εκπαίδευσης (Mortimer and Johnson, 1998a).

Κατά την περίοδο 1987-92, πραγματοποιήθηκε στην Γκάνα έρευνα σε παιδιά 7-14 ετών και εξετάστηκε η σχέση εργασίας και σχολικής παρακολούθησης. Διαπιστώθηκε ότι 28% των παιδιών εργάζονται, ενώ κατά το 1992 37% των κοριτσιών και 28% των αγοριών στις αγροτικές περιοχές δεν πήγαιναν σχολείο. Εξάλλου, το επίπεδο μόρφωσης του πατέρα βρέθηκε ότι επιδρά σημαντικά στην παιδική εργασία, ειδικά των κοριτσιών (Blunch and Verner, 2000).

Σε έρευνα που πραγματοποίησε η UNICEF το 2000 στη Γκάνα, αναλύθηκαν οι σχέσεις μεταξύ παιδικής εργασίας και σχολικής επίδοσης στην ανάγνωση και τα μαθηματικά. Έτσι, διαπιστώθηκε χαμηλό

ενδιαφέρον για μάθηση και ακόμη χαμηλότερο ενδιαφέρον για μελλοντικές ακαδημαϊκές σπουδές (Heady, 2000).

Επίσης, σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Τανζανία σε 337 μαθητές, ερευνήθηκε η σχέση ανάμεσα στις ώρες δουλειάς και στις ώρες μελέτης. Παρατηρήθηκε αρνητική σχέση, η οποία με τη σειρά της επιδρά επίσης αρνητικά στην επίδοση στην ανάγνωση και τα μαθηματικά (Akabayashi and Psacharopoulos, 1999).

Τέλος, οι Marsh (1991) και Mortimer and Finch (1986) βρήκαν ότι οι ώρες εργασίας συνδέονται αρνητικά με την ακαδημαϊκή επίδοση.

4.2 Εργασία ανηλίκων και μαθητική διαρροή στην Ελλάδα

Ένα κυμαινόμενο ποσοστό μαθητών δεν μπορεί να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της εκπαίδευσης σε σχέση και με τις επιταγές της αντίστοιχης αγοράς εργασίας εγκαταλείποντας πρόωρα τις προσπάθειες προσαρμογής του σε αυτές (Σουλελής, 1995).

Τα παιδιά που εγκαταλείπουν πρόωρα το σχολείο εκτίθενται σε νέους κινδύνους που απειλούν τη ψυχο-συναισθηματική και κοινωνική τους ισορροπία. Οδηγούνται πρόωρα στην αγορά εργασίας και μάλιστα σε βαριές και χειρωνακτικές εργασίες, σε ανθυγιεινές συνθήκες διαβίωσης, σε νέες μορφές αποκλεισμού, στη διαρκή εκμετάλλευση και μελλοντική υποβαθμισμένη εργασία ή ανεργία (Φακιολάς, 1999).

Σημαντικά είναι τα ευρήματα δύο πρόσφατων ειδικών ερευνών σε πανελλαδικό επίπεδο. Η πρώτη πραγματοποιήθηκε το 1993 και αναφέρεται στην εγκατάλειψη της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και στους παράγοντες που σχετίζονται με αυτή (Δρεττάκη, 1993). Ο εθνικός μέσος όρος της διαρροής από το Γυμνάσιο υπολογίζεται σε 18-22% την

περίοδο 1979/80 ως 1981/82, ενώ υπάρχουν μεγάλες αποκλίσεις μεταξύ των δύο φύλων, των διαφορετικών Γυμνασίων και Νομών. Τα αγόρια σε σχέση με τα κορίτσια και οι μαθητές των αγροτικών περιοχών εγκαταλείπουν σε υψηλότερα ποσοστά την υποχρεωτική εκπαίδευση. Οι μαθητές που εγκαταλείπουν το Γυμνάσιο ανήκουν κυρίως στα χαμηλότερα από κοινωνικο-οικονομική και μορφωτική άποψη στρώματα, κατοικούν σε μεγάλη απόσταση από το σχολείο, οι σχολικές τους επιδόσεις είναι χαμηλές και προέρχονται από υποβαθμισμένα σχολεία. Συχνά απασχολούνται σε κάποια εργασία και μάλιστα χωρίς αμοιβή.

Η δεύτερη έρευνα επεξεργάζεται τόσο τη σχολική διαρροή στο Γυμνάσιο όσο και την επαγγελματική απασχόληση μαζί με τις επαγγελματικές επιδιώξεις των συγκεκριμένων παιδιών. Πραγματοποιήθηκε από ερευνητική ομάδα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου με τη βοήθεια καθηγητών Β/θμιας Εκπαίδευσης που διδάσκουν ΣΕΠ (Παλαιοκρασάς, Ρουσέας, Βρεττάκου,1996). Από την ερευνητική ομάδα διαπιστώθηκε, ότι τη δεκαετία 1981 ως 1991 η μαθητική διαρροή στο Γυμνάσιο σε εθνικό επίπεδο παρουσιάζει σημαντική πτώση. Οι μαθητές που εγκατέλειψαν το Γυμνάσιο το σχολικό έτος 1980/81 ήταν 19,5%, ενώ το 1991/92 ήταν 9,6% με μικρές αποκλίσεις. Επίσης, χαρακτηριστικό είναι ότι τα τελευταία 15 χρόνια, 30.000 παιδιά δεν φοίτησαν ούτε στο δημοτικό σχολείο, ενώ 15.000 παιδιά κάθε χρόνο εγκαταλείπουν την υποχρεωτική εκπαίδευση και 120.000 νέοι ηλικίας 15-19 χρόνων δεν ολοκλήρωσαν τη βασική – στοιχειώδη εκπαίδευση παρόλο που βρίσκονταν σε σχολική ηλικία όταν αυτή θεσμοθετήθηκε ως υποχρεωτική(Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 1996), (πίνακας 1).

Πίνακας 1

Ποσοστό (%) μαθητών που δεν ολοκληρώνουν την υποχρεωτική εκπαίδευση			
Ροδόπη	16,43	Αιτωλοακαρνανία	14,56
Ξάνθη	29,73	Ευρυτανία	22,18
Δράμα	8,68	Κορινθία	12,34
Σέρρες	13,71	Εύβοια	12,08
Κιλκίς	10,20	Λακωνία	15,74
Πέλλα	12,59	Αργολίδα	8,36
Καστοριά	2,45	Καβάλα	14,31
Κέρκυρα	16,65	Χαλκιδική	12,62
Θεσπρωτία	14,08	Λέσβος	12,56
Άρτα	10,74	Χίος	9,63
Λευκάδα	9,79	Σάμος	10,83
Κεφαλληνία	10,68	Κυκλάδες	17,55
Ζάκυνθος	30,43	Δωδεκάνησα	14
Έβρος	8,92	Χανιά	9,29
Ημαθία	9,32	Ρέθυμνο	25,99
Γρεβενά	12,41	Ηράκλειο	15,66
Τρίκαλα	11,72	Λασιθί	16,41

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1996.

Ανάμεσα στους κυριότερους λόγους που αναφέρονται, και που ανάγκασαν τους μαθητές να διακόψουν τη φοίτηση παρουσιάζονται η εργασία και οι οικονομικές ανάγκες της οικογένειας κατά ποσοστό 24,4% (Έρευνα της Εταιρείας Κοινωνικής Υποστήριξης Νέων “ΑΡΣΙΣ”, 1996, σε 661 μαθητές Εσπερινών Γυμνασίων Δυτ. Αττικής, Αθήνας και Πειραιά, Πίν. 2).

Πίνακας 2

Για ποιους κυρίως λόγους είχες διακόψει τη φοίτηση;				
	Συχνότητα f	Ποσοστό %	Σχετικό Ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό

Μαθησιακές δυσκολίες	172	26,8	29,6	29,6
Εργασία – οικονομικές ανάγκες	142	22,2	24,4	54
Οικογενειακά προβλήματα	63	9,8	10,8	64,8
Λόγοι υγείας	39	6,1	6,7	71,5
Απουσίες- αδιαφορία-παρέες	98	15,3	16,8	88,3
Προβλήματα με καθηγητές – σχολείο	23	3,6	4	92,3
Πολλούς και διάφορους λόγους	22	3,4	3,8	96
Αλλαγή τόπου κατοικίας	20	3,1	3,4	99,5
Τότε δεν ήταν υποχρεωτικό το Γυμνάσιο	3	0,5	0,5	10
Δεν απάντησαν	59	9,2		
Σύνολο	641	100	100	

Πηγή: Εταιρεία κοινωνικής υποστήριξης νέων “ΑΡΣΙΣ”, 1996.

Εντούτοις, κάποιοι από αυτούς τους μαθητές επιστρέφουν αργότερα στο Εσπερινό Γυμνάσιο γιατί εκτός των άλλων τους δίνει τη δυνατότητα επαγγελματικής απασχόλησης με ταυτόχρονη φοίτηση στο σχολείο και μεγαλύτερη ελαστικότητα στα μαθήματα(Πίν. 3).

Πίνακας 3

Ποιος ήταν ο κύριος λόγος που σε έκανε να επανέλθεις στο Εσπερινό;				
	Συχνότητα f	Ποσοστό %	Σχετικό Ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Χρειάζομαι το απολυτήριο	316	49,3	53,1	53,1
Θέληση για μάθηση	74	11,5	12,4	65,5
Αναμείχθηκαν λόγοι διακοπής	22	3,4	3,7	69,2
Μεγαλύτερη ελαστικότητα – εργασία	153	23,9	25,7	95
Απαίτηση συγγενών-εργοδότη	15	2,3	2,5	97,5
Διάφορες σκοπιμότητες	12	1,9	2	99,5
Πολλοί λόγοι ταυτόχρονα	3	0,5	0,5	10
Δεν απάντησαν	46	7,2	0,1	
Σύνολο	641	100	100	

Πηγή: Εταιρεία κοινωνικής υποστήριξης νέων “ΑΡΣΙΣ”, 1996.

Υψηλό ποσοστό μαθητών 33,5% είχε εργαστεί με κανονικό ωράριο σε έναν ή σε περισσότερους εργοδότες, ενώ ποσοστό 26,2% εργάστηκε κατά το ενδιάμεσο διάστημα μεταξύ διακοπής της φοίτησης και επιστροφής στο Εσπερινό Γυμνάσιο. Ποσοστό 8,3% δεν έβρισκε και ποσοστό 9,1% δεν αναζητήσε εργασία, ενώ οι υπόλοιποι είχαν μερική επαγγελματική απασχόληση. Οι εργασίες που έκαναν στο ενδιάμεσο

αυτό διάστημα ήταν κυρίως βοηθητικές κοντά σε τεχνίτες, σε ποσοστό 41,9% ή χειρωνακτικές, σε ποσοστό 26,5%. Χαμηλό ποσοστό των μαθητών εργάστηκαν ως υπάλληλοι ή απασχολήθηκαν σε αθλητικές, κοινωνικές ή σε πολλές και διαφορετικές, μέχρι και περιθωριακές εργασίες. Μετά την επιστροφή στο Εσπερινό Γυμνάσιο, η εργασία των μαθητών δείχνει να σταθεροποιείται σε αντίστοιχα με τα προηγούμενα επαγγέλματα με κανονικό ωράριο, αλλά σε έναν εργοδότη σε ποσοστό 53,7%. Ποσοστό 11,3% των υπολοίπων άλλαζε συχνά εργοδότες και σε χαμηλά ποσοστά είχαν μερική απασχόληση, ήταν άνεργοι και άεργοι ή είχαν δική τους δουλειά. Η απασχόλησή τους παραμένει βοηθητική σε τεχνικά κυρίως επαγγέλματα. Μειώνονται οι χειρωνακτικές εργασίες ανειδίκευτων, αυξάνονται οι απασχολήσεις υπαλλήλων και ελεύθερων επαγγελματιών καθώς και τα κοινωνικά και καλλιτεχνικά επαγγέλματα (Πίν. 4).

Πίνακας 4

Αν εργάζεσαι στη διάρκεια της φοίτησης στο Εσπερινό, τι εργασία κάνεις;				
	Συχνότητα f	Ποσοστό %	Σχετικό Ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Χειρωνακτικά επαγγέλματα	117	18,3	24,8	24,8
Βοηθός τεχνίτη ή οικογενειακής επιχείρησης	195	30,4	41,4	66,2
Τεχνίτης – επαγγελματίας	3	0,5	0,6	66,9
Υπάλληλος Δημοσίου-Ιδιωτικού τομέα	65	10,1	13,8	80,7
Ελεύθερος επαγγελματίας	18	2,8	3,8	84,5
Καλλιτεχνικά-κοινωνικά – αθλητικά	53	8,3	11,3	95,8
Περιθωριακές απασχολήσεις	4	0,6	0,8	96,6
Πολλές και διαφορετικές απασχολήσεις	16	2,5	3,4	100
Δεν απάντησαν	170	26,5	0,1	
Σύνολο	641	100	100	

Πηγή: Εταιρεία κοινωνικής στήριξης νέων “ΑΡΣΙΣ”, 1996.

Το 1/3 των εργαζόμενων μαθητών δεν είχε κάποια σύγκρουση με τον εργοδότη του, ποσοστό 11,7% είχε συγκρούσεις, 25,7%

διαμαρτύρονταν για το μισθό, 8% για τα ασφαλιστικά και 5,9% για τις ανθυγιεινές συνθήκες εργασίας (ΑΡΣΙΣ, 1996).

Εξάλλου, σύμφωνα με έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2000 από το Χρ. Κάτσικα σε συνεργασία με το ΙΝΕ της ΓΣΕΕ, διαπιστώθηκε ότι οι 28.000 εργαζόμενοι μαθητές στα εσπερινά σχολεία της χώρας μας αποτελούν το 6% του συνόλου των εργαζόμενων νέων ηλικίας 14 έως 24 ετών.

4.3 Εργασία ανηλίκων και επαγγελματικές επιλογές

Οι έφηβοι που έχουν γενικά εγκαταλείψει το σχολείο, ανεξάρτητα από το αν συνεχίζουν σε κάποια τεχνική σχολή ή όχι, είναι πολύ επιφυλακτικοί στο να εκφραστούν ελεύθερα για το “τι τους αρέσει” ή “τι τους ταιριάζει”.

Σε έρευνα όμως που πραγματοποίησε σε 122 μαθητές προερχόμενους από οικογένειες με χαμηλό εισόδημα στο Μπέλφαστ, ο Leonard το 1998, διαπίστωσε ότι η μερική απασχόληση με χαρακτηριστικά ρουτίνας, τους ενθαρρύνει να μείνουν στο σχολείο και να έχουν υψηλές φιλοδοξίες καριέρας.

Εξάλλου, στον ελληνικό χώρο σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 1996, από την Εταιρεία Κοινωνικής Υποστήριξης Νέων “ΑΡΣΙΣ”, στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Youthstart σε 661 μαθητές Εσπερινών Γυμνασίων της Δυτικής Αττικής, Αθήνας και Πειραιά, διαπιστώθηκε ότι τα 2/3 περίπου του συνόλου των εργαζόμενων μαθητών είχαν ήδη αποφασίσει το επάγγελμα που θέλουν να ακολουθήσουν χωρίς να δείχνουν απόλυτα σίγουροι, ποσοστό 16% δεν είχε πάρει συγκεκριμένη απόφαση, ποσοστό 18,8% δεν ήταν σίγουροι και ποσοστό 4,9% δεν είχε προβληματιστεί καθόλου γι’ αυτό το ζήτημα. Ο ένας στους τέσσερις περίπου από τους μαθητές επέλεξαν επάγγελμα

τεχνίτη, ο ένας στους πέντε καλλιτεχνικό, αθλητικό ή άλλο επάγγελμα κοινωνικών υπηρεσιών. Σε ποσοστό 11,8% επιδίωκαν να γίνουν ελεύθεροι επαγγελματίες, ποσοστό 10,8% υπάλληλοι, ενώ 7,9% έβλεπε να παραμένει σε χειρωνακτικό επάγγελμα ανειδίκευτου εργάτη (Πίν. 5).

Τα επαγγέλματα που επέλεγαν για τη μελλοντική σταδιοδρομία τους ήταν συνήθως τα ίδια με αυτά που εξασκούσαν ήδη κατά τη διάρκεια της φοίτησης στο Εσπερινό και στόχευαν κυρίως στην αναβάθμιση της εργασίας τους σε αυτά.

Πίνακας 5

Ποιο επάγγελμα θα ακολουθήσεις τελικά;				
	Συχνότητα f	Ποσοστό %	Σχετικό Ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Χειρωνακτικά επαγγέλματα	31	4,8	7,9	7,9
Βοηθός τεχνίτη ή οικογενειακής επιχείρησης	16	2,5	4,1	12
Τεχνίτης επαγγελματίας	178	27,8	45,6	57,6
Υπάλληλος Δημοσίου-Ιδιωτικού τομέα	42	6,6	10,8	68,2
Ελεύθερος επαγγελματίας	46	7,2	11,8	80
Καλλιτεχνικά-κοινωνικά-αθλητικά	77	12	19,7	99,7
Δεν απάντησαν	251	39,2	0,1	
Σύνολο	641	100	100	

Πηγή :Εταιρεία κοινωνικής στήριξης νέων “ΑΡΣΙΣ”.

Β' Μέρος (Ερευνητική προσέγγιση)

1. Σκοπός της έρευνας είναι να διερευνήσει τις διαστάσεις της απασχόλησης ανήλικων μαθητών εσπερινών σχολείων, που πιθανόν εργάζονται τόσο για να καλύψουν τις οικονομικές τους ανάγκες όσο και στα πλαίσια πρακτικής άσκησης σε κάποιο συναφές αντικείμενο της τεχνικής κυρίως εκπαίδευσης, το κοινωνικοοικονομικό τους επίπεδο δεδομένου ότι κατοικούν σε εργατικές συνοικίες της Δυτικής Αθήνας, το μορφωτικό επίπεδο και την επαγγελματική θέση των γονέων τους, καθώς και τη δομή της οικογένειάς τους.

Η έρευνα προτίθεται να εξετάσει τα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα:

- A) Πώς επηρεάζεται ο μέσος όρος ωρών ημερήσιας μελέτης των σχολικών μαθημάτων από το μέσο όρο ωρών ημερήσιας απασχόλησης;
- B) Πώς επηρεάζεται η συχνότητα απουσιών από το σχολείο, από το εποχιακό διάστημα απασχόλησης;
- Γ) Πώς συνδέεται η τωρινή απασχόληση εργαζόμενων μαθητών με τις μελλοντικές τους επαγγελματικές επιλογές;
- Δ) Αν το εισόδημα των εργαζόμενων μαθητών συμβάλλει στο οικογενειακό εισόδημα;

2. Μεθοδολογία της έρευνας

2.1 Δείγμα – διαδικασία δειγματοληψίας

Η έρευνα είναι ποσοτική.

Το δείγμα αποτελούν 129 εργαζόμενοι, ανήλικοι μαθητές Εσπερινών Γυμνασίων, Εν. Λυκείων και ΤΕΕ της Γ' Δ/σης Δ/θμιας Εκπ/σης Αθήνας.

Απ' αυτούς οι 106 (82,2%) είναι αγόρια και οι 23 (17,8%) κορίτσια. Οι 50 είναι μαθητές Εσπερινών Γυμνασίων, οι 33 είναι μαθητές Εσπερινών Εν. Λυκείων και οι 46 μαθητές Εσπερινών ΤΕΕ. Ο μέσος όρος ηλικίας είναι 16,6 έτη και το ηλικιακό εύρος από 15 έως 17 ετών.

Η δειγματοληψία πραγματοποιείται σε 4 επίπεδα.

Στο 1^ο επίπεδο: μέσα από τους κανόνες της δειγματοληψίας το δείγμα προκύπτει από τις περιοχές Περιστερί, Αιγάλεω, Ίλιον, Αγ. Ανάργυροι (περιοχές της Γ' Δ/σης Δ/θμιας Εκπ/σης Αθήνας με εσπερινά σχολεία).

Στο 2^ο επίπεδο δειγματοληψίας προσδιορίζονται δύο σχολεία από κάθε τύπο δηλ., δύο Γυμνάσια, δύο Εν. Λύκεια και δύο ΤΕΕ.

Στο 3^ο επίπεδο επιλέγονται δύο τάξεις από κάθε επιλεγμένο σχολείο.

Τέλος, στο 4^ο επίπεδο με τη μέθοδο της τυχαίας δειγματοληψίας πραγματοποιείται η επιλογή των υποκειμένων της έρευνας.

2.2 Μέσα συλλογής δεδομένων

Στην έρευνα χρησιμοποιήθηκε αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο 42 ερωτήσεων, το οποίο περιλαμβάνει 5 ενότητες κλειστών και ανοικτών ερωτήσεων.

Η 1^η ενότητα περιλαμβάνει δημογραφικά στοιχεία όπως: το φύλο, το έτος γέννησης, τον τόπο γέννησης, το χρόνο εγκατάστασης στην Ελλάδα για τους αλλοδαπούς, την ύπαρξη αδελφών, τον αριθμό των αδελφών, τη σειρά γέννησης, την οικογενειακή κατάσταση των γονέων (δηλ. αν μένουν μαζί, αν έχουν χωρίσει, αν ο ένας από τους δύο δε βρίσκεται στη ζωή ή εργάζεται σε άλλο μέρος), τα άτομα με τα οποία μένει στο σπίτι, τον αριθμό των μελών της οικογένειας, τις γραμματικές γνώσεις των γονέων, τη θέση εργασίας των γονέων και το μηνιαίο εισόδημα της οικογένειας.

Η 2^η ενότητα περιλαμβάνει στοιχεία που αφορούν τη σχολική ζωή όπως: η βαθμολογία που τοποθετεί ο μαθητής τον εαυτό του με βάση το μέσο όρο των βαθμών του μέχρι τώρα, τα μαθήματα που τον ενδιαφέρουν, τα μαθήματα που είναι πιο εύκολα γι' αυτόν, οι ώρες που αφιέρωσε τον τελευταίο μήνα για μελέτη των μαθημάτων του κατά τις εργάσιμες ημέρες, ο έπαινος ή οι παρατηρήσεις των καθηγητών του σχετικά με την επίδοση και τη συμπεριφορά του στην τάξη, η συχνότητα απουσιών από το σχολείο και οι λόγοι των απουσιών.

Η 3^η ενότητα αφορά τις μελλοντικές εκπαιδευτικές και επαγγελματικές προοπτικές και περιλαμβάνει ερωτήσεις όπως: η σημασία του σχολείου για τον εργαζόμενο μαθητή, η κατά τη γνώμη του χρησιμότητα του απολυτηρίου του Γυμνασίου ή του Εν, Λυκείου ή του διπλώματος ειδίκευσης από το ΤΕΕ, ο εκπαιδευτικός χώρος που προτίθεται να συνεχίσει τις σπουδές του μετά την τάξη που φοιτά , ο ανώτερος τίτλος σπουδών που θα ήθελε να αποκτήσει και τρία επαγγέλματα που θα τον ενδιέφεραν να ασκήσει στο μέλλον.

Η 4^η ενότητα αφορά τις διαστάσεις της τωρινής απασχόλησης και περιλαμβάνει ερωτήσεις σχετικά με: το είδος της δουλειάς που κάνει, αν διαβάζει πριν, κατά τη διάρκεια, μετά την εργασία του ή κάποια άλλη

ώρα, τη θέση εργασίας, το μέσο όρο ωρών απασχόλησης κατά τη διάρκεια της ημέρας, το χρονικό διάστημα που απασχολείται (δηλ. μερικούς μήνες ή όλο το χρόνο), την εποχή απασχόλησης, το είδος ωραρίου απασχόλησης(πρωινό, απογευματινό, βραδινό, νυκτερινό), την ύπαρξη ασφαλιστικής κάλυψης και ασφάλειας υγείας, τις συνθήκες εργασίας (ανθυγιεινές , επικίνδυνες, ευχάριστες ή κουραστικές), τη σχέση του πιθανού μελλοντικού επαγγέλματος με το τωρινό, την ύπαρξη αμοιβής, το μηνιαίο ύψος της αμοιβής και την ικανοποίηση από την αμοιβή.

Η 5^η ενότητα αφορά το εισόδημα του εργαζόμενου μαθητή και περιέχει ερωτήσεις σχετικά με: τον τρόπο ξοδέματος της αμοιβής(βασικές – δευτερεύουσες ανάγκες), τη συμβολή της αμοιβής του στο οικογενειακό εισόδημα, την προτίμησή του να εργάζεται κανονικά, εποχιακά, σε διαφορετική εργασία ή καθόλου.

Οι απαντήσεις ορισμένων ερωτήσεων ομαδοποιήθηκαν για την ευκολότερη στατιστική επεξεργασία.

Έτσι, α) ο τόπος γέννησης περιέλαβε τρεις περιπτώσεις (Αθήνα, επαρχία, εξωτερικό), β) τα μαθήματα που ενδιαφέρουν και θεωρούνται πιο εύκολα ομαδοποιήθηκαν σε 5 κατηγορίες(θεωρητικά, θετικά, ξένες γλώσσες, πληροφορική, οικονομικά, ειδικότητας-εργαστηριακά), γ) το τωρινό επάγγελμα και τα πιθανά μελλοντικά επαγγέλματα σε 5 ομάδες(διοίκηση επιχειρήσεων, οικονομικά, επιστημονικά, ένοπλες δυνάμεις, παροχή υπηρεσιών, τεχνικά επαγγέλματα), δ) οι λόγοι απουσίας από το σχολείο ήταν κυρίως: λόγοι υγείας, έλλειψη ενδιαφέροντος, η εργασία, η συντροφιά με φίλους, αργοπορία, οικογενειακοί λόγοι, κούραση και κίνηση στους δρόμους, ε) οι λόγοι χρησιμότητας του απολυτηρίου Γυμνασίου, Λυκείου και ΤΕΕ ήταν: η εξεύρεση εργασίας στο μέλλον, η κοινωνική καταξίωση, η πνευματική καλλιέργεια, η απόκτηση χρημάτων

η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, οι μελλοντικές σπουδές, η χρησιμότητα στην τωρινή εργασία.

Δεδομένου, ότι το ερωτηματολόγιο είναι αυτοσχέδιο, προηγήθηκε δοκιμαστική εφαρμογή του σε 15 υποκείμενα.

Η εσωτερική συνέπεια των ερωτήσεων και η αξιοπιστία ελέγχθηκαν με το δείκτη Cronbach *a*.

Προκειμένου να επιτραπεί η διεξαγωγή της έρευνας στη Δ/θμια Εκπ/ση, ζητήθηκε άδεια από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο μέσω της Δ/σης Σπουδών του Υπ. Παιδείας, η οποία εγκρίθηκε και κοινοποιήθηκε στα εμπλεκόμενα σχολεία.

Συνοπτική παρουσίαση του ερωτηματολογίου

Δημογραφικά Στοιχεία
1-Φύλο
2-Έτος γέννησης
3-Τόπος γέννησης
4-Χρόνος εγκατάστασης στην Ελλάδα (αλλοδαποί)
5-Υπαρξη αδελφών
6-Αριθμός αδελφών
7-Σειρά γέννησης
8-Οικογενειακή κατάσταση γονέων
9-Άτομα που μένουν μαζί στο σπίτι
10-Αριθμός μελών οικογένειας
11-Γραμματικές γνώσεις του πατέρα και της μητέρας
12-Θέση εργασίας του πατέρα και της μητέρας
13-Μηνιαίο συνολικό εισόδημα της οικογένειας
Σχολική ζωή
14-Σχολική επίδοση με βάση τη μέχρι τώρα βαθμολογία
15-Ενδιαφέροντα μαθήματα
16-Εύκολα μαθήματα

17-Ώρες μελέτης κατά τις εργάσιμες ημέρες
18-Έπαινος-παρατηρήσεις καθηγητών για την επίδοση και τη συμπεριφορά
19-Συχνότητα απουσιών
20-Αίτια απουσιών
Μελλοντικές εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές
21-Σημαντικότητα σχολείου για τον εργαζόμενο μαθητή
22-Χρησιμότητα απολυτηρίου
23-Συνέχιση σπουδών
24-Είδος μελλοντικών σπουδών
25-Ανώτερος επιθυμητός τίτλος σπουδών
26-Προτιμώμενα μελλοντικά επαγγέλματα
Διαστάσεις της απασχόλησης των εργαζόμενων μαθητών
27-Είδος τωρινής εργασίας
28-Χρόνος μελέτης σχολικών μαθημάτων
29-Θέση εργασίας
30-Μέσος όρος ωρών απασχόλησης την ημέρα
31-Ετήσιο χρονικό διάστημα απασχόλησης
32-Εποχιακό διάστημα απασχόλησης
33-Είδος ωραρίου απασχόλησης
34-Υπαρξη ασφαλιστικής κάλυψης και ασφάλισης υγείας
35-Συνθήκες εργασίας
36-Σχέση τωρινής και μελλοντικής απασχόλησης
37-Υπαρξη αμοιβής
38-Μέσο μηνιαίο ύψος αποδοχών
39-Ικανοποίηση από την αμοιβή
Εισόδημα του εργαζόμενου μαθητή
40-Τρόπος ξοδέματος αμοιβής
41-Συμβολή στο οικογενειακό εισόδημα
42-Προτιμήσεις σχετικά με την εργασία

2.3 Διαδικασία συλλογής των δεδομένων

Η χορήγηση του ερωτηματολογίου πραγματοποιήθηκε στο χρονικό διάστημα μεταξύ Μαρτίου και Απριλίου 2004, από την ίδια την ερευνήτρια, εντός του ωρολογίου σχολικού προγράμματος και μετά από συνεννόηση με τους Δ/ντές των σχολείων. Οι μαθητές απασχολήθηκαν ομαδικά για 25' μιας διδακτικής ώρας, αφού πρώτα τους δόθηκαν προφορικές οδηγίες για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου, που αφορούσαν την ειλικρίνεια των ζητούμενων απαντήσεων και τη διατήρηση της ανωνυμίας των υποκείμενων μαθητών και των αντίστοιχων σχολείων, των οποίων τα στοιχεία θα παραμείνουν απόρρητα και γνωστά μόνο στην ερευνήτρια.

Ροή επιστροφής των ερωτηματολογίων:

Δόθηκαν 155 ερωτηματολόγια και επεστράφησαν συμπληρωμένα 129. Δεν επεστράφησαν 10, ενώ 16 δεν είχαν συμπληρωθεί επαρκώς.

2.4 Στατιστική επεξεργασία

Για τη στατιστική επεξεργασία των εμπειρικών δεδομένων της έρευνας χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό πρόγραμμα Statistical Package for Social Siences (SPSS).

Υπολογίστηκαν ποσοστιαίες αναλογίες (κατανομές) για τα δημογραφικά στοιχεία του δείγματος, όπως και για μια σειρά άλλων μεταβλητών σχετικών με τη σχολική ζωή των εργαζόμενων μαθητών, τις μελλοντικές εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές τους, τις διαστάσεις της απασχόλησής τους καθώς και το εισόδημά τους. Επίσης, υπολογίστηκαν οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις.

Ο έλεγχος της επίδρασης της ανεξάρτητης μεταβλητής στις εξαρτημένες έγινε με τη μέθοδο της μονομεταβλητής ανάλυσης διακύμανσης (ANOVA).

Συγκεκριμένα ελέγχθηκε η επίδραση της εργασίας ανηλίκων σε 4 εξαρτημένες μεταβλητές: τις ώρες μελέτης των σχολικών μαθημάτων, τη συχνότητα απουσιών από το σχολείο, τις μελλοντικές επαγγελματικές επιλογές και τη συμβολή στο οικογενειακό εισόδημα.

Οι τιμές που βρέθηκαν στηρίχθηκαν στη σύγκριση της μεταβλητότητας μεταξύ των δειγματικών μέσων και της μεταβλητότητας των τιμών μέσα σε κάθε δείγμα.

3.Ευρήματα

Περιγραφή συχνοτήτων

Πίνακας 1

Φύλο

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Ανδρας	106	82.2	82.2	82.2
Γυναίκα	23	17.8	17.8	100.0
Σύνολο	129	100.0	100.0	

Σε ένα σύνολο 129 ανήλικων εργαζόμενων μαθητών/τριών , τα αγόρια είναι η πλειοψηφία (106) με ποσοστό 82,2%, ενώ τα κορίτσια (23) με αντίστοιχο ποσοστό 17,8%.

Πίνακας 2

Έτος γέννησης

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
1987	94	72.9	72.9	72.9
1988	28	21.7	21.7	94.6
1989	7	5.4	5.4	100.0
Σύνολο	129	100.0	100.0	

Ως προς το έτος γέννησης των ερωτηθέντων μαθητών/τριών, οι (94), δηλ.ποσοστό 72,9% γεννήθηκαν το 1987, οι (28),δηλ. ποσοστό 21,7% γεννήθηκαν το 1988 και οι (7), ποσοστό 5,4% το 1989.

Πίνακας 3

Τόπος γέννησης

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
1 Αθήνα	94	72.9	72.9	72.9
2 Επαρχία	9	7.0	7.0	79.8
3 Εξωτερικό	26	20.2	20.2	100.0
Σύνολο	129	100.0	100.0	

Όσον αφορά τον τόπο γέννησης των ερωτηθέντων μαθητών/τριών, οι (94), δηλ. ποσοστό 72,9% γεννήθηκαν στην Αθήνα, οι (9), δηλ. ποσοστό 7% γεννήθηκαν στην επαρχία και οι (26), δηλ. ποσοστό 20,2% στο εξωτερικό.

Πίνακας 4

Χρόνος εγκατάστασης στην Ελλάδα

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
5 έτη	9	7.0	36.0	36.0
10 έτη	7	5.4	28.0	64.0
15 έτη	9	7.0	36.0	100.0
Σύνολο	25	19.4	100.0	
Γεννημένοι στην Ελλάδα	104	80.6		
Σύνολο	129	100.0		

Από τους 26 μαθητές/τριες που γεννήθηκαν στο εξωτερικό, οι (9), δηλ. ποσοστό 36% εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα πριν από 5 έτη, οι (7) δηλ. ποσοστό 28% πριν από 10 έτη και οι (9), δηλ. ποσοστό 36% πριν από 15 έτη. Ένας μαθητής/τρια δεν απάντησε στην ερώτηση.

Πίνακας 5

Υπαρξη αδελφών

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Ναι	122	94.6	94.6	94.6
Όχι	7	5.4	5.4	100.0
Σύνολο	129	100.0	100.0	

Ερωτηθέντες αν έχουν αδέρφια, οι (122), μαθητές/τριες δηλ. ποσοστό 94,6% απάντησαν ναι, ενώ οι (7), δηλ. ποσοστό 5,4% απάντησαν όχι.

Πίνακας 6

Αριθμός αδελφών

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
1 αδελφό/ή	70	54.3	57.4	57.4
2 αδέρφια	27	20.9	22.1	79.5
3 αδέρφια	12	9.3	9.8	89.3
4 αδέρφια	13	10.1	10.7	100.0
Σύνολο	122	94.6	100.0	
Δεν απάντησαν	7	5.4		
Σύνολο	129	100.0		

Από τους έχοντες αδέρφια, οι (70) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 57,4% έχουν έναν/μία αδελφό/ή, οι (27), δηλ. ποσοστό 22,1% έχουν δύο αδέρφια, οι (12), δηλ. ποσοστό 9,8% έχουν τρία αδέρφια και οι (13), δηλ. ποσοστό 10,7% έχουν τέσσερα αδέρφια. Δεν απάντησαν στην ερώτηση (7) μαθητές/τριες.

Πίνακας 7

Σειρά γέννησης

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Μεγαλύτερα από σένα	61	47.3	50.8	50.8
Μικρότερα από σένα	44	34.1	36.7	87.5
Μικρότερα και μεγαλύτερα	15	11.6	12.5	100.0
Σύνολο	120	93.0	100.0	
Δεν απάντησαν	9	7.0		
Σύνολο	129	100.0		

Όσον αφορά τη σειρά γέννησης, οι (61) μαθητές/τριες ,δηλ. ποσοστό 50,8% απάντησαν ότι έχουν μεγαλύτερα αδέρφια, οι (44), δηλ. ποσοστό 36,7% απάντησαν ότι έχουν μικρότερα αδέρφια και οι (15), δηλ. ποσοστό 12,5% ότι έχουν και μικρότερα και μεγαλύτερα αδέρφια. Δεν απάντησαν στην ερώτηση (9) μαθητές.

Πίνακας 8

Οικογενειακή κατάσταση γονέων

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Μένουν μαζί	95	73.6	73.6	73.6
Έχουν χωρίσει	24	18.6	18.6	92.2
Ο ένας από τους δύο δε βρίσκεται στη ζωή	6	4.7	4.7	96.9
Ο ένας από τους δύο εργάζεται σε άλλο μέρος	4	3.1	3.1	100.0
Σύνολο	129	100.0	100.0	

Σχετικά με τους γονείς τους, οι (95) μαθητές/τριες ,δηλ. ποσοστό 73,6% απάντησαν ότι μένουν μαζί, οι (24), δηλ. ποσοστό 18,6% απάντησαν ότι οι γονείς τους έχουν χωρίσει, οι (6), δηλ. ποσοστό 4,7% απάντησαν ότι ο

ένας από τους δύο γονείς δε βρίσκεται στη ζωή και (4), δηλ. ποσοστό 3,1% ότι ο ένας από τους δύο γονείς εργάζεται σε άλλο μέρος .

Πίνακας 9

Με ποιους μένει στο σπίτι

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Γονείς	16	12.4	12.4	12.4
Γονείς και αδέρφια	76	58.9	58.9	71.3
Γονείς/αδέρφια/παππούδες	9	7.0	7.0	78.3
Μόνο με πατέρα	1	.8	.8	79.1
Μόνο με μητέρα	9	7.0	7.0	86.0
Με άλλο συγγενή	2	1.6	1.6	87.6
Άλλο	16	12.4	12.4	100.0
Σύνολο	129	100.0	100.0	

Στην ερώτηση με ποιούς μένει ο μαθητής/τρια, οι (16), δηλ. ποσοστό 12,4% απάντησαν ότι μένουν με τους γονείς τους, οι (76), δηλ. ποσοστό 58,9% ότι μένουν με γονείς και αδέρφια, οι (9), δηλ. ποσοστό 7% ότι μένουν με γονείς, αδέρφια και παππούδες, (1) μαθητής/τρια, δηλ. ποσοστό 0,8% ότι μένει μόνο με τον πατέρα, οι (9), δηλ. ποσοστό 7% ότι μένουν μόνο με τη μητέρα, οι (2), δηλ. ποσοστό 1,6% ότι μένουν με κάποιον άλλο συγγενή και οι (16), δηλ. ποσοστό 12,4% ότι μένουν με κάποια άλλα πρόσωπα (πατριό,μητριά,παππούδες κ.λ.π), ή μόνοι τους.

Πίνακας 10

Αριθμός μελών οικογένειας

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
1 μέλος	3	2.3	2.3	2.3
3 μέλη	19	14.7	14.8	17.2
4 μέλη	52	40.3	40.6	57.8
5 μέλη	29	22.5	22.7	80.5
6 μέλη	10	7.8	7.8	88.3
7 μέλη	6	4.7	4.7	93.0
8 μέλη	7	5.4	5.5	98.4
9 μέλη	1	.8	.8	99.2
10 μέλη	1	.8	.8	100.0
Σύνολο	128	99.2	100.0	
Δεν απάντησαν	1	.8		
Σύνολο	129	100.0		

Όσον αφορά τον αριθμό μελών της οικογένειας, οι(3) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 2,3% μένουν προφανώς μόνοι τους, οι (19), δηλ. ποσοστό 14,8% ανήκουν σε 3μελή οικογένεια, οι (52), δηλ. ποσοστό 40,6% ανήκουν σε οικογένεια 4μελή, οι(29), δηλ. ποσοστό 22,7% ανήκουν σε 5μελή οικογένεια, οι(10), δηλ. ποσοστό 7,8% ανήκουν σε 6μελή οικογένεια, οι (6), δηλ. ποσοστό 4,7% ανήκουν σε 7μελή οικογένεια, οι (7), δηλ. ποσοστό 5,5% ανήκουν σε 8μελή οικογένεια, (1), δηλ. ποσοστό 0,8% ανήκει σε 9μελή οικογένεια και (1), δηλ. ποσοστό 0,8% ανήκει σε οικογένεια 10 μελών. Δεν απάντησε στην ερώτηση (1) μαθητής/τρια, δηλ. ποσοστό 0,8%.

Πίνακας 11α

Γραμματικές γνώσεις του πατέρα

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Αναλφάβητος	1	.8	.8	.8
Λίγες τάξεις - Απόφοιτος Δημοτικού	38	29.5	30.6	31.5
Απόφοιτος Γυμνασίου/Τεχνικής Σχολής	44	34.1	35.5	66.9
Απόφοιτος Λυκείου	21	16.3	16.9	83.9
Πτυχιούχος Ανώτερης Σχολής/ΤΕΙ	12	9.3	9.7	93.5
Πτυχιούχος Πανεπιστημιακής εκπ/σης	4	3.1	3.2	96.8
Μεταπτυχιακές σπουδές	4	3.1	3.2	100.0
Σύνολο	124	96.1	100.0	
Δεν απάντησαν	5	3.9		
Σύνολο	129	100.0		

Σχετικά με το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα, (1)μαθητής/τρια, δηλ. ποσοστό 0,8% απάντησε ότι είναι αναλφάβητος, οι (38) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 30,6% απάντησαν ότι έχει τελειώσει λίγες τάξεις ή είναι απόφοιτος Δημοτικού, οι (44), δηλ. ποσοστό 35,5% ότι είναι απόφοιτος Γυμνασίου/Τεχνικής Σχολής, οι (21), δηλ. ποσοστό 16,9% ότι είναι απόφοιτος Λυκείου, οι (12), δηλ. ποσοστό 9,7% ότι είναι πτυχιούχος Ανώτερης Σχολής/ΤΕΙ, οι (4), δηλ. ποσοστό 3,2% ότι είναι πτυχιούχος Πανεπιστημιακής εκπ/σης και οι (4), δηλ. ποσοστό 3,2 % ότι έχει κάνει Μεταπτυχιακές σπουδές. Δεν απάντησαν στην ερώτηση (5) μαθητές/τριες.

Πίνακας 11β

Γραμματικές γνώσεις της μητέρας

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Λίγες τάξεις –Απόφοιτη Δημοτικού	36	27.9	29.5	29.5
Απόφοιτη Γυμνασίου/Τεχνικής Σχολής	34	26.4	27.9	57.4
Απόφοιτη Λυκείου	35	27.1	28.7	86.1
Πτυχιούχος Ανώτερης Σχολής/ΤΕΙ	8	6.2	6.6	92.6
Πτυχιούχος Πανεπιστημιακής εκπ/σης	5	3.9	4.1	96.7
Μεταπτυχιακές σπουδές	4	3.1	3.3	100.0
Σύνολο	122	94.6	100.0	
Δεν απάντησαν	7	5.4		
Σύνολο	129	100.0		

Σχετικά με το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας, οι (36) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 29,5% απάντησαν ότι έχει τελειώσει λίγες τάξεις ή είναι απόφοιτη Δημοτικού, οι (34), δηλ. ποσοστό 27.9% ότι είναι απόφοιτη Γυμνασίου-Τεχνικής Σχολής, οι (35), δηλ. ποσοστό 28,7% ότι είναι απόφοιτη Λυκείου, οι (8), δηλ. ποσοστό 6,6% ότι είναι πτυχιούχος Ανώτερης Σχολής /ΤΕΙ, οι (5), δηλ. ποσοστό 4,1% ότι είναι πτυχιούχος Πανεπιστημιακής εκπ/σης και οι (4), δηλ. ποσοστό 3,3% ότι έχει κάνει Μεταπτυχιακές σπουδές. Δεν απάντησαν στην ερώτηση (7) μαθητές/τριες.

Πίνακας 12α

Θέση εργασίας του πατέρα

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Μισθωτός σε ιδιωτική επιχείρηση	39	30.2	31.0	31.0
Μισθωτός στο Δημόσιο	21	16.3	16.7	47.6
Ημερομίσθιος	16	12.4	12.7	60.3
Αυτοαπασχολούμενος	11	8.5	8.7	69.0
Δική του επιχείρηση(1-5 εργαζόμενοι)	26	20.2	20.6	89.7
Δική του επιχείρηση (6 και πάνω εργαζόμενοι)	3	2.3	2.4	92.1
Συνταξιούχος-άεργος	3	2.3	2.4	94.4
Άνεργος	7	5.4	5.6	100.0
Σύνολο	126	97.7	100.0	
Δεν απάντησαν	3	2.3		
Σύνολο	129	100.0		

Όσον αφορά στη θέση εργασίας του πατέρα, οι (39) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 31% απάντησαν ότι είναι μισθωτός σε ιδιωτική επιχείρηση, οι(21), δηλ. ποσοστό 16,7% ότι είναι μισθωτός στο Δημόσιο, οι (16), δηλ. ποσοστό 12,7% ότι είναι ημερομίσθιος, οι (11), δηλ. ποσοστό 8,7% ότι είναι αυτοαπασχολούμενος, οι (26), δηλ. ποσοστό 20,6% ότι έχει δική του επιχείρηση με 1-5 εργαζόμενους, οι (3), δηλ. ποσοστό 2,4% ότι έχει δική του επιχείρηση με πάνω από 6 εργαζόμενους, οι(3), δηλ. ποσοστό 2,4% ότι είναι συνταξιούχος και οι (7), δηλ. ποσοστό 5.6% ότι είναι άνεργος. Δεν απάντησαν στην ερώτηση (3) μαθητές/τριες.

Πίνακας 12β

Θέση εργασίας μητέρας.

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Μισθωτή σε ιδιωτική επιχείρηση	34	26.4	29.1	29.1
Μισθωτή στο Δημόσιο	12	9.3	10.3	39.3
Ημερομίσθια	14	10.9	12.0	51.3
Αυτοαπασχολούμενη	10	7.8	8.5	59.8
Δική της επιχείρηση (1-5 εργαζόμενοι)	8	6.2	6.8	66.7
Δική της επιχείρηση (6 και πάνω εργαζόμενοι)	3	2.3	2.6	69.2
Συνταξιούχα-άεργη	6	4.7	5.1	74.4
Άνεργη	30	23.3	25.6	100.0
Σύνολο	117	90.7	100.0	
Δεν απάντησαν	12	9.3		
Σύνολο	129	100.0		

Σχετικά με τη θέση εργασίας της μητέρας, οι (34) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 29,1% απάντησαν ότι είναι μισθωτή σε ιδιωτική επιχείρηση, οι (12), δηλ. ποσοστό 10,3% ότι είναι μισθωτή στο Δημόσιο, οι (14), δηλ. ποσοστό 12% ότι είναι ημερομίσθια, οι (10), δηλ. ποσοστό 8,5% ότι είναι αυτοαπασχολούμενη, οι (8), δηλ. ποσοστό 6,8% ότι έχει δική της επιχείρηση με 1-5 εργαζόμενους, οι (3), δηλ. ποσοστό 2,6% ότι έχει δική της επιχείρηση με πάνω από 6 εργαζόμενους, οι (6), δηλ. ποσοστό 5,1% ότι είναι συνταξιούχα-άεργη και οι (30), δηλ. ποσοστό 25,6% ότι είναι άνεργη. Δεν απάντησαν στην ερώτηση (12) μαθητές/τριες .

Πίνακας 13

Μηνιαίο συνολικό εισόδημα της οικογένειας

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Έως 800 Ευρώ	17	13.2	13.2	13.2
801 έως 1500 Ευρώ	24	18.6	18.6	31.8
1501-2000 Ευρώ	15	11.6	11.6	43.4
Πάνω από 2001 Ευρώ	19	14.7	14.7	58.1
Δεν γνωρίζω	54	41.9	41.9	100.0
Σύνολο	129	100.0	100.0	

Στην ερώτηση για το μηνιαίο συνολικό εισόδημα της οικογένειάς τους, οι (17) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 13,2%, απάντησαν ότι φτάνει τα 800 Ευρώ, οι (24), δηλ. ποσοστό 18,6% ότι είναι από 801 έως 1500 Ευρώ, οι (15), δηλ. ποσοστό 11,6% ότι είναι από 1501 έως 2000 Ευρώ, οι (19), δηλ. ποσοστό 14,7% ότι είναι πάνω από 2001 Ευρώ, ενώ (54), μαθητές/τριες δήλωσαν ότι δεν γνωρίζουν το εισόδημα της οικογένειας.

Πίνακας 14

Σχολική επίδοση με βάση το μέσο όρο των βαθμών μέχρι τώρα

		Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό Ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Μεταξύ	20-18	15	11,6	11,6	11,6
	18-16	23	17,8	17,8	29,5
	16-14	41	31,8	31,8	61,2
	14-12	32	24,8	24,8	86,0
	12-10	18	14,0	14,0	100,0
	Σύνολο	129	100,0	100,0	

Στην ερώτηση σχετικά με τη σχολική τους επίδοση με βάση το μέσο όρο των βαθμών τους μέχρι τότε, οι (15) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 11,6% τοποθετούν τον εαυτό τους στη βαθμολογία μεταξύ 20 και 18, οι (23), δηλ. ποσοστό 17,8% μεταξύ 18 και 16, οι (41), δηλ. ποσοστό 31,8%

μεταξύ 16 και 14 , οι (32), δηλ. ποσοστό 24,8% μεταξύ 14 και 12 και οι (18), δηλ. ποσοστό 14% μεταξύ 12 και 10.

Πίνακας 15

Μαθήματα που ενδιαφέρουν

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Θεωρητικά	36	27,9	31,3	31,3
Θετικά	41	31,8	35,7	67,0
Ξένες γλώσσες	4	3,1	3,5	70,4
Πληροφορική	4	3,1	3,5	73,9
Οικονομικά	3	2,3	2,6	76,5
Ειδικότητας- εργαστηριακά	27	20,9	23,5	100,0
Σύνολο	115	89,1	100,0	
Δεν απάντησαν	14	10,9		
Σύνολο	129	100,0		

Σχετικά με τα μαθήματα που ενδιαφέρουν ιδιαίτερα , οι (36) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 31,3% δήλωσαν ότι ενδιαφέρονται για τα θεωρητικά μαθήματα, οι (41), δηλ. ποσοστό 35,7% για τα θετικά, οι (4), δηλ. ποσοστό 3,5% για τις ξένες γλώσσες, οι (4), δηλ. ποσοστό 3,5% για την πληροφορική, οι (3), δηλ. ποσοστό 2,3% για οικονομικά μαθήματα και οι (27), δηλ. ποσοστό 23.5% για εργαστηριακά και μαθήματα ειδικότητας. Στην ερώτηση δεν απάντησαν (14) μαθητές/τριες.

Πίνακας 16

Εύκολα μαθήματα

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Θεωρητικά	47	36,4	42,3	42,3
Θετικά	34	26,4	30,6	73,0
Ξένες Γλώσσες	14	10,9	12,6	85,6
Πληροφορική	5	3,9	4,5	90,1
Οικονομικά	1	,8	,9	91,0
Ειδικότητας- εργαστηριακά	10	7,8	9,0	100,0
Σύνολο	111	86,0	100,0	
Δεν απάντησαν	18	14,0		
Σύνολο	129	100,0		

Στην ερώτηση ποιά μαθήματα είναι πιο εύκολα, οι (47) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 42,3% δήλωσαν τα θεωρητικά μαθήματα, οι (34), δηλ. ποσοστό 30,6% τα θετικά, οι (14), δηλ. ποσοστό 12,6% τις ξένες γλώσσες, οι (5), δηλ. ποσοστό 4,5% την πληροφορική, (1), μαθητής /τρια δηλ. ποσοστό 0,9% τα οικονομικά και οι (10), δηλ. ποσοστό 9% τα μαθήματα ειδικότητας – εργαστηριακά. Δεν απάντησαν στην ερώτηση (18) μαθητές/τριες.

Πίνακας 17

Ώρες ημερήσιας μελέτης

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικ ό ποσοστό
Λιγότερο από 1 ώρα	62	48,1	48,4	48,4
Μεταξύ 1 και 2 ωρών	33	25,6	25,8	74,2
Μεταξύ 2 και 3 ωρών	23	17,8	18,0	92,2
Μεταξύ 4 και 5 ωρών	3	2,3	2,3	94,5
Πάνω από 5 ώρες	7	5,4	5,5	100,0
Σύνολο	128	99,2	100,0	
Δεν απάντησαν	1	,8		
Σύνολο	129	100,0		

Στην ερώτηση πόσες ώρες κατά μέσο όρο αφιέρωσαν τον τελευταίο μήνα κατά τις εργάσιμες ημέρες στο σπίτι μελετώντας τα μαθήματά τους, οι (62) μαθητές/ τριες, δηλ. ποσοστό 48,4% απάντησαν ότι αφιέρωσαν λιγότερο από μία ώρα την ημέρα, οι (33), δηλ. ποσοστό 25,8% μεταξύ 1 και 2 ωρών, οι (23), δηλ. ποσοστό 18% μεταξύ 2 και 3 ωρών, οι (3), δηλ. ποσοστό 2,3% μεταξύ 4 και 5 ωρών και οι (7), δηλ. ποσοστό 5,5% πάνω από 5 ώρες. Δεν απάντησε στην ερώτηση (1) μαθητής/τρια.

Πίνακας 18

Έπαινος και παρατηρήσεις καθηγητών για επίδοση και συμπεριφορά

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Έπαινος καθηγητών για μάθημα και εργασίες	34	26,4	33,3	33,3
Έπαινος καθηγητών για καλή συμπεριφορά	24	18,6	23,5	56,9
Παρατηρήσεις για μάθημα και εργασίες	10	7,8	9,8	66,7
Παρατηρήσεις για κακή συμπεριφορά	8	6,2	7,8	74,5
Ένιωσε πως δεν μπορούσε να εκφράσει σωστά την απάντηση	26	20,2	25,5	100,0
Σύνολο	102	79,1	100,0	
Δεν απάντησαν	27	20,9		
Σύνολο	129	100,0		

Στην ερώτηση πόσο συχνά τον τελευταίο μήνα επαινέθηκαν από τους καθηγητές για την επίδοση και τη συμπεριφορά τους ή όχι, οι (34) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 33,3% επαινέθηκαν για το μάθημα και τις εργασίες τους από τους καθηγητές τους, οι (24), δηλ. ποσοστό 23,5% επαινέθηκαν για καλή συμπεριφορά, οι (10), δηλ. ποσοστό 9,8% δέχτηκαν παρατηρήσεις για την επίδοση τους στο μάθημα και τις εργασίες τους, οι (8), δηλ. ποσοστό 7,8% δέχτηκαν παρατηρήσεις για κακή συμπεριφορά, ενώ οι (26), δηλ. ποσοστό 25,5% ένιωσαν πως δεν μπορούσαν να εκφραστούν σωστά σ' αυτό που ερωτήθηκαν. Δεν απάντησαν στην ερώτηση (27) μαθητές/τριες.

Πίνακας 19

Συχνότητα απουσιών

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Συχνά (1φορά το μήνα)	21	16,3	16,5	16,5
Πολύ συχνά	43	33,3	33,9	50,4
Σπάνια	57	44,2	44,9	95,3
Ποτέ	6	4,7	4,7	100,0
Σύνολο	127	98,4	100,0	
Δεν απάντησαν	2	1,6		
Σύνολο	129	100,0		

Σχετικά με τη συχνότητα των απουσιών από το σχολείο, οι (21) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 16,5% δήλωσαν ότι απουσιάζουν συχνά (μία φορά το μήνα), οι (43), δηλ. ποσοστό 33,9% πολύ συχνά, οι (57), δηλ. ποσοστό 44,9% σπάνια και οι (6), δηλ. ποσοστό 4,7% ποτέ. Δεν απάντησαν στην ερώτηση (2) μαθητές/τριες.

Πίνακας 20

Λόγοι απουσιών

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Λόγοι υγείας	25	19,4	21,7	21,7
Έλλειψη ενδιαφέροντος	13	10,1	11,3	33,0
Εργασία	40	31,0	34,8	67,8
Συντροφιά με φίλους	16	12,4	13,9	81,7
Αργοπορία	3	2,3	2,6	84,3
Κούραση	8	6,2	7,0	91,3
Οικογενειακοί λόγοι	8	6,2	7,0	98,3
Κίνηση στους δρόμους	2	1,6	1,7	100,0
Σύνολο	115	89,1	100,0	
Δεν απάντησαν	14	10,9		
Σύνολο	129	100,0		

Αναφορικά με τους λόγους απουσίας από το σχολείο, οι (25) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 21,7% ανέφεραν ως κύρια αιτία απουσιών

τους λόγους υγείας, οι (13), δηλ. ποσοστό 11,3% την έλλειψη ενδιαφέροντος για τα μαθήματα, οι (40), δηλ. ποσοστό 34,8% την εργασία, οι (16), δηλ. ποσοστό 13,9% τη συντροφιά με φίλους, οι (3), δηλ. ποσοστό 2,6% την αργοπορία, οι (8), δηλ. ποσοστό 7% την κούραση, οι (8), δηλ. ποσοστό 7% οικογενειακούς λόγους και οι (2), δηλ. ποσοστό 1,7% την κίνηση στους δρόμους. Δεν απάντησαν στην ερώτηση (14) μαθητές/τριες.

Πίνακας 21

Σημασία του σχολείου

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Πολύ	71	55,0	55,5	55,5
Αρκετά	38	29,5	29,7	85,2
Λίγο	17	13,2	13,3	98,4
Καθόλου	1	,8	,8	99,2
Δε γνωρίζω	1	,8	,8	100,0
Σύνολο	128	99,2	100,0	
Δεν απάντησαν	1	,8		
Σύνολο	129	100,0		

Στην ερώτηση πόσο σημαντικό θεωρούν το σχολείο, οι (71) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 55,5% απάντησαν, ότι είναι πολύ σημαντικό γι' αυτούς, οι (38), δηλ. ποσοστό 29,7% ότι είναι αρκετά σημαντικό, οι (17), δηλ. ποσοστό 13,3% ότι είναι λίγο σημαντικό, (1), δηλ. ποσοστό 0,8% ότι δεν είναι καθόλου σημαντικό και (1), δηλ. ποσοστό 0,8% ότι δεν γνωρίζει πόσο σημαντικό είναι γι' αυτόν. Δεν απάντησε στην ερώτηση (1) μαθητής /τρια.

Πίνακας 22

Χρησιμότητα απολυτηρίου

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Στην εύρεση εργασίας	79	61,2	70,5	70,5
Χρήσιμο στη δουλειά του	2	1,6	1,8	72,3
Καλύτερη ζωή	10	7,8	8,9	81,3
Πνευματική καλλιέργεια	1	,8	,9	82,1
Εκμάθηση ελλην. γλώσσας	1	,8	,9	83,0
Απόκτηση χρημάτων	1	,8	,9	83,9
Μελλοντικές σπουδές	17	13,2	15,2	99,1
Οπουδήποτε	1	,8	,9	100,0
Σύνολο	112	86,8	100,0	
Δεν απάντησαν	17	13,2		
Σύνολο	129	100,0		

Απαντώντας στην ερώτηση σε τί θα τους χρησιμεύσει το απολυτήριο του Γυμνασίου-Λυκείου-ΤΕΕ, οι (79) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 70,5% πιστεύουν ότι θα τους χρησιμεύσει στην εύρεση εργασίας, οι (2), δηλ. ποσοστό 1,8% το θεωρούν χρήσιμο στην τωρινή τους δουλειά, οι (10), δηλ. ποσοστό 8,9% ότι θα τους εξασφαλίσει μια καλύτερη ζωή, (1), δηλ. ποσοστό 0,9% ότι θα του δώσει πνευματική καλλιέργεια, (1), δηλ. ποσοστό 0,9% ότι θα τον βοηθήσει στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, (1), δηλ. ποσοστό 0,9% ότι θα τον βοηθήσει να αποκτήσει χρήματα, οι (17), δηλ. ποσοστό 15,2% ότι θα διευκολύνει τις μελλοντικές τους σπουδές, ενώ (1), δηλ. ποσοστό 0,9% ότι μπορεί να χρησιμεύσει οπουδήποτε. Δεν απάντησαν στην ερώτηση οι (17) μαθητές/τριες.

Πίνακας 23

Συνέχιση σπουδών

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Ναι	88	68,2	68,2	68,2
Όχι	16	12,4	12,4	80,6
Δεν είμαι βέβαιος/η	25	19,3	19,3	100
Σύνολο	129	100,0	100,0	

Σχετικά με το αν σκέφτονται να συνεχίσουν τις σπουδές τους, οι (88) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 68,2% απάντησαν “ναι”, οι (16), δηλ. ποσοστό 12,4% απάντησαν “όχι” και οι (25), δηλ. ποσοστό 19,3% απάντησαν ότι δεν είναι βέβαιοι/ες.

Πίνακας 24

Είδος μελλοντικών σπουδών

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Γυμνάσιο	2	1,6	1,7	1,7
Ενιαίο Λύκειο	10	7,8	8,7	10,4
ΤΕΕ	29	22,5	25,2	35,7
Τεχνική Σχολή	25	19,4	21,7	57,4
ΙΕΚ	4	3,1	3,5	60,9
ΤΕΙ	28	21,7	24,3	85,2
ΑΕΙ	17	13,2	14,8	100,0
Σύνολο	115	89,1	100,0	
Δεν απάντησαν	14	10,9		
Σύνολο	129	100,0		

Σχετικά με το είδος των μελλοντικών σπουδών, οι (2) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 1,7% απάντησαν ότι σκέφτονται να τελειώσουν το Γυμνάσιο, οι (10), δηλ. ποσοστό 8,7% σκέφτονται να συνεχίσουν στο Ενιαίο Λύκειο, οι (29), δηλ. ποσοστό 25,2% στα ΤΕΕ, οι (25), δηλ. ποσοστό 21,7% σε

Τεχνική Σχολή, οι (4), δηλ. ποσοστό 3,5% στα ΙΕΚ, οι (28), δηλ. ποσοστό 24,3% στα ΤΕΙ και οι (17), δηλ. ποσοστό 14,8% στα ΑΕΙ. Δεν απάντησαν στην ερώτηση οι (14) μαθητές/τριες.

Πίνακας 25

Ανώτερος επιθυμητός τίτλος σπουδών

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Απολυτήριο Γυμνασίου	12	9,3	9,3	9,3
Απολυτήριο Λυκείου	28	21,7	21,7	31,0
Πτυχίο Τεχνικής Σχολής -ΙΕΚ	28	21,7	21,7	52,7
Πτυχίο ΤΕΙ	35	27,1	27,1	79,8
Πτυχίο ΑΕΙ	26	20,2	20,2	100,0
Σύνολο	129	100,0	100,0	

Σχετικά με τον ανώτερο επιθυμητό τίτλο σπουδών, οι (12) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 9,3%, δήλωσαν ότι θα επιθυμούσαν να αποκτήσουν απολυτήριο Γυμνασίου, οι (28), δηλ. ποσοστό 21,7% απολυτήριο Λυκείου, οι (28), δηλ. ποσοστό 21,7% πτυχίο Τεχνικής Σχολής-ΙΕΚ, οι (35), δηλ. ποσοστό 27,1% πτυχίο ΤΕΙ και οι (26), δηλ. ποσοστό 20,2% πτυχίο ΑΕΙ.

Πίνακας 26

Προτιμώμενα μελλοντικά επαγγέλματα

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Διοίκηση επιχειρήσεων-οικονομικά	3	2,3	2,5	2,5
Επιστημονικά	18	14,0	14,8	17,2
Ένοπλες Δυνάμεις	5	3,9	4,1	21,3
Παροχή υπηρεσιών	27	20,9	22,1	43,4
Τεχνικά	69	53,5	56,6	100,0
Σύνολο	122	94,6	100,0	
Δεν απάντησαν	7	5,4		
Σύνολο	129	100,0		

Αναφορικά με τα προτιμώμενα μελλοντικά επαγγέλματα, οι (3) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 2,5%, δήλωσαν ότι προτιμούν τα επαγγέλματα σχετικά με τη διοίκηση επιχειρήσεων και τα οικονομικά, οι (18), δηλ. ποσοστό 14,8% τα επιστημονικά, οι (5), δηλ. ποσοστό 4,1% τις ένοπλες δυνάμεις, οι (27), δηλ. ποσοστό 22,1% την παροχή υπηρεσιών και οι (69), δηλ. ποσοστό 56,6% τα τεχνικά επαγγέλματα. Δεν απάντησαν στην ερώτηση οι (7) μαθητές/τριες.

Πίνακας 27

Είδος τωρινής απασχόλησης

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Επιστημονικά	1	,8	,8	,8
Παροχή υπηρεσιών	64	49,6	52,0	52,8
Τεχνικά	58	45,0	47,2	100,0
Σύνολο	123	95,3	100,0	
Δεν απάντησαν	6	4,7		
Σύνολο	129	100,0		

Στην ερώτηση για το είδος της τωρινής τους δουλειάς, (1) μαθητής/τρια, δηλ. ποσοστό 0,8% απάντησε ότι απασχολείται σε κάποιο επιστημονικό

επάγγελμα, οι (64), δηλ. ποσοστό 52% στην παροχή υπηρεσιών και οι (58), δηλ. ποσοστό 47,2% σε τεχνικά επαγγέλματα. Δεν απάντησαν στην ερώτηση (6) μαθητές/τριες.

Πίνακας 28

Χρόνος μελέτης σχολικών μαθημάτων

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Πριν την εργασία	2	1,6	1,6	1,6
Μετά την εργασία	53	41,1	41,7	43,3
Κατά τη διάρκεια της εργασίας	8	6,2	6,3	49,6
Κάποια άλλη ώρα	64	49,6	50,4	100,0
Σύνολο	127	98,4	100,0	
Δεν απάντησαν	2	1,6		
Σύνολο	129	100,0		

Σχετικά με την ώρα μελέτης των σχολικών μαθημάτων, οι (2) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 1,6% ανέφεραν ότι διαβάζουν πριν τη εργασία, οι (53), δηλ. ποσοστό 41,7% μετά τη εργασία, οι (8), δηλ. ποσοστό 6,3% κατά τη διάρκεια της εργασίας και οι (64), δηλ. ποσοστό 50,4% κάποια άλλη ώρα . Δεν απάντησαν στην ερώτηση (2) μαθητές/τριες.

Πίνακας 29

Θέση στην εργασία

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Μισθωτός/η σε ιδιωτική επιχείρηση	57	44,2	44,9	44,9
Συμβασιούχος/α στο δημόσιο	8	6,2	6,3	51,2
Αυτοαπασχολούμενος/η	12	9,3	9,4	60,6
Σε οικογενειακή επιχείρηση	17	13,2	13,4	74,0
Ελεύθερη εργασία	33	25,6	26,0	100,0
Σύνολο	127	98,4	100,0	
Δεν απάντησαν	2	1,6		
Σύνολο	129	100,0		

Όσον αναφορά στη θέση στην εργασία, οι (57) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 44,9% ,δήλωσαν ότι εργάζονται ως μισθωτοί σε ιδιωτική επιχείρηση, οι (8), δηλ. ποσοστό 6,3% ως συμβασιούχοι στο δημόσιο, οι (12), δηλ. ποσοστό 9,4% είναι αυτοαπασχολούμενοι, οι (17), δηλ. ποσοστό 13,4% βοηθούν στην οικογενειακή επιχείρηση, ενώ οι (33), δηλ. ποσοστό 26% δήλωσαν ελεύθερη εργασία. Δεν απάντησαν στην ερώτηση (2) μαθητές/τριες.

Πίνακας 30

Μέσος όρος ωρών απασχόλησης την ημέρα

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Λιγότερο από 2 ώρες	8	6,2	6,2	6,2
Μεταξύ 2 και 3 ωρών	8	6,2	6,2	12,4
Μεταξύ 4 και 5 ωρών	18	14,0	14,0	26,4
Μεταξύ 5 και 7 ωρών	95	73,6	73,6	100,0
Σύνολο	129	100,0	100,0	

Απαντώντας για το μέσο όρο ωρών απασχόλησης την ημέρα, οι (8) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 6,2% , δήλωσαν ότι εργάζονται λιγότερο από δύο ώρες, οι (8) ,δηλ. ποσοστό 6,2% μεταξύ δύο και τριών ωρών, οι

(18), δηλ. ποσοστό 14% μεταξύ τεσσάρων και πέντε ωρών και οι (95), δηλ. ποσοστό 73,6% μεταξύ πέντε και επτά ωρών την ημέρα.

Πίνακας 31

Ετήσιο χρονικό διάστημα απασχόλησης

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Μερικούς μήνες το χρόνο	33	25,6	25,8	25,8
Όλο το χρόνο	95	73,6	74,2	100,0
Σύνολο	128	99,2	100,0	
Δεν απάντησαν	1	,8		
Σύνολο	129	100,0		

Σχετικά με το ετήσιο χρονικό διάστημα απασχόλησης, οι (33) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 25,8%, δήλωσαν ότι απασχολούνται μερικούς μήνες το χρόνο, ενώ οι (95), δηλ. ποσοστό 74,2% όλο το χρόνο. Δεν απάντησαν στην ερώτηση (1) μαθητής/τρια.

Πίνακας 32

Εποχιακό διάστημα απασχόλησης

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους	40	31,0	31,3	31,3
Κατά τη διάρκεια των διακοπών	5	3,9	3,9	35,2
Καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου	83	64,3	64,8	100,0
Σύνολο	128	99,2	100,0	
Δεν απάντησαν	1	,8		
Σύνολο	129	100,0		

Αναφορικά με το εποχιακό διάστημα απασχόλησης οι (40) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 31,3% , δήλωσαν ότι εργάζονται κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους, οι (5), δηλ. 3,9% μόνο κατά τη διάρκεια

των διακοπών και οι (83), δηλ. ποσοστό 64,8% καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου. Δεν απάντησε στην ερώτηση (1) μαθητής/τρια.

Πίνακας 33

Είδος ωραρίου απασχόλησης

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Πρωϊνές	116	89,9	89,9	89,9
Απογευματινές	8	6,2	6,2	96,1
Βραδυνές	1	,8	,8	96,9
Νυκτερινές	4	3,1	3,1	100,0
Σύνολο	129	100,0	100,0	

Σχετικά με το είδος ωραρίου απασχόλησης , οι (116) μαθητές/τριες δηλ. ποσοστό 89,9%, δήλωσαν ότι εργάζονται πρωϊνές ώρες, οι (8), δηλ. ποσοστό 6,2% απογευματινές, (1), δηλ. ποσοστό 0,8% βραδυνές και οι(4), δηλ. ποσοστό 3,1% νυκτερινές ώρες.

Πίνακας 34

Υπαρξη ασφαλιστικής κάλυψης και ασφάλισης υγείας

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Ναι	70	54,3	54,3	54,3
Όχι	59	45,7	45,7	100,0
Σύνολο	129	100,0	100,0	

Στην ερώτηση αν η εργασία τους παρέχει ασφαλιστική κάλυψη και ασφάλιση υγείας, οι (70) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 54,3%, απάντησαν “ναι”, και οι (59), δηλ. ποσοστό 45,7% “όχι”.

Πίνακας 35

Συνθήκες εργασίας

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Επικίνδυνες και ανθυγιεινές	34	26,4	26,6	26,6
Κουραστικές	56	43,4	43,8	70,3
Ευχάριστες	38	29,5	29,7	100,0
Σύνολο	128	99,2	100,0	
Δεν απάντησαν	1	,8		
Σύνολο	129	100,0		

Αναφορικά με τις συνθήκες εργασίας, οι (34) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 26,6%, δήλωσαν ότι εργάζονται σε επικίνδυνες και ανθυγιεινές συνθήκες, οι (56), δηλ. ποσοστό 43,8% σε κουραστικές και οι (38), δηλ.

ποσοστό 29,7% σε ευχάριστες συνθήκες εργασίας. Δεν απάντησε στην ερώτηση (1) μαθητής/τρια.

Πίνακας 36

Σχέση μελλοντικού επαγγέλματος και τωρινής εργασίας

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Είναι πολύ σχετικό	36	27,9	28,3	28,3
Είναι αρκετά σχετικό	14	10,9	11,0	39,4
Δεν είναι καθόλου σχετικό	49	38,0	38,6	78,0
Δε γνωρίζω	28	21,7	22,0	100,0
Σύνολο	127	98,4	100,0	
Δεν απάντησαν	2	1,6		
Σύνολο	129	100,0		

Όσον αφορά στη σχέση ανάμεσα στην τωρινή εργασία και στο επάγγελμα που σκοπεύουν να ασχοληθούν στο μέλλον, οι (36) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 28,3% απάντησαν ότι θα είναι πολύ σχετικό, οι (14), δηλ. ποσοστό 11% ότι θα είναι αρκετά σχετικό, οι (49), δηλ. ποσοστό 38,6% ότι δε θα είναι καθόλου σχετικό και οι (28), δηλ. ποσοστό 22% ότι δε γνωρίζουν ποια σχέση μπορεί να υπάρξει. Δεν απάντησαν στην ερώτηση (2) μαθητές/τριες.

Πίνακας 37

Ύπαρξη αμοιβής από την απασχόληση

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό Ποσοστό
Ναι	124	96,1	96,1	96,1
Όχι	5	3,9	3,9	100,0
Σύνολο	129	100,0	100,0	

Σχετικά με το αν αμείβονται από την εργασία τους, οι (124) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 96,1% απάντησαν καταφατικά και οι (5), δηλ. ποσοστό 3,9%, απάντησαν αρνητικά.

Πίνακας 38

Μέσο μηνιαίο ύψος αμοιβής

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Έως 600 ευρώ	106	82,2	88,3	88,3
601 έως 1000 Ευρώ	12	9,3	10,0	98,3
1001ευρώ και άνω	2	1,6	1,7	100,0
Σύνολο	120	93,0	100,0	
Δεν απάντησαν	9	7,0		
Σύνολο	129	100,0		

Σχετικά με το μέσο μηνιαίο ύψος της αμοιβής τους από την εργασία, οι (106) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 88,3% δήλωσαν ότι φτάνει έως 600 ευρώ, οι (12), δηλ. ποσοστό 10% από 601 έως 1000 ευρώ και οι (2), δηλ.

ποσοστό 1,7% από 1001 ευρώ και άνω. Δεν απάντησαν στην ερώτηση οι (9) μαθητές/τριες.

Πίνακας 39

Ικανοποίηση από την αμοιβή

	Συχνότητα %	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Πολύ	12	9,3	9,3	9,3
Αρκετά	66	51,2	51,2	60,5
Καθόλου	36	27,9	27,9	88,4
Δεν απασχολεί	15	11,6	11,6	100,0
Σύνολο	129	100,0	100,0	

Σχετικά με τη ικανοποίηση από την αμοιβή τους, οι (12) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 9,3% , δήλωσαν ότι είναι πολύ ικανοποιημένοι, οι (66), δηλ. ποσοστό 51,2% είναι αρκετά ικανοποιημένοι, οι (36), δηλ. ποσοστό 27,9% δεν είναι καθόλου ικανοποιημένοι και οι (15), δηλ. ποσοστό 11,6% δεν ασχολούνται με αυτό το θέμα.

Πίνακας 40

Τρόπος ξοδέματος αμοιβής

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Σε διασκέδαση	67	51,9	52,3	52,3
Σε εκπαίδευση	56	43,4	43,8	96,1
Σε ένδυση- υπόδηση- διατροφή	2	1,6	1,6	97,7
Σε εξασφάλιση στέγης	3	2,3	2,3	100,0
Σύνολο	128	99,2	100,0	
Δεν απάντησαν	1	,8		
Σύνολο	129	100,0		

Στην ερώτηση πώς κυρίως ξοδεύουν όσα κερδίζουν από την εργασία τους, οι (67) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 52,3% απάντησαν ότι την ξοδεύουν για διασκέδαση, οι (56), δηλ. ποσοστό 43,8% για την εκπαίδευσή τους (βιβλία, δίδακτρα), οι (2), δηλ. ποσοστό 1,6% για ένδυση, υπόδηση, διατροφή και οι (3), δηλ. ποσοστό 2,3% για την εξασφάλιση στέγης. Δεν απάντησαν στην ερώτηση (1) μαθητής/τρια.

Πίνακας 41

Συμβολή αμοιβής στο οικογενειακό εισόδημα

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Αποτελεί το μοναδικό οικογενειακό εισόδημα	9	7,0	7,3	7,3
Ενισχύει το οικογενειακό εισόδημα	44	34,1	35,5	42,7
Προορίζονται για δικό τους λογαριασμό	71	55,0	57,3	100,0
Σύνολο	124	96,1	100,0	
Δεν απάντησαν	5	3,9		
Σύνολο	129	100,0		

Σχετικά με τη συμβολή της αμοιβής τους στο οικογενειακό εισόδημα, οι (9) μαθητές/τριες, δηλ. ποσοστό 7,3% δήλωσαν ότι η αμοιβή τους αποτελεί το μοναδικό οικογενειακό εισόδημα, οι (44), δηλ. ποσοστό 35,5% ότι ενισχύει το οικογενειακό εισόδημα και οι (71), δηλ. ποσοστό 57,3% ότι προορίζεται για δικό τους λογαριασμό. Δεν απάντησαν στην ερώτηση οι (5) μαθητές/τριες.

Πίνακας 42

Προτιμήσεις σχετικά με την εργασία

	Συχνότητα N	Ποσοστό %	Σχετικό ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Να μην εργάζεται	14	10,9	10,9	10,9
Να εργάζεται κανονικά	63	48,8	49,2	60,2
Να εργάζεται λιγότερες ώρες ή εποχιακά	22	17,1	17,2	77,3
Να κάνει διαφορετική εργασία	29	22,5	22,7	100,0
Σύνολο	128	99,2	100,0	
Δεν απάντησαν	1	,8		
Σύνολο	129	100,0		

Στην ερώτηση τί θα προτιμούσαν σχετικά με τη εργασία, οι (14), δηλ. ποσοστό 10,9% απάντησαν ότι θα ήθελαν να μην εργάζονται, οι (63), δηλ. ποσοστό 49,2% θα προτιμούσαν να εργάζονται κανονικά, οι (22), δηλ. ποσοστό 17,2% να εργάζονται λιγότερες ώρες ή εποχιακά και οι (29), δηλ. ποσοστό 22,7% θα ήθελαν να κάνουν διαφορετική εργασία. Δεν απάντησε στην ερώτηση (1) μαθητής/τρια.

Περιγραφικά στατιστικά

	N	Ελάχιστο	Μέγιστο	Μ.Ο	Τυπική απόκλιση
Ηλικία	129	1987	1989	1987,33	,58
Τόπος γέννησης	129	1	3	1,47	,81
Χρόνος εγκατάστασης στην Ελλάδα	25	5	15	10,00	4,33
Υπαρξη αδελφών	129	1	2	1,05	,23
Αριθμός αδελφών	122	1	4	1,74	1,02
Σειρά γέννησης	120	1	3	1,62	,70
Οικογενειακή κατάσταση γονέων	129	1	4	1,37	,72
Άτομα που μένουν μαζί στο σπίτι	129	1	7	2,85	1,87
Αριθμός μελών οικογένειας	128	2	10	4,63	1,47
Γραμματικές γνώσεις πατέρα	124	1	7	3,27	1,28
Γραμματικές γνώσεις μητέρας	122	2	7	3,38	1,27
Θέση εργασίας πατέρα	126	1	8	3,16	2,08
Θέση εργασίας μητέρας	117	1	8	4,10	2,82
Μηνιαίο εισόδημα οικογένειας	129	1	5	3,53	1,51
Σχολική επίδοση	129	1	5	3,12	1,20
Ενδιαφέροντα μαθήματα	115	1	6	2,81	1,96
Εύκολα μαθήματα	111	1	6	2,18	1,50
Ώρες μελέτης	128	1	5	1,91	1,12
Έπαινοι και παρατηρήσεις καθηγητών	102	1	5	2,69	1,61
Συχνότητα απουσιών	127	1	4	2,38	,82
Λόγοι απουσιών	115	1	9	3,37	2,15
Σημαντικότητα σχολείου	128	1	6	1,63	,84
Χρησιμότητα απολυτηρίου	112	1	8	2,28	2,27
Συνέχιση σπουδών	129	1	6	1,56	,91
Μελλοντικές σπουδές	115	1	7	4,49	1,70
Ανώτερος επιθυμητός τίτλος σπουδών	129	1	5	3,27	1,27
Μελλοντικό επάγγελμα	122	1	5	4,16	1,19
Είδος τωρινής απασχόλησης	123	2	5	4,46	,55
Χρόνος μελέτης μαθημάτων	127	1	4	3,06	,99
Θέση τωρινής εργασίας	127	1	6	2,95	2,09
Μέσος όρος ωρών απασχόλησης	129	1	4	3,55	,87
Ετήσιο χρονικό διάστημα απασχόλησης	128	1	2	1,74	,44

Εποχή απασχόλησης	128	1	3	2,34	,92
Είδος ωραρίου απασχόλησης	129	1	4	1,17	,59
Ασφαλιστική κάλυψη-ασφάλιση υγείας	129	1	2	1,46	,50
Συνθήκες εργασίας	128	1	3	2,03	,75
Σχέση τωρινής και μελλοντικής εργασίας	127	1	4	2,54	1,13
Υπαρξη αμοιβής	129	1	2	1,04	,19
Μέσο μηνιαίο ύψος αμοιβής	120	1	3	1,13	,39
Ικανοποίηση από την αμοιβή	129	1	4	2,42	,82
Τρόπος ξοδέματος αμοιβής	128	1	5	1,56	,75
Συμβολή στο οικογενειακό εισόδημα	124	1	3	2,50	,63
Προτιμήσεις για την εργασία	128	1	4	2,52	,96

Αξιοπιστία

Η αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας βρέθηκε (Cronbach $\alpha=0,57$) και είναι δεκτή, δεδομένου ότι το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε ήταν αυτοσχέδιο.

Εγκυρότητα

Το είδος της εγκυρότητας που χρησιμοποιήθηκε είναι η φαινομενική εγκυρότητα ή εγκυρότητα όψεως, η οποία δεν απαιτεί στατιστικές αναλύσεις και η οποία έλεγξε κατά πόσο οι ερωτήσεις ήταν κατάλληλες για τη συγκεκριμένη έρευνα και μπορούσαν να απαντηθούν από τους μαθητές, δεδομένου ότι το ερωτηματολόγιο ήταν αυτοσχέδιο. Προκειμένου δε να ελεγχθεί, προηγήθηκε πιλοτική έρευνα σε 15 υποκείμενα, κατά την οποία οι ίδιοι οι ερωτηθέντες έκριναν την καταλληλότητα των ερωτήσεων και τη σχετικότητα αυτών με το θέμα της έρευνας.

Μονομεταβλητή ανάλυση διακύμανσης

Στη μονομεταβλητή ανάλυση διακύμανσης εξετάζουμε τέσσερα ερευνητικά ερωτήματα: α) αν επηρεάζεται “ ο μέσος όρος ωρών ημερήσιας μελέτης των σχολικών μαθημάτων” (ερώτηση17) από “το μέσο όρο ωρών εργασίας κατά τη διάρκεια της ημέρας”(ερώτηση30), β) αν επηρεάζεται “ η συχνότητα απουσιών των μαθητών από το σχολείο” (ερώτηση19) από “το εποχιακό διάστημα απασχόλησης” (ερώτηση 32), γ) πως συνδέεται “το είδος της τωρινής εργασίας των μαθητών” (ερώτηση 27) με “ τις μελλοντικές επαγγελματικές επιλογές τους”(ερώτηση 26) και δ) αν συμβάλλει “ το εισόδημα του μαθητή” (ερώτηση 41) στο “οικογενειακό εισόδημα” (ερώτηση 13).

α.Αλληλεπίδραση ωρών εργασίας και ωρών μελέτης σχολικών μαθημάτων.

Η επίδραση της ανεξάρτητης μεταβλητής στην εξαρτημένη μεταβλητή ελέγχθηκε με τη μέθοδο της ανάλυσης διακύμανσης (ANOVA).

Σχεδιάστηκε ένα μονομεταβλητό μοντέλο , εξετάστηκε στην κάθε περίπτωση αν επηρεάζεται ο μέσος όρος ωρών ημερήσιας μελέτης των σχολικών μαθημάτων από το μέσο όρο ωρών ημερήσιας απασχόλησης και βρέθηκε, ότι υπάρχει στατιστική σημαντικότητα, γιατί $p < 0,05$.

(βλ. πίνακα 1).

Βάση της ανάλυσης, διαπιστώθηκε ότι ο μέσος όρος των ωρών ημερήσιας μελέτης των σχολικών μαθημάτων είναι χαμηλότερος στους μαθητές που δουλεύουν μεταξύ πέντε και επτά ωρών την ημέρα.(βλ.σχήμα 1). Ενώ με την ίδια μέθοδο εξετάστηκε και το αντίστροφο, δηλ. αν ο μέσος όρος των ωρών ημερήσιας απασχόλησης επηρεάζεται από το μέσο όρο ωρών ημερήσιας μελέτης των σχολικών μαθημάτων και βρέθηκε ότι δεν υπάρχει στατιστική σημαντικότητα γιατί $p > 0,05$.(βλ.πίνακα 2).

Ωρες μελέτης σχολικών μαθημάτων (Πίνακας 1, Μονομεταβλητή ανάλυση)

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	13,335	3	4,445	3,232	,025
Within Groups	171,921	125	1,375		
Total	185,256	128			

$p < 0,05$

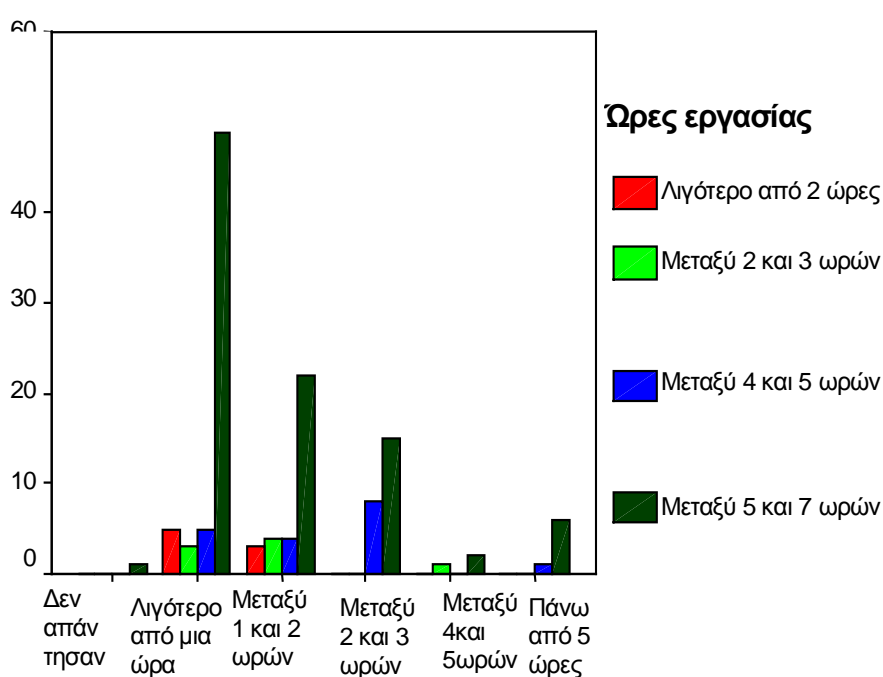
Ο στατιστικός έλεγχος έδειξε ότι ο μέσος όρος ωρών μελέτης των σχολικών μαθημάτων διαφοροποιείται, γιατί για $df=3$, $F=3,232$ και $p < 0,05$.

Ωρες ημερήσιας απασχόλησης (Πίνακας 2, Μονομεταβλητή ανάλυση)

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	5,048	4	1,262	1,722	,149
Within Groups	90,875	124	,733		
Total	95,922	128			

$p > 0,05$

Ο στατιστικός έλεγχος έδειξε ότι ο μέσος όρος ωρών ημερήσιας απασχόλησης δε διαφοροποιείται ,γιατί για $df= 4$, $F=1,722$ και $p>0,05$.

Ωρες μελέτης

(Σχήμα 1. Αλληλεπίδραση των ωρών μελέτης των σχολικών μαθημάτων και ημερήσιας απασχόλησης.)

β. Αλληλεπίδραση εποχιακού διαστήματος απασχόλησης και απουσιών από το σχολείο.

Η επίδραση της ανεξάρτητης μεταβλητής στην εξαρτημένη ελέγχθηκε με τη μέθοδο της ανάλυσης διακύμανσης.

Σχεδιάστηκε ένα μονομεταβλητό μοντέλο , εξετάστηκε στην κάθε περίπτωση αν επηρεάζεται η συχνότητα απουσιών του εργαζόμενου μαθητή από το εποχιακό διάστημα απασχόλησης και βρέθηκε ότι υπάρχει στατιστική σημαντικότητα, γιατί $p < 0,05$. (βλ. πίνακα 3).

Βάση της ανάλυσης, διαπιστώθηκε ότι υπάρχει μεγαλύτερη συχνότητα απουσιών στους μαθητές που εργάζονται καθ' όλη τη διάρκεια του έτους (βλ.σχήμα2). Ενώ με την ίδια μέθοδο εξετάστηκε και το αντίστροφο, δηλ. αν το εποχιακό διάστημα της απασχόλησης επηρεάζεται από τη συχνότητα απουσιών από το σχολείο και βρέθηκε ότι επίσης υπάρχει στατιστική σημαντικότητα, γιατί $p < 0,05$.(βλ.πίνακα 4).

Συχνότητα απουσιών από το σχολείο (Πίνακας 3, Μονομεταβλητή ανάλυση)

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	4,771	2	2,385	3,728	,027
Within Groups	78,698	123	,640		
Total	83,468	125			

$p < 0,05$

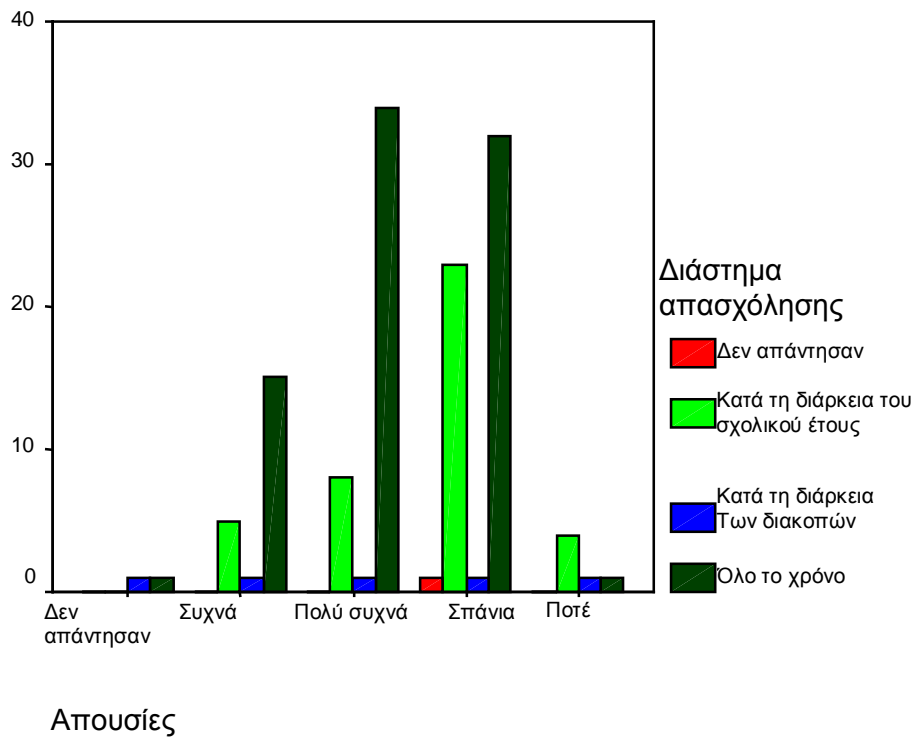
Ο στατιστικός έλεγχος έδειξε ότι η συχνότητα απουσιών από το σχολείο διαφοροποιείται, γιατί για $df=2$, $F=2,385$ και $p < 0,05$.

Εποχιακό διάστημα απασχόλησης (Πίνακας 4, Μονομεταβλητή ανάλυση)

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	9,429	3	3,143	3,890	,011
Within Groups	98,571	122	,808		
Total	108,000	125			

$P < 0,05$

Ο στατιστικός έλεγχος έδειξε ότι το εποχιακό διάστημα απασχόλησης διαφοροποιείται, γιατί για $df=3$, $F=3,143$ και $p < 0,05$.

(Σχήμα 2. Αλληλεπίδραση συχνότητας απουσιών από το σχολείο και εποχιακού διαστήματος απασχόλησης).

γ.Αλληλεπίδραση μελλοντικής και τωρινής εργασίας.

Η επίδραση της ανεξάρτητης μεταβλητής στην εξαρτημένη ελέγχθηκε με τη μέθοδο της ανάλυσης διακύμανσης.

Σχεδιάστηκε ένα μονομεταβλητό μοντέλο, εξετάστηκε στην κάθε περίπτωση αν επηρεάζεται το είδος της τωρινής εργασίας από την πιθανή μελλοντική επαγγελματική επιλογή και βρέθηκε ότι υπάρχει στατιστική σημαντικότητα, γιατί $p < 0,001$ (βλ. πίνακας 5).

Βάση της ανάλυσης διαπιστώθηκε ότι το είδος της τωρινής εργασίας επηρεάζεται από την πιθανή μελλοντική επαγγελματική επιλογή (βλ. σχήμα 3). Ενώ με την ίδια μέθοδο εξετάστηκε και το αντίστροφο, δηλ. αν η μελλοντική επαγγελματική επιλογή επηρεάζεται από την τωρινή εργασία και βρέθηκε ότι επίσης υπάρχει στατιστική σημαντικότητα, γιατί $p < 0,001$. (βλ. πίνακα 6).

Είδος τωρινής εργασίας (πίνακας 5, Μονομεταβλητή ανάλυση)

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	14,015	4	3,504	18,546	,000
Within Groups	21,349	113	,189		
Total	35,364	117			

$p < 0,001$

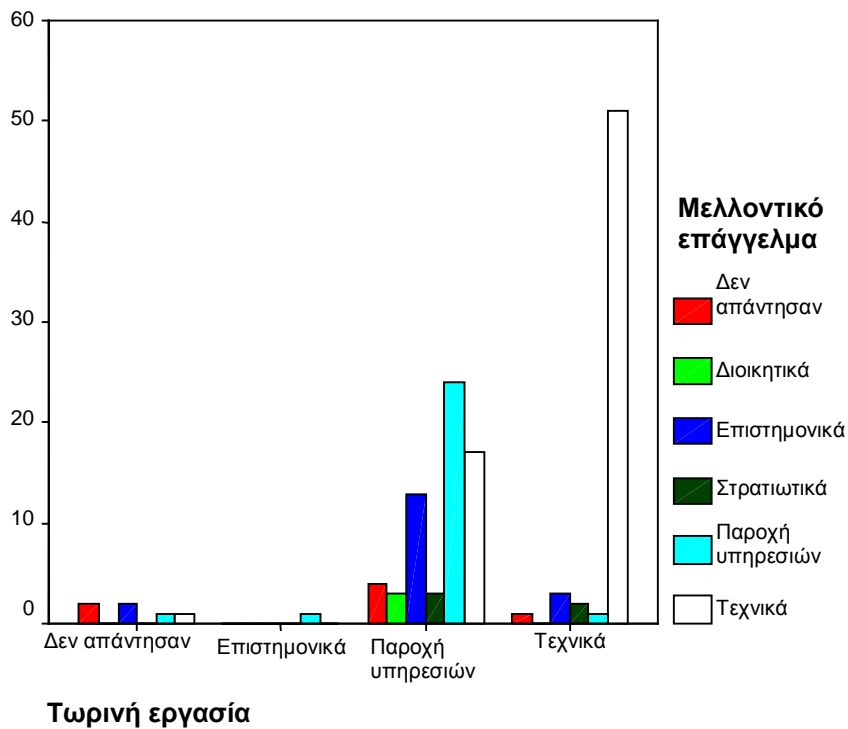
Ο στατιστικός έλεγχος έδειξε ότι η τωρινή εργασία διαφοροποιείται, γιατί για $df=4$, $F=18,546$ και $p < 0,001$.

Μελλοντική επαγγελματική επιλογή (πίνακας 6, Μονομεταβλητή ανάλυση)

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	35,687	2	17,843	16,50	,000
Within Groups	124,211	115	1,080		
Total	159,898	117			

$p < 0,001$

Ο στατιστικός έλεγχος έδειξε ότι η μελλοντική επαγγελματική επιλογή διαφοροποιείται, γιατί για $df=2$, $F=17,843$ και $p<0,001$.

(Σχήμα 3. Αλληλεπίδραση τωρινής και μελλοντικής εργασίας.)

δ. Αλληλεπίδραση εισοδήματος του εργαζόμενου παιδιού και του οικογενειακού εισοδήματος

Η επίδραση της ανεξάρτητης μεταβλητής στην εξαρτημένη ελέγχθηκε με τη μέθοδο της ανάλυσης διακύμανσης.

Σχεδιάστηκε ένα μονομεταβλητό μοντέλο, εξετάστηκε στην κάθε περίπτωση πως επηρεάζεται το εισόδημα της οικογένειας από το εισόδημα του εργαζόμενου παιδιού και βρέθηκε ότι δεν υπάρχει στατιστική σημαντικότητα, γιατί $p > 0,05$ (βλ. πίνακα 7).

Βάση της ανάλυσης διαπιστώθηκε ότι το μέσο μηνιαίο συνολικό εισόδημα της οικογένειας δεν επηρεάζεται από το εισόδημα του εργαζόμενου παιδιού. (βλ.σχήμα 4). Ενώ με την ίδια μέθοδο εξετάστηκε και το αντίστροφο, δηλ. αν το εισόδημα του παιδιού επηρεάζεται από το εισόδημα της οικογένειας και βρέθηκε ότι επίσης δεν υπάρχει στατιστική σημαντικότητα, γιατί $p > 0,05$.(βλ.πίνακα 8).

Εισόδημα της οικογένειας (πίνακας 7, Μονομεταβλητή ανάλυση)

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	10,707	2	5,354	2,418	,093
Within Groups	267,898	121	2,214		
Total	278,605	123			

$p > 0,05$

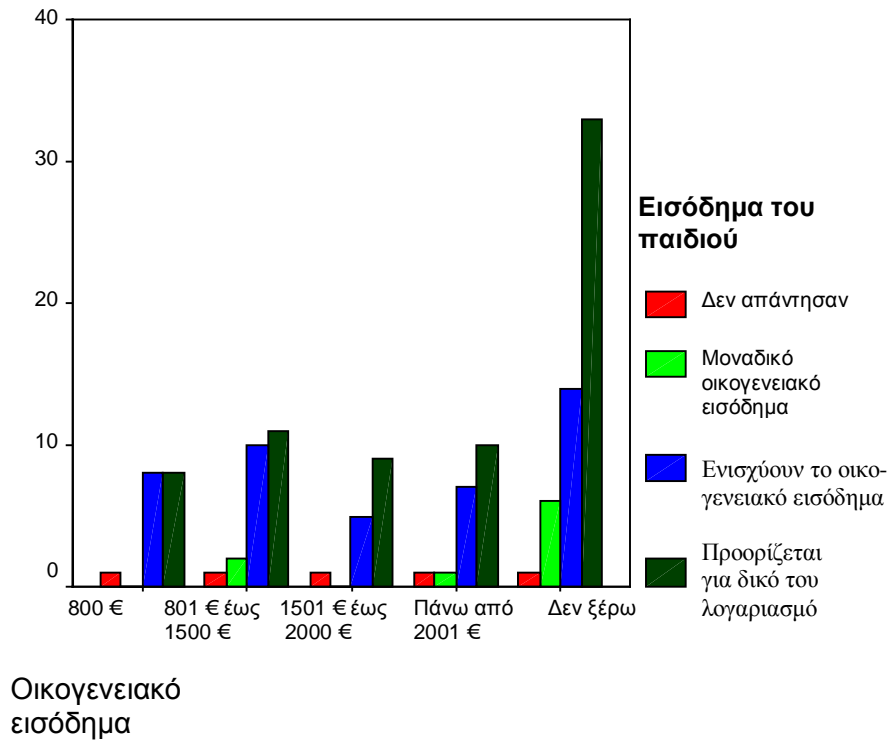
Ο στατιστικός έλεγχος έδειξε ότι το εισόδημα της οικογένειας δε διαφοροποιείται, γιατί για $df=2$, $F=5,354$ και $p > 0,05$.

Εισόδημα εργαζόμενου παιδιού (πίνακας 8, Μονομεταβλητή ανάλυση).

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	,562	4	,141	,345	,847
Within Groups	48,438	119	,407		
Total	49,000	123			

$p > 0,05$

Ο στατιστικός έλεγχος έδειξε ότι το εισόδημα του εργαζόμενου παιδιού δε διαφοροποιείται, γιατί για $df=4$, $F=0,345$ και $p > 0,05$.

(Σχήμα 4. Αλληλεπίδραση του εισοδήματος της οικογένειας και του εισοδήματος του εργαζόμενου παιδιού.)

4. Σχολιασμός των ευρημάτων

Σε μια προσπάθεια να διερευνηθούν οι διαστάσεις της απασχόλησης ανήλικων μαθητών, εσπερινών σχολείων, που κατοικούν σε εργατικές

συνοικίες της Δυτικής Αθήνας καθώς και οι διάφορες επιπτώσεις της, εξετάστηκαν αρχικά στοιχεία, όπως το φύλο, η εθνικότητα, η δομή της οικογένειας, το μορφωτικό επίπεδο και η επαγγελματική θέση των γονιών,

καθώς και το κοινωνικοοικονομικό τους επίπεδο.

Συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε ότι ως προς το φύλο, η πλειοψηφία των μαθητών που παρακολουθούν μαθήματα σε εσπερινό σχολείο και ταυτόχρονα εργάζονται, είναι αγόρια (82,2%) στο σύνολο του δείγματος (N=129), έναντι (17,8%) των κοριτσιών. Κάτι ανάλογο, επιβεβαιώνει έρευνα της ΕΣΥΕ, που πραγματοποιήθηκε κατά το β' τρίμηνο του 2002 σε όλη τη χώρα, στην ηλικιακή ομάδα των 15-19 χρόνων, η οποία έδειξε ότι τα κορίτσια απασχολούνται σε μικρότερη συχνότητα από τα αγόρια, ίσως γιατί έχουν καλύτερες επιδόσεις στα μαθήματα και συνεχίζουν ανώτερες σπουδές, με αποτέλεσμα να βγαίνουν πιο αργά στην αγορά εργασίας τόσο εξαιτίας της μεγαλύτερης διάρκειας της εκπαίδευσής τους, όσο και εξαιτίας της νοοτροπίας των γονέων, που επιτρέπει στα κορίτσια να εργάζονται εκτός σπιτιού και να ανεξαρτοποιούνται οικονομικά σε μεγαλύτερη ηλικία απ' ότι τα αγόρια.

Εξάλλου, στην έρευνά μας βρέθηκε ένα αρκετά σημαντικό ποσοστό (20,2%) εργαζόμενων αλλοδαπών μαθητών, στοιχείο που επιβεβαιώνει την εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας τα τελευταία χρόνια, σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία. Οι περισσότεροι δε απ' αυτούς (64%) είναι εγκατεστημένοι στην Ελλάδα πάνω από δέκα χρόνια, ήρθαν δηλ. σε μικρή ηλικία, δεδομένου ότι η οικογένειά τους αναγκάστηκε να αναζητήσει καινούρια πατρίδα. Στοιχεία άλλωστε της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (2003), δείχνουν ότι ο μετασχηματισμός πολλών οικονομιών ανάγκασε πολλές οικογένειες να μεταναστεύσουν και τα παιδιά τους να εισέλθουν νωρίς στην αγορά εργασίας, για να ενισχύσουν

το οικογενειακό εισόδημα. Παρόμοια, έρευνα του Camacho το 1999, επιβεβαιώνει τη σχέση μεταξύ μετανάστευσης και παιδικής εργασίας.

Όσον αφορά τη δομή της οικογένειας, στην έρευνά μας διαπιστώθηκε ότι η πλειοψηφία των εργαζόμενων μαθητών (40,6%) ζουν σε τετραμελή οικογένεια, με τους γονείς και τα αδέρφια τους, ενώ οι μισοί περίπου (50,8%) είναι τα μικρότερα παιδιά της οικογένειας, στοιχείο που δείχνει ότι δεν έχουν ίσως αυξημένες ευθύνες έναντι των υπόλοιπων μελών, τουλάχιστον οικονομικές.

Σχετικά με το μορφωτικό επίπεδο και την επαγγελματική θέση των γονιών τους, βρέθηκε ότι είναι κυρίως απόφοιτοι της βασικής εκπαίδευσης και εργάζονται ως μισθωτοί σε ιδιωτικές επιχειρήσεις. Σε αρκετές δε περιπτώσεις η μητέρα είναι άνεργη (25,6 %), γεγονός που συνεργεί στις αυξημένες οικονομικές ανάγκες της οικογένειας και ενδεχόμενα ευνοεί την απασχόληση των μικρότερων μελών της. Εξάλλου, έρευνα των Nath και Hidi το 2000, δείχνει ότι το υψηλό μορφωτικό επίπεδο και το προσοδοφόρο επάγγελμα των γονιών συμβάλλουν στη μείωση της παιδικής εργασίας.

Ερευνώντας το οικονομικό επίπεδο της οικογένειας των ανήλικων εργαζόμενων μαθητών, παρατηρήθηκε ότι ένα σημαντικό ποσοστό (41,9%), αγνοεί το ύψος του μηνιαίου συνολικού οικογενειακού εισοδήματος ή διστάζει να το αναφέρει, ενώ από όσους απάντησαν στο συγκεκριμένο ερώτημα, φαίνεται πως οι περισσότεροι (18,6%) ανήκουν σε οικογένειες μεσαίας οικονομικής στάθμης, επιβεβαιώνοντας έτσι στοιχεία της ΔΟΕ (2003), που δηλώνουν ότι παιδιά οικονομικά ενεργά συναντώνται και σε οικογένειες με εισόδημα πάνω από το όριο της φτώχειας. Το στοιχείο αυτό πρέπει επίσης να συνδυαστεί και με το γεγονός, ότι σε κάποιες κοινωνίες η εργασία ανηλίκων συνδυάζεται

κάποτε και με πολιτισμικούς παράγοντες, όπως η αποφυγή της τεμπελιάς (Delap, 2001).

Σχετικά με το ύψος της μηνιαίας αμοιβής τους, από την έρευνα μας φαίνεται ότι είναι σχετικά χαμηλό, αφού φτάνει συνήθως στα 600 Ευρώ, μισθός δηλ. που αναλογεί σε ανειδίκευτο εργάτη. Εντούτοις, οι περισσότεροι μαθητές (51,2%) δήλωσαν αρκετά ικανοποιημένοι από την αμοιβή που παίρνουν και θα προτιμούσαν να εργάζονται κανονικά (49,2%), δεδομένου ότι τους δίνει τη δυνατότητα να καλύπτουν έξοδα που αφορούν κυρίως τη διασκέδασή τους (52,3%) και την εκπαίδευσή τους (43,8%). Τα στοιχεία αυτά επιβεβαιώνονται και από ανάλογες έρευνες, που δείχνουν ότι εργαζόμενοι ανήλικοι ηλικίας 15-17 χρόνων παίρνουν ιδιαίτερα χαμηλούς μισθούς (Kruse and Mahoney, 2000). Σημαντικά δε κίνητρα για εργασία αποτελούν η αγορά μοντέρνων καταναλωτικών αγαθών, που αποτελούν σύμβολα επίδειξης και γοήτρου, χωρίς να έρχονται σε σύγκρουση για την απόκτησή τους με τους γονείς (Ingenhorst, 1994, Ivashchenko-Plotkin and Shirinskii, 1997).

Εξετάζοντας τελικά την αλληλεπίδραση του εισοδήματος του εργαζόμενου παιδιού με το οικογενειακό εισόδημα, η μονομεταβλητή ανάλυση διακύμανσης έδειξε ότι δεν υπάρχει στατιστική σημαντικότητα ($p > 0,05$), δεδομένου ότι οι περισσότεροι εργαζόμενοι μαθητές (57,3%) προορίζουν την αμοιβή τους για δικό τους λογαριασμό, ενώ ένα 35,5% ενισχύει το οικογενειακό εισόδημα. Αντίθετα, στοιχεία της ΔΟΕ (2003), δείχνουν ότι η εργασία ανηλίκων συμβάλλει σημαντικά, καλύπτοντας το 20% του οικογενειακού εισοδήματος. Αυτό ενδεχόμενα συμβαίνει σε χώρες λιγότερο αναπτυγμένες από την Ελλάδα και σε οικογένειες με μηνιαίο εισόδημα κάτω του ορίου της φτώχειας (Mansurov, 2001).

Εξετάζοντας την αλληλεπίδραση των ωρών εργασίας και των ωρών μελέτης των σχολικών μαθημάτων, βρέθηκε ότι υπάρχει στατιστική

σημαντικότητα ($p < 0,05$), δεδομένου ότι ο μέσος όρος των ωρών ημερήσιας μελέτης των σχολικών μαθημάτων είναι χαμηλότερος στους μαθητές που δουλεύουν μεταξύ πέντε και επτά ωρών. Τα ευρήματα αυτά επιβεβαιώνονται από διάφορες έρευνες (Dustman, 1996, Marsh, 1991, Mortimer and Finch, 1986, Akabayashi and Psacharopoulos, 1999, Munoz, 2001, Largie, 2001), που συνδέουν αρνητικά τη σχολική μελέτη και την απασχόληση και από άλλες που δείχνουν ότι η σχολική επίδοση αυξάνεται καθώς μειώνεται ο αριθμός ωρών απασχόλησης των μαθητών και δεν επηρεάζεται σημαντικά, όταν αυτοί εργάζονται μέχρι πέντε ώρες την εβδομάδα (Mortimer and Jonson, 1998, Dustman, 1996), ενώ η μερική απασχόληση ενθαρρύνει τη συνέχιση του σχολείου (Leonard, 1988).

Επίσης, από την έρευνά μας βρέθηκε ότι οι περισσότεροι μαθητές (48,4%) αφιερώνουν λιγότερο από μία ώρα την ημέρα για μελέτη, αφού εργάζονται πέντε με επτά ώρες ημερησίως (73,6%), γεγονός που δείχνει ότι η εργασία ενδεχόμενα τους απορροφά και δεν τους επιτρέπει να μελετήσουν. Ωστόσο, η φοίτησή τους σε εσπερινά σχολεία τους επιτρέπει να συνδυάζουν εκπαίδευση και απασχόληση. Άλλωστε, τελευταία έχει μειωθεί η μαθητική διαρροή στο γυμνάσιο, όπως φάνηκε από έρευνα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, το 1991. Απ' όσους δε διακόπτουν τη φοίτηση κυρίως εξαιτίας της εργασίας (24,4%), κάποιои επιστρέφουν σε εσπερινά σχολεία, των οποίων το ωράριο παρακολούθησης των μαθημάτων τους επιτρέπει παράλληλα να εργάζονται (έρευνα του προγράμματος ΑΡΣΙΣ, της εταιρείας κοινωνικής υποστήριξης νέων, στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Youthstart).

Παρ' ότι οι ώρες μελέτης είναι μειωμένες, οι περισσότεροι μαθητές δηλώνουν καλή προς μέτρια σχολική επίδοση, γεγονός που

δικαιολογείται ίσως από το γενικά χαμηλό επίπεδο των εσπερινών σχολείων, όπου οι καθηγητές πριμοδοτούν και δείχνουν βαθμολογική ελαστικότητα στους εργαζόμενους μαθητές, με αποτέλεσμα τη σχετικά καλή βαθμολογία μαθητών με περιορισμένες δυνατότητες.

Όσον αφορά τη συχνότητα των απουσιών από το σχολείο και την αλληλεπίδραση με το εποχιακό διάστημα απασχόλησης, βρέθηκε ότι υπάρχει στατιστική σημαντικότητα ($p < 0,05$). Παρατηρήθηκε δε, ότι οι μισοί περίπου από τους εργαζόμενους μαθητές που εργάζονται καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, απουσιάζουν συχνά ως πολύ συχνά. Ως κυριότερη αιτία απουσιών αναφέρεται η εργασία (34,8%). Ανάλογα στοιχεία δίνονται και από τις έρευνες των Nath and Hadi, 2000 και Davies, 1972, που δείχνουν ότι η εργασία συχνά δεν επιτρέπει στους μαθητές να παρακολουθούν κανονικά τα μαθήματά τους, είτε γιατί συμπίπτει με κάποιες ώρες του σχολικού προγράμματος, είτε γιατί όπως φάνηκε στην έρευνά μας οι εργαζόμενοι μαθητές γυρίζουν κουρασμένοι από αυτή και καθυστερούν την προσέλευσή τους στο σχολείο ή δεν πηγαίνουν καθόλου κάποιες ημέρες, αν και η πλειοψηφία (55,5%) θεωρεί το σχολείο πολύ σημαντικό και το απολυτήριο του Γυμνασίου, Λυκείου ή ΤΕΕ χρήσιμο για την εύρεση εργασίας στο μέλλον (70,5%).

Ως εκ τούτου, ένα μεγάλο ποσοστό μαθητών (68,2%) σκέφτονται να συνεχίσουν τις σπουδές τους κυρίως στην Τεχνική εκπαίδευση, αν και υπάρχουν και κάποιοι που ενδιαφέρονται για πανεπιστημιακές σπουδές. Από τα παραπάνω, φαίνεται ότι η συνέχιση των σπουδών εξακολουθεί να αποτελεί παράγοντα πρωταρχικής σημασίας για την ελληνική κοινωνία και ειδικότερα για τα παιδιά του συγκεκριμένου δείγματος, για τα οποία η απασχόληση προκύπτει ότι είναι περισσότερο προσωπική επιλογή παρά αποτέλεσμα οικογενειακής επιβολής ή οικονομικής ανάγκης,

δεδομένου ότι δηλώνουν πως θα προτιμούσαν να εργάζονται κανονικά (49,2%).

Η πλειοψηφία των μαθητών του δείγματος (44,9%) εργάζονται ως μισθωτοί σε κάποια ιδιωτική επιχείρηση, ενώ αρκετοί (26%) κάνουν ελεύθερη εργασία, δουλεύοντας κατά βάση πρωινές ώρες (89,9%), προκειμένου να μπορούν να συνδυάζουν την εργασία με το εσπερινό σχολείο. Παρόμοια στοιχεία δίνονται από έρευνα της ΕΣΥΕ, το 1996 στο ελληνικό εργατικό δυναμικό, στην οποία φαίνεται ότι στην ηλικιακή ομάδα 15-19 οι περισσότεροι εργαζόμενοι είναι μισθωτοί, καθώς και από στοιχεία της ΔΟΕ (2003), όπου η πλειονότητα των ανήλικων εργαζόμενων, παγκόσμια, απασχολούνται με ελεύθερη εργασία.

Το πιο συχνό είδος της τωρινής τους απασχόλησης (52%) είναι στον τομέα της παροχής υπηρεσιών και σε επαγγέλματα όπως του σερβιτόρου, του πωλητή, του διανομέα φαγητού και διαφημιστικών ή της φύλαξης μικρών παιδιών (κυρίως στα κορίτσια), ενώ ακολουθούν τα τεχνικά επαγγέλματα (47,2%), στα οποία πολλοί από τους μαθητές που φοιτούν σε ΤΕΕ κάνουν ταυτόχρονα πρακτική εξάσκηση της ειδικότητας, που παρακολουθούν. Παλαιότερη έρευνα του προγράμματος ΑΡΣΙΣ, το 1996, σε 661 μαθητές Εσπερινών Σχολείων της Δυτ. Αττικής, της Αθήνας και του Πειραιά, έδειξε ότι οι εργαζόμενοι μαθητές απασχολούνταν κυρίως σε τεχνικά επαγγέλματα, ως βοηθοί. Οι ίδιοι μαθητές επέλεξαν το μελλοντικό τους επάγγελμα παρόμοιο με το τωρινό. Ανάλογα, και στην παρούσα έρευνα εξετάζοντας την αλληλεπίδραση μεταξύ τωρινής και μελλοντικής απασχόλησης, βρέθηκε ότι υπάρχει στατιστική σημαντικότητα ($p < 0,001$), δεδομένου ότι η τωρινή απασχόληση επηρεάζει την πιθανή μελλοντική, επαγγελματική επιλογή των εργαζόμενων μαθητών του δείγματος. Το γεγονός αυτό δείχνει ότι η τωρινή απασχόληση μπορεί να λειτουργήσει ως στάδιο προετοιμασίας

για το συναφές μελλοντικό τους επάγγελμα, δίνοντας τους εμπειρίες, που θα βοηθήσουν στην εξέλιξη της σταδιοδρομίας τους.

Όσον αφορά στις συνθήκες εργασίας οι περισσότεροι εργαζόμενοι μαθητές (43,8%) τις θεωρούν κουραστικές, ένα ποσοστό (26,6%) τις θεωρεί επικίνδυνες και ανθυγιεινές , ενώ το (29,6%) τις θεωρεί ευχάριστες. Στοιχεία ανάλογων ερευνών σε παγκόσμια κλίμακα, δείχνουν ότι οι συνθήκες εργασίας ανηλίκων είναι πιο επικίνδυνες από ότι των ενηλίκων (Global Burden of Diseases Study,1998), ενώ παρατηρούνται υψηλά ποσοστά εργατικών ατυχημάτων (U.S General Accounting Office of Spain, 2002). Παρόμοια, έρευνα της ΓΣΕΕ στη δεκαετία 1981-91, έδειξε ότι δεν τηρούνται τα ωράρια και οι κανόνες προστασίας της υγείας και ασφάλειας των εργαζόμενων παιδιών, που πρέπει να είναι επαυξημένοι, εξαιτίας της έλλειψης εμπειρίας και της χαμηλής εργασιακής ωριμότητας που διακρίνει τους ανήλικους εργαζόμενους. Ανάλογα , και στην παρούσα έρευνα για το (45,7%) των εργαζόμενων μαθητών δεν υπάρχει ασφαλιστική κάλυψη και ασφάλιση υγείας. Έτσι, αν και η ισχύουσα νομοθεσία, (Ν. 1837/89), ορίζει ότι οι ανήλικοι δεν επιτρέπεται να απασχολούνται σε επικίνδυνες, βαριές και ανθυγιεινές εργασίες, φαίνεται ότι παραβιάζεται από πολλές επιχειρήσεις και ως εκ τούτου απαιτούνται πιο αυστηροί έλεγχοι από τις Επιθεωρήσεις Εργασίας, μεγαλύτερα κονδύλια για την υγεία και την εκπαίδευση των παιδιών, καθώς και γνώση και εφαρμογή της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού από τους επαγγελματίες που απασχολούν ανήλικους.

Συμπερασματικά,

Θα λέγαμε ότι η παρούσα έρευνα με κάποιες βέβαια επιφυλάξεις, εξαιτίας του σχετικά περιορισμένου μεγέθους του δείγματος, αφού ήταν δύσκολο να συγκεντρωθούν περισσότερα ερωτηματολόγια, δεδομένου ότι στα Εσπερινά Σχολεία υπήρχαν και πολλοί μαθητές άνω των 18 ετών, που δεν μπορούσαν να συμπεριληφθούν στο δείγμα μιας έρευνας για την εργασία ανηλίκων, μας έδωσε μια αρκετά σαφή εικόνα για τις διαστάσεις αυτού του φαινομένου στην ελληνική κοινωνία. Στο σημείο αυτό, πρέπει να αναφέρουμε ότι σχεδόν όλοι οι ερωτηθέντες δέχτηκαν με προθυμία να απαντήσουν, γιατί ενδεχόμενα πίστευαν, πως αυτή η έρευνα θα βοηθήσει στη μελέτη και στην αντιμετώπιση προβλημάτων που αντιμετωπίζουν σχετικά με τις σπουδές τους, αλλά και με την εργασία τους.

Έτσι, διαπιστώθηκε ότι η εργασία ανηλίκων τουλάχιστον όσον αφορά σε παιδιά που δεν έχουν εγκαταλείψει το σχολείο, αλλά το συνδυάζουν με την απασχόληση, που αν και δεν πληρεί πάντα τις νόμιμες προϋποθέσεις, τις σχετικές με την ασφάλιση και την ασφάλεια των εργαζόμενων και που συχνά λειτουργεί ανασταλτικά στην τακτική παρακολούθηση του σχολικού προγράμματος, αλλά και στην αφιέρωση αρκετών ωρών για τη μελέτη των σχολικών μαθημάτων, μπορεί να συμβάλλει στην προετοιμασία των μαθητών για την αγορά εργασίας, δεδομένου ότι φαίνεται να υπάρχει σχέση ανάμεσα στο τωρινό και στο επιθυμητό μελλοντικό επάγγελμα, τουλάχιστον όσον αφορά στα τεχνικά επαγγέλματα και τα επαγγέλματα παροχής υπηρεσιών.

Επιπλέον, οι εργαζόμενοι μαθητές εξακολουθούν να ενδιαφέρονται για συνέχιση των σπουδών τους, θεωρώντας αυτές απαραίτητες για την επαγγελματική τους σταδιοδρομία, αλλά και για την κοινωνική τους καταξίωση.

Άλλωστε, σε αντίθεση με άλλες κοινωνίες λιγότερο αναπτυγμένες από την ελληνική, αλλά και με άλλες κοινωνικές κατηγορίες του ελληνικού πληθυσμού, π.χ Τσιγγάνους ή πρόσφυγες (όπου συναντώνται παιδιά του δρόμου), οι εργαζόμενοι μαθητές της έρευνας μας, φαίνεται ότι εργάζονται περισσότερο για να καλύψουν δικά τους έξοδα και δευτερεύουσες ανάγκες, όπως η διασκέδαση, παρά εξαιτίας μεγάλης οικονομικής ανάγκης και για να συμβάλλουν στο οικογενειακό εισόδημα.

Τέλος, φαίνονται ικανοποιημένοι από την αμοιβή τους, που κινείται στα όρια του βασικού μισθού, δεδομένου ότι ακόμα συνεχίζουν τις σπουδές τους και έχουν περιορισμένα προσόντα.

Από τα παραπάνω, προβάλλει η ανάγκη σύνδεσης του εκπαιδευτικού συστήματος με την αγορά εργασίας, ώστε να προετοιμάζονται οι μελλοντικοί ενήλικες εργαζόμενοι για την είσοδό τους σ' αυτή με τον καλύτερο δυνατό τρόπο και μέσα από προγράμματα Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού, που θα τους βοηθήσουν να αντιληφθούν τις ικανότητες και τα ενδιαφέροντά τους και να επιλέξουν επαγγέλματα που τους ταιριάζουν και που μπορούν να τους απορροφήσουν, αλλά και με την κατάλληλη εργασιακή πολιτική, που θα προστατεύει τους ανήλικους εργαζόμενους και θα τους επιτρέπει να συνεχίζουν παράλληλα με την εργασία τις σπουδές τους, ώστε να αποκτήσουν γνώσεις και δεξιότητες, που θα ανταποκρίνονται στις συνεχώς μεταβαλλόμενες εργασιακές απαιτήσεις της σύγχρονης παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας.

Μέρος Γ΄

1. Προοπτικές σύνδεσης εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας

Στην εποχή μας, είναι πλέον αναγκαία η προετοιμασία των εφήβων για τη μετάβασή τους στον εργασιακό και επαγγελματικό χώρο. Εάν θέλουμε τα παιδιά να προετοιμαστούν κατάλληλα για την αγορά εργασίας και να αποκτήσουν ένα αξιοπρεπές επάγγελμα, αντί να περιοριστούν σε εργασίες μέσα στα πλαίσια της άτυπης οικονομίας που δεν απαιτούν ειδίκευση και είναι απροστάτευτες, πρέπει να δοθεί μεγαλύτερη σημασία στην επαγγελματική κατάρτιση, ώστε να είναι καλύτερης ποιότητας και ενσωματωμένη στο εκπαιδευτικό σύστημα. Γενικά οι κυβερνήσεις πρέπει να δουν το εκπαιδευτικό σύστημα τόσο ποιοτικά όσο και ποσοτικά, ώστε να ανταποκρίνεται στις ανάγκες του παιδιού και την κοινωνίας και να συμβάλλει στην εξάλειψη της παιδικής εργασίας. Το δημόσιο σχολείο το οποίο συχνά αναπαράγει την κυρίαρχη ιδεολογία, πρέπει να δίνει ευκαιρίες κοινωνικής κινητικότητας και προστασίας των δημοκρατικών δικαιωμάτων (Carnoy and Levin, 1985).

Υπάρχουν δύο επίπεδα στα οποία το σχολείο μπορεί να συμβάλλει στην παραγωγική διαδικασία. Πρώτον, παράγοντας εργατικό δυναμικό, λειτουργικό για έναν μεταβαλλόμενο εργασιακό χώρο και δεύτερον, αναπαράγοντας αξίες και κανόνες συμπεριφοράς, που προορίζονται για διαφορετικά τμήματα – τομείς του εργατικού δυναμικού. Καθώς η εκπαίδευση άρχισε να θεωρείται απαραίτητο στοιχείο για διάφορους τομείς της βιομηχανίας μετά το τέλος του 19^{ου} αιώνα, άρχισε να υπάρχει απευθείας σχέση ανάμεσα στο εκπαιδευτικό επίπεδο των εργαζόμενων και στο επάγγελμα (Landes and Solmon, 1972).

Σήμερα, η επαγγελματική προετοιμασία των νέων θεωρείται πλέον απαραίτητη. Τα σχολεία θα πρέπει να είναι σε θέση να προετοιμάσουν

τους μελλοντικούς εργαζόμενους, ώστε να ενταχθούν πιο αποτελεσματικά στην παραγωγική διαδικασία. Κατάλληλη προετοιμασία για την επαγγελματική ζωή σημαίνει αποτελεσματικό συνδυασμό σχολείου και εργασίας (Marland, 1974).

Ένα στοιχείο το οποίο θα συνέβαλε στην επίτευξη αυτού του στόχου, θα μπορούσε να ήταν η ενσωμάτωση περιόδων εργασίας μέσα στο κανονικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα, ώστε να αποκτήσουν οι μαθητές εργασιακή εμπειρία. Επίσης, κατάλληλη Συμβουλευτική και Επαγγελματική διαπαιδαγώγηση θα βοηθούσε τους νέους να μάθουν περισσότερα για τον εαυτό τους και για μελλοντικές ευκαιρίες και δυνατότητες. Επιπλέον οι νέοι αυτοί, θα αποκτούσαν μεγαλύτερη οικειότητα με τον κόσμο της εργασίας και των επαγγελμάτων αν συνδύαζαν εκπαίδευση και εργασία μέσα στο καθημερινό σχολικό πρόγραμμα, μέσω πρακτικών ασκήσεων ή έπαιρναν πληροφορίες μέσα από εκπαιδευτικές επισκέψεις, εκπαιδευτικές ταινίες, βιβλία και βιωματικές δραστηριότητες στην τάξη (Knowles et al, 1972).

Έμφαση επίσης, πρέπει να δοθεί στην απόκτηση από τους μαθητές δεξιοτήτων υψηλής τεχνολογίας. Μια τέτοια προσπάθεια παρουσιάζεται στο γερμανικό σύστημα επαγγελματικής εκπαίδευσης, γνωστό ως “δυναδικό σύστημα” ή μαθήματα “σάντουιτς” (δηλαδή σειρά θεωρητικών μαθημάτων μεταξύ δύο περιόδων πρακτικής εξάσκησης), το οποίο έχει προκαλέσει παγκόσμιο ενδιαφέρον τα τελευταία χρόνια. Το σύστημα αυτό επιτρέπει επιτυχημένη μετάβαση από το σχολείο στον κόσμο της εργασίας και ενισχύει την ικανότητα προσαρμογής στον κόσμο των επιχειρήσεων, συνδυάζοντας τη σχολική εκπαίδευση με την ενδοϋπηρεσιακή κατάρτιση (Κασσωτάκης, 2002).

Στο δυναδικό σύστημα, δύο χώροι εκπαίδευσης αλληλοσυμπληρώνονται: η επιχείρηση και το σχολείο. Οι νέοι μαθαίνουν

τις δεξιότητες μιας συγκεκριμένης εργασίας σε εργοστάσιο, σε εμπορικό κατάστημα, σε καλλιτεχνικό ή επιστημονικό εργαστήριο ή σε γραφείο. Παράλληλα παρακολουθούν ένα επαγγελματικό σχολείο μία ή δύο φορές την εβδομάδα. Η επιχείρηση παίζει αποφασιστικό ρόλο. Είναι αυτή που αποφασίζει πόσους μαθητευομένους θα πάρει και υπογράφει συμβόλαια με αυτούς. Οι νέοι περνούν τον περισσότερο χρόνο της εκπαίδευσής τους μέσα στην επιχείρηση. Περισσότερο από τα δύο τρίτα των νέων, όταν τελειώνουν τις διάφορες κατευθύνσεις της γενικής εκπαίδευσης, εισέρχονται στην επαγγελματική εκπαίδευση μέσω του συστήματος αυτού. Οι περισσότεροι από αυτούς εισέρχονται στην ηλικία των 16 ή 17 ετών, μετά από εννέα ή δέκα χρόνια σπουδών. Δεν υπάρχουν ιδιαίτερα κριτήρια εισαγωγής, εκτός από το ελάχιστο όριο των 15 ετών. Αυτή η εναλλασσόμενη εκπαίδευση δίνει τη δυνατότητα στους νέους ανθρώπους να αποκτήσουν, μετά από δύο ή τρισήμισι χρόνια, ένα προσόν που αντιστοιχεί στο επίπεδο του ειδικευμένου εργάτη ή του εργαζόμενου σε γραφείο. Αυτός ο τύπος εκπαίδευσης αφορά προς το παρόν σε, περίπου, 380 αναγνωρισμένα επαγγέλματα. Πολλοί νέοι άνθρωποι στη συνέχεια βρίσκουν εργασία στην επιχείρηση που εκπαιδεύτηκαν (UNESCO, 1999).

Εξάλλου, στο παρελθόν έχουν επιχειρηθεί σε ερευνητικό – πειραματικό στάδιο παρόμοιες προσπάθειες σύνδεσης του σχολείου με την εργασία, όπως έγινε τη δεκαετία του 1980 στις Η.Π.Α. από το Εθνικό Πρόγραμμα Εκπαιδευτικής Αναδόμησης με στόχο να βοηθηθούν μαθητές μεσαίων κοινωνικών τάξεων να αποκτήσουν κοινωνικές και βασικές ακαδημαϊκές δεξιότητες, ώστε να μπορούν να λειτουργούν στο σπίτι, στο σχολείο και στην κοινότητα. Η έρευνα αυτή, βασίστηκε σε εκπαιδευτικά προγράμματα καθώς και δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς, που θα βοηθούσαν τους μαθητές να αποκτήσουν τέτοιες δεξιότητες. Επιπλέον,

περιελάμβανε υπηρεσίες υποστήριξης για ανηλίκους που βρίσκονταν σε κατάσταση κινδύνου, ενώ το δημόσιο σχολείο υιοθέτησε τακτικές ενθάρρυνσης της ευελιξίας και της υπευθυνότητας κατά τη λήψη επαγγελματικών αποφάσεων (Lacey, 1988).

Με αυτή την έννοια θα πρέπει να αναζητήσουμε πιθανές συνεργασίες ανάμεσα στη θεωρητική γνώση και στην τεχνογνωσία. Γι' αυτό θα πρέπει να ενισχύσουμε τη συμπληρωματικότητα ανάμεσα στην εκπαίδευση και στα αντίστοιχα περιβάλλοντα εργασίας. Συνεπώς, θα πρέπει να υπάρχει μια δυναμική σχέση ανάμεσα στο θεσμό του σχολείου και στους διάφορους “εναλλακτικούς” τύπους μόρφωσης, έτσι όπως εμφανίζονται στην αγορά εργασίας και στην ευρύτερη κοινωνία.

2. Προτάσεις για την καταπολέμηση της εκμετάλλευσης των εργαζόμενων ανηλίκων

Σήμερα, πολλές εργασίες καθώς και τομείς και κλάδοι απασχόλησης που παλιότερα θεωρούνταν ακίνδυνοι, θεωρούνται βραχυχρόνια ή μακροχρόνια επικίνδυνοι ή βλαβεροί για τους ανηλίκους, είτε γιατί τα χρησιμοποιούμενα όργανα και υλικά και γενικά τα μέσα και οι συνθήκες εργασίας έχουν αλλάξει, είτε γιατί έχει αποδειχθεί, ότι ακόμη και παραδοσιακές μέθοδοι εργασίας έχουν δυσμενείς συνέπειες για την υγεία και τη σωματική και πνευματική τους ανάπτυξη. Οι κίνδυνοι που παρουσιάζουν ορισμένες εργασίες οφείλονται και στο γεγονός, ότι η ασφαλής εκτέλεσή τους απαιτεί κάποια ωριμότητα ή και τεχνική κατάρτιση. Έτσι, έχει ενισχυθεί η αντίληψη ότι, εκτός από την απαγόρευση της εργασίας των παιδιών, χρειάζεται ιδιαίτερη προστασία

των εφήβων έως 18 ετών και έχει διευρυνθεί ο κύκλος των εργασιών που πρέπει να απαγορεύονται στους εργαζόμενους εφήβους ως επικίνδυνες ή επιβλαβείς.

Συγχρόνως, θεωρείται πλέον απαραίτητη η επαγγελματική κατάρτιση, όχι μόνον για το καλό του ανήλικου, αλλά και γιατί έχει αποδειχθεί ότι ο ανειδίκευτος εργάτης είναι επικίνδυνος και ασύμφορος. Βέβαια, κάθε παιδική εργασία δεν είναι καταδικαστέα. Ορισμένες ελαφριές εργασίες μάλιστα, όταν γίνονται από παιδιά που έχουν κάποια ωριμότητα, για περιορισμένα και σποραδικά χρονικά διαστήματα, υπό συνθήκες υγιεινές και ευχάριστες που κινούν το ενδιαφέρον του παιδιού, υπό την καθοδήγηση και επίβλεψη ανθρώπων που ενδιαφέρονται γι' αυτό, χωρίς ματαίωση ή επιβάρυνση της σχολικής φοίτησης, ούτε απομάκρυνση από το οικογενειακό περιβάλλον και χωρίς το άγχος της ανάγκης και των στερήσεων, μπορούν να είναι ωφέλιμες για το παιδί από άποψη κοινωνική και μορφωτική. Αν η εργασία όμως δεν γίνεται υπό τις συνθήκες αυτές, η επίδρασή της είναι αρνητική και βλαβερή.

Έτσι, ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δοθεί, όπως επισημαίνεται και στη Σύσταση αρ. 146, της Διεθνούς Σύμβασης 138 για την κατάργηση της εργασίας των παιδιών και την προστασία των εργαζόμενων εφήβων, στους τομείς κοινωνικού προγραμματισμού και πολιτικής, όπως οι εξής:

- α) σταθερή επιδίωξη πλήρους απασχόλησης,
- β) καταπολέμηση της φτώχειας και εξασφάλιση στις οικογένειες ενός επιπέδου ζωής, που να μην τις αναγκάζει να καταφεύγουν στην οικονομική δραστηριότητα των παιδιών,
- γ) εξασφάλιση της συντήρησης των παιδιών με μέτρα κοινωνικής ασφάλισης και πρόνοιας των οικογενειών,
- δ) δημιουργία και ανάπτυξη εγκαταστάσεων και μέσων για τη γενική και επαγγελματική εκπαίδευση και τον επαγγελματικό προσανατολισμό, που να είναι προσαρμοσμένα στις ανάγκες των παιδιών και των εφήβων,
- ε)

δημιουργία και ανάπτυξη υπηρεσιών για την παροχή προστασίας και πρόνοιας στα παιδιά και τους εφήβους που εργάζονται και την υποβοήθηση της ανάπτυξής του(ΔΟΕ, 2003).

Επιπλέον, πρέπει να ληφθούν ειδικά μέτρα, ώστε να εξασφαλίζονται στους ανήλικους έως 18 ετών ικανοποιητικοί όροι και συνθήκες στην εργασία, καθώς και στον επαγγελματικό προσανατολισμό και εκπαίδευση που τους παρέχουν ιδρύματα, σχολεία και επιχειρήσεις. Ειδικότερα, πρέπει να εξασφαλίζονται:

- Δίκαιη αμοιβή, ανάλογη με την παρεχόμενη εργασία.
- Αυστηρός περιορισμός των ωρών εργασίας.
- Νυχτερινή ανάπαυση τουλάχιστον 12 συνεχών ωρών και εβδομαδιαία ανάπαυση.
- Ετήσια άδεια με αποδοχές, τουλάχιστον τεσσάρων εβδομάδων.
- Πλήρης κάλυψη από τις κοινωνικές ασφαλίσσεις (Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου, 1980).

Για να διασφαλιστούν όλα αυτά απαιτούνται:

- Ενίσχυση των Επιθεωρήσεων Εργασίας και των συναφών υπηρεσιών, ώστε να ανακαλύπτουν τις περιπτώσεις που γίνεται κατάχρηση της εργασίας των ανηλίκων και να παίρνουν τα αναγκαία μέτρα. Αναγκαία είναι επίσης η στενή συνεργασία των Επιθεωρητών Εργασίας με τις υπηρεσίες, που είναι αρμόδιες για την εκπαίδευση, τον επαγγελματικό προσανατολισμό και κατάρτιση και την πρόνοια των ανηλίκων.
- Ενίσχυση των υπηρεσιών που είναι αρμόδιες για τη βελτίωση και τον έλεγχο της επαγγελματικής κατάρτισης μέσα στις επιχειρήσεις. Συνιστάται επίσης, οι ανήλικοι που απασχολούνται σε εργασίες, όπου δεν είναι δυνατή η τήρηση μητρώου από τον εργοδότη (όπως

π.χ. στις πλανόδιες εργασίες), να εφοδιάζονται από τις αρχές με κάποιο πιστοποιητικό, ότι πληρούν τις νόμιμες προϋποθέσεις για την εργασία που εκτελούν.

Επιπρόσθετα, για να αποφευχθεί το φαινόμενο της σχολικής διαρροής, δηλαδή μαθητών που εγκαταλείπουν το σχολείο κυρίως γιατί είναι αναγκασμένοι να εργαστούν, συνιστώνται:

- Οικονομική ενίσχυση των μαθητών που έχουν απόλυτη ανάγκη την εργασία για σοβαρούς λόγους.
- Έκδοση ειδικών τακτικών ενημερωτικών φυλλαδίων από τον ΟΑΕΔ για τις εξελίξεις στην αγορά εργασίας και τα απαιτούμενα εκπαιδευτικά προσόντα ή τις διαδικασίες ένταξης στην αγορά εργασίας.
- Δημιουργία βιβλιοθηκών για επαγγελματικά θέματα στα σχολεία, εξασφάλιση οπτικοακουστικών μέσων και λειτουργία μηχανισμών για την εξεύρεση εργασίας σε όσους μαθητές επιθυμούν να εργαστούν κατά τη διάρκεια των σχολικών διακοπών.
- Δημιουργία και επιδότηση θέσεων εργασίας με μειωμένο ωράριο και εκπαιδευτικό – επαγγελματικό χαρακτήρα για εργαζόμενους μαθητές σε συνεργασία με τοπικούς φορείς και επιχειρήσεις κάθε περιοχής.
- Λειτουργία εξατομικευμένων προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης και κοινωνικό-παιδαγωγικής υποστήριξης, παράλληλα με τη φοίτηση σε ημερήσια ή και εσπερινά σχολεία.

Τέλος, αποφασιστικό ρόλο στην καταπολέμηση της παιδικής εργασίας μπορούν να διαδραματίσουν οι συλλογικές διαπραγματεύσεις εργοδοτών και συνδικάτων, ώστε να συμβάλλουν από κοινού στην αντιμετώπισή της. Παράδειγμα αποτελεί η συμφωνία που υπέγραψαν

μεταξύ τους το Εθνικό Συνδικάτο Εργαζομένων στις Φυτείες και στη Γεωργία (NUPAW) και τη Βιομηχανία Ζάχαρης Kakira στην Ουγκάντα, στην οποία μεταξύ άλλων προβλέπεται ότι κανένας εργάτης δεν πρέπει να είναι κάτω των 18 ετών. Παρόμοια, το Γενικό Λογιστικό Γραφείο των Η.Π.Α. (GAO) το 2002, εξέδωσε έκθεση στην οποία προτείνει τρόπους, ώστε να εξασφαλιστεί ότι στην παραγωγή εμπορευμάτων, τα οποία το κράτος προμηθεύεται από εργοστάσια με έδρα το εξωτερικό, δεν εμπλέκονται παιδιά ή άτομα που δουλεύουν καταναγκαστικά (ΔΟΕ, 2003).

Προκειμένου λοιπόν να εξασφαλιστεί η προστασία της παιδικής ηλικίας, πρέπει να προστατεύονται τα δικαιώματα και να υπολογίζεται η ανθρώπινη αξία του κάθε παιδιού. Η προστασία αυτής της ανθρώπινης αξίας αποτελεί όχι μόνο θεμελιώδη συνταγματική επιταγή, αλλά και νομική υποχρέωση όλων των οργάνων της πολιτείας καθώς και των εργοδοτών και των γονέων και ηθικό καθήκον κάθε πολίτη.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Νομοθεσία μη επιτρεπόμενων εργασιών ανηλίκων

Στα πλαίσια της νομοθεσίας που αφορά την εργασία ανηλίκων, εκδόθηκε η με αριθμ. 130621/24-06-2003 (ΦΕΚ 875/Β) Απόφαση του Υπουργού Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων με τίτλο “Εργασίες, έργα και δραστηριότητες στις οποίες απαγορεύεται να απασχολούνται ανήλικοι”, στην οποία καθορίζονται ως εξής οι απαγορευμένες για τους ανήλικους εργασίες: (Εφημερίδα της Κυβέρνησης, τ. 2^ο, αρ. φυλ. 875, 2-7-2003).

Άρθρο 1

Σκοπός - Πεδίο εφαρμογής

1. Σκοπός της παρούσας απόφασης είναι ο καθορισμός των εργασιών, των έργων και των δραστηριοτήτων που από τη φύση τους ή τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εκτελούνται είναι πιθανό να βλάψουν την υγεία, την ασφάλεια ή να προσβάλλουν την ηθική των νέων εργαζομένων που δεν έχουν συμπληρώσει το 18ο έτος της ηλικίας τους κατά την έννοια της παραγράφου 1 του άρθρου 4 του Ν. 3144/2003 και της παραγράφου 1 του άρθρου 4 του ν. 2918/2001 “Κύρωση της 182 ΔΣΕ για την απαγόρευση των χειρότερων μορφών εργασίας των παιδιών και την άμεση δράση με σκοπό την εξάλειψή τους” (119/Α).
2. Οι διατάξεις της παρούσας απόφασης εφαρμόζονται σε κάθε πρόσωπο ηλικίας κάτω των δεκαοκτώ (18) ετών, το οποίο απασχολείται με οποιαδήποτε μορφής σύμβαση εργασίας ή σχέση εργασίας ή με σύμβαση έργου ή με σύμβαση ανεξαρτήτων υπηρεσιών ή

αυτοαπασχολείται, πλην των απασχολουμένων με σχέση ναυτικής εργασίας στον ναυτιλιακό και τον αλιευτικό τομέα, για τους οποίους εφαρμογή έχουν ειδικές διατάξεις.

Άρθρο 2

Απαγορεύσεις

Καθορίζονται οι εργασίες, τα έργα και οι δραστηριότητες στις οποίες απαγορεύεται να απασχολούνται ανήλικοι, επειδή θεωρούνται ότι από τη φύση τους ή τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εκτελούνται είναι πιθανό να βλάψουν την υγεία, την ασφάλεια ή να προσβάλλουν την ηθική τους.

A. Ανθυγιεινό περιβάλλον (επικίνδυνες ουσίες, παράγοντες και διαδικασίες, θερμοκρασία, θόρυβος και δονήσεις επιβλαβείς για την υγεία)

1. Μελισσοκομικές εργασίες εφόσον πρόκειται για αλλεργικά άτομα.
2. Χρήση γεωργικών φαρμάκων.
3. Χρήση φυτοφαρμάκων και λιπασμάτων.
4. Εγκαταστάσεις επεξεργασίας - διαχείρισης λυμάτων κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων.
5. Διαχείριση ζωικών περιττωμάτων και αποσυντιθέμενων υλικών.
6. Μονάδες αξιοποίησης ζωικών αποβλήτων.
7. Συλλογή απορριμμάτων.
8. Εργασίες σε εγκαταστάσεις αποχέτευσης και σε αυτοκίνητα εκκένωσης βόθρων.
9. Η αποκομιδή απορριμμάτων και το θάψιμό τους σε χωματερές.

10. Η διαλογή ή χρησιμοποίηση ρακών και παλιοϋφασμάτων. Η διαλογή μεταχειρισμένων ρούχων που δεν έχουν απολυμανθεί.
11. Βυρσοδεψία.
12. Ταρίχευση, βαλσάμωμα.
13. Εργασία σε εργοστάσια παρασκευής ζωικής κόλλας και οστεόκολλας, σε βυρσοδεψεία και σε αποθήκες ακατέργαστων δερμάτων.
14. Εργασία σε έρευνες για καρκίνο ή λοιμώδεις νόσους.
15. Εργασία που συνεπάγεται προφανή κίνδυνο για την επαφή με το ανθρώπινο αίμα που μπορεί κατά μεγάλη πιθανότητα να θεωρηθεί φορέας μικροβίων.
16. Χρησιμοποίηση ή ανάμειξη οργανικών ουσιών που υπόκεινται σε σήψη.
17. Οι εργασίες που συνεπάγονται επιβλαβή έκθεση σε βιολογικούς παράγοντες των ομάδων 3 και 4 ως προς το βαθμό κινδύνου μόλυνσης του άρθρου 2 του Π.Δ.186/95 “Προστασία των εργαζομένων από κινδύνους που διατρέχουν λόγω της έκθεσής τους σε βιολογικούς παράγοντες κατά την εργασία σε συμμόρφωση με τις οδηγίες του Συμβουλίου 90/679/ΕΟΚ και 93/88/ΕΟΚ” (97/Α)
18. Τεχνικοί ακτινών – Χ.
19. Βοηθοί εργαστηρίων όπου γίνεται χρήση ιοντιζουσών ακτινοβολιών και ραδιενεργών υλικών.
20. Εργασίες κατά τις οποίες ο νέος εκτίθεται σε επίδραση ιοντιζουσών ακτινοβολιών σύμφωνα με την Έγκριση Κανονισμών Ακτινοπροστασίας αριθ.1014 (ΦΟΡ) 94/ 06.03.2001.
21. Εργασίες που συνεπάγονται επιβλαβή έκθεση σε:
  - ουσίες και παρασκευάσματα, που σύμφωνα με το άρθρο 34 της Κοινής Υπουργικής Απόφασης (ΚΥΑ) 378/94 “Επικίνδυνες ουσίες,

ταξινόμηση, συσκευασία και επισήμανση αυτών σε συμμόρφωση με την οδηγία των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 67/548/ΕΟΚ όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει” (705/Β) και το άρθρο 10 της ΚΥΑ 265/02 “Ταξινόμηση, συσκευασία και επισήμανση επικίνδυνων παρασκευασμάτων σε εναρμόνιση προς την Οδηγία 1999/45/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και της Οδηγίας 2001/60/ΕΚ της Επιτροπής της Ευρωπαϊκής Κοινότητας” (1214/Β), κατατάσσονται ως τοξικά (Τ), λίαν τοξικά (Τ+), διαβρωτικά (C) ή εκρηκτικά (E).

- ουσίες και παρασκευάσματα, που σύμφωνα με την ΚΥΑ 378/94 και την ΚΥΑ 1197/89 κατατάσσονται ως επιβλαβή (Xn) και χαρακτηρίζονται από μία ή περισσότερες από τις κάτωθι φράσεις κινδύνου:
  - α. Κίνδυνοι πολύ σοβαρών μόνιμων επιδράσεων (R39).
  - β. Πιθανοί κίνδυνοι μόνιμων επιδράσεων (R40).
  - γ. Μπορεί να προκαλέσει ευαισθητοποίηση κατόπιν εισπνοής (R42).
  - δ. Μπορεί να προκαλέσει ευαισθητοποίηση κατόπιν επαφής με το δέρμα (R43).
  - ε. Μπορεί να προκαλέσει καρκίνο (R45).
  - στ. Μπορεί να προκαλέσει κληρονομικές γενετικές αλλοιώσεις (R46).
  - ζ. Κίνδυνος σοβαρών επιδράσεων στην υγεία σε περίπτωση παρατεταμένης έκθεσης (R48).
  - η. Μπορεί να επηρεάσει τη γονιμότητα (R60).
  - θ. Κίνδυνος κατά την εγκυμοσύνη βλαβερών επιδράσεων στο νεογνό (R61).
- ουσίες και παρασκευάσματα, που σύμφωνα με την ΚΥΑ 378/94

κατατάσσονται ως ερεθιστικά (Xi) και χαρακτηρίζονται από μία ή περισσότερες από τις κάτωθι φράσεις κινδύνου:

α. Είναι λίαν εύφλεκτη (R12).

β. Μπορεί να προκαλέσει ευαισθητοποίηση κατόπιν εισπνοής (R42).

γ. Μπορεί να προκαλέσει ευαισθητοποίηση κατόπιν επαφής με το δέρμα (R43).

- ουσίες παρασκευάσματα που αναφέρονται στο άρθρο 2 (παράγραφος 3) του π.δ.399/94 “Προστασία των εργαζομένων από τους κινδύνους που συνδέονται με την έκθεση σε καρκινογόνους παράγοντες κατά την εργασία σε συμμόρφωση με την οδηγία του Συμβουλίου 90/394/ΕΟΚ” (221/A/94).
  - μόλυβδο και σε ενώσεις του, στο βαθμό που οι εν λόγω παράγοντες μπορούν να απορροφούνται από τον ανθρώπινο οργανισμό.
  - αμίαντο
22. Η εξαγωγή, χρησιμοποίηση, ή ανάμειξη υλικών που περιέχουν ελεύθερο διοξείδιο του πυριτίου ή σύμπλοκα άλατα πυριτίου ή αμίαντο.
  23. Η χρησιμοποίηση υδραργύρου (και υπό μορφή φυράματος) και υδραργυρικών αμαλαμάτων.
  24. Η χρησιμοποίηση, ανάμειξη ή παραγωγή χρωμάτων μολυβδούχων.
  25. Η βαφή κατά την οποία γίνεται χρήση του ανθρακικού μολυβδου, του θειικού μολυβδου, του οξειδίου του μολυβδου και ειδών που περιέχουν τις ουσίες αυτές. Επίσης, οι εργασίες καθαρισμού επιφανειών βαμμένων με αυτές τις ουσίες εκτός αν τα τεχνικά μέτρα που λαμβάνονται αποτρέπουν τη δυνατότητα εισπνοής σκόνης.
  26. Η χρησιμοποίηση διαλυτών που περιέχουν βενζόλιο.

27. Η παραγωγή, η ανάμειξη και η χρησιμοποίηση μονομερούς βινυλοχλωριδίου.
28. Η παραγωγή, η κατεργασία και η σύμμιξη μόλυβδου. Η εργασία σε εργοστάσια κατασκευής συσσωρευτών μόλυβδου.
29. Η εργασία σε στοιχειοθετήρια, σε στερεοτυπεία, στις λινότυπικές μηχανές, στα χυτήρια μονοτυπίας και στη τσιγκογραφία.
30. Η συστηματική εργασία σε χώρους φορτίσεως συσσωρευτών.
31. Η κασσιτέρωση ή χρωμίωση ή επιμετάλλωση. Το βάνιμο με πιστολέτο ως συστηματική εργασία. Η βαφή και η εμβάπτιση μεταλλικών αντικειμένων.
32. Η εργασία σε εργοστάσια ή εργαστήρια:
  - α. Παρασκευής θειικού οξέος, θειώδους οξέος και θειωδών ενώσεων.
  - β. Νιτρικού και υδροχλωρικού οξέος.
  - γ. Χλωρίου, χλωριούχου ασβεστίου, υποχλωριωδίων αλκαλίων και χλωριούχου θείου.
  - δ. Χλωρικών αλάτων.
  - ε. Επεξεργασίας αρσενικού και παρασκευής αρσενικούχων ενώσεων.
  - ζ. Παρασκευής ανιλίνης και χρωμάτων ανιλίνης και αζοχρωμάτων.
  - η. Παρασκευής κυανιούχων ενώσεων και χρήσης ισοκυανιούχων.
  - θ. Παρασκευής οξαλικού οξέος.
  - ι. Παρασκευής αιθυλικού, οξικού και προπυλικού αιθυλεστέρα.
  - ια. Παρασκευής κολλοδίου και κυτταροειδούς.
  - ιβ. Παραγωγής αμμωνίας.
  - ιγ. Φωσφόρου.
  - ιδ. Χημικών λιπασμάτων
33. Η εργασία λεύκανσης ή διάλυσης χάρτου, άχυρου ή ρακών.
34. Λεύκανση, βαφή και τελική επεξεργασία υφασμάτων με τη χρήση

χημικών.

35. Η εργασία σε βασικές μεταλλουργικές βιομηχανίες.
36. Η εργασία και παραμονή σε χώρους υαλουργείων στους οποίους κατεργάζεται η πρώτη ύλη, καθαρίζονται οι κλίβανοι, εμφυσούνται οι ύαλοι, κόβονται, τροχίζονται ή λειαινούνται.
37. Ο καθαρισμός μεταλλικών επιφανειών με ψηγματοβολή (αμμοβολή).
38. Η εργασία στους αλευρόμυλους (στα τμήματα που αναπτύσσονται σκόνες).
39. Το κοπάνισμα, το ξάσιμο και το ξεχώρισμα λιναριού, μπαμπακιού, τριχών ή μαλλιών.
40. Εργασίες που συνεπάγονται, σύμφωνα με το Π.Δ. 396/94 “Ελάχιστες προδιαγραφές ασφάλειας και υγείας για τη χρήση από τους εργαζόμενους εξοπλισμών ατομικής προστασίας κατά την εργασία σε συμμόρφωση προς την οδηγία του Συμβουλίου 89/656/ΕΟΚ” (220/Α) τη χρήση ατομικών αναπνευστικών προστατευτικών μέσων, εκτός αν αυτό επιβάλλεται για την αντιμετώπιση εκτάκτων περιστατικών ή την εκτέλεση καθήκοντος μικρής χρονικής διάρκειας.
41. Εργασίες κατά τις οποίες ο νέος εκτίθεται σε θόρυβο στάθμης μεγαλύτερης των 80 dB(A). Η τιμή των 80 dB(A) νοείται ως μέση ισοδύναμη τιμή (για 40 ώρες απασχόληση την εβδομάδα). Επίσης σε θόρυβο στάθμης μεγαλύτερης των 112 dB έστω και στιγμιαίως.
42. Εργασίες που συνεπάγονται, σύμφωνα με το Π.Δ. 396/94 “Ελάχιστες προδιαγραφές ασφάλειας και υγείας για τη χρήση από τους εργαζόμενους εξοπλισμών ατομικής προστασίας κατά την εργασία σε συμμόρφωση προς την οδηγία του Συμβουλίου 89/656/ΕΟΚ” (220/Α) τη χρήση ωτασπίδων, εκτός αν αυτό επιβάλλεται για την αντιμετώπιση εκτάκτων περιστατικών ή την εκτέλεση καθήκοντος μικρής χρονικής

διάρκειας.

43. Εργασίες κατά τις οποίες ο νέος εκτίθεται σε πολύ υψηλές ή πολύ χαμηλές θερμοκρασίες (για ικανό χρονικό διάστημα) ή σε εντόνως ακτινοβολούμενη θερμότητα ή σε δυσμενείς καιρικές συνθήκες κατά την εκτέλεση υπαιθρίων εργασιών.
44. Εργασίες πυρόσβεσης.
45. Εργασία σε φούρνους και κλιβάνους.
46. Επεξεργασία μετάλλων.
47. Παρασκευή ινών και πλαστικών.
48. Εφαρμογές συγκολλητικών ουσιών/διαλυτών π.χ. στην υποδηματοποιία.
49. Εργασίες συγκόλλησης ή κοπής με αέριο ή ηλεκτρισμό.
50. Η εργασία σε εργοστάσια ή εργαστήρια ή τμήματα εργοστασίων στα οποία ή παράγονται ή αποστάζονται:
  - α. Εκρηκτικές ύλες.
  - β. Πυροτεχνήματα.
  - γ. Φωτιστικά αέρια, πεπιεσμένα αέρια, εύφλεκτα υλικά.
  - δ. Εύφλεκτα προϊόντα.

Επίσης η απασχόληση εν γένει σε χώρους εργασίας, στους οποίους υπάρχει κίνδυνος δημιουργίας εκρηκτικής ατμόσφαιρας κατά την έννοια του άρθρου 2 του Π.Δ. 42/03 “Σχετικά με τις ελάχιστες απαιτήσεις για τη βελτίωση της προστασίας της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων οι οποίοι είναι δυνατόν να εκτεθούν σε κίνδυνο από εκρηκτικές ατμόσφαιρες σε συμμόρφωση με την οδηγία 1999/92/EK της 16ης Δεκεμβρίου 1999 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου” (44/A).

B. Πολύωρη απασχόληση, νυκτερινή απασχόληση και απασχόληση όπου ο ανήλικος είναι εκτεθειμένος σε κάθε κίνδυνο φυσικής, ψυχολογικής ή σεξουαλικής κακοποίησης ή εκμετάλλευσης.

1. Εργασία σε Καμπαρέ, Κακόφημους οίκους, Μπαρ, Καταστήματα πώλησης σεξουαλικών ειδών, Ινστιτούτα σάουνας – μασάζ, Χαρτοπαικτικές λέσχες, Χώρους παιγνίων.
2. Εργασία σε ντισκοτέκ, μουσικοχορευτικά κέντρα.
3. Συμμετοχή σε ασελγή θεάματα ή εργασία σε χώρους τέτοιων θεαμάτων (στριπτίζ, χορός, σάτιρα, κλπ.).
4. Συμμετοχή ή εργασία σε καλλιτεχνικές δραστηριότητες ερωτικού ή πορνογραφικού περιεχομένου.
5. Μοντέλα σε επίδειξη μόδας, φωτογράφισης και διαφήμισης προϊόντων (μανεκέν), ηθοποιοί, και άλλοι καλλιτέχνες, εφόσον δεν τηρούνται οι προϋποθέσεις του άρθρου 5 του Π.Δ. 62/98 περί απασχόλησης σε πολιτιστικές και συναφείς δραστηριότητες.
6. Γέλωτοποιοί (κλόουν), ανιματέρ και άλλα παρόμοια.
7. Συνοδοί κυρίων – κυριών.
8. Κάθε μορφής επαιτεία ή εκμετάλλευση.
9. Πλανόδιοι πωλητές, πωλητές σε υπαίθριους πάγκους και υπαίθριες αγορές.
10. Υπαίθριοι μικροπωλητές (π.χ. πώληση λουλουδιών σε χώρους διασκέδασης, πώληση μικροαντικειμένων στους οδηγούς αυτοκινήτων στα φανάρια, στους πιστούς έξω από τις εκκλησίες, κλπ.).
11. Υπαίθρια παροχή υπηρεσιών (π.χ. καθαρισμός τζαμιών αυτοκινήτων στα φανάρια, λουστράρισμα παπουτσιών στα πεζοδρόμια, κλπ.).

12. Πλασιέ.
13. Διαφημιστές – αφισκοκλλητές – διανομείς φυλλαδίων.
14. Εργασίες διανομής και παράδοσης αγαθών κατ' οίκον – κούριερ.
15. Θυρωροί.
16. Οικιακοί βοηθοί.
17. Η φροντίδα, ταρίχευση και μεταφορά νεκρών.
18. Εργασία σε επιχειρήσεις οικονομικών συναλλαγών, στοιχημάτων, κλπ.
19. Μοναχική εργασία σε χώρους όπου γίνονται χρηματικές συναλλαγές (π.χ. καντίνες, βενζινάδικα, περίπτερα, κλπ.).
20. Η εργασία φύλακα. Η μεταφορά χρημάτων από και προς τράπεζες, δημόσια ταμεία, πιστωτικά ή νομισματικά ιδρύματα ή τόπους φύλαξης.
21. Εργασία σε οινοποιεία, ζυθοποιεία και αποστακτήρια αλκοολούχων ποτών.
22. Εργασίες που αμείβονται κατ' αποκοπή και εργασίες στις οποίες η αύξηση του ρυθμού εργασίας επιτρέπει τη λήψη ενός υψηλότερου μισθού.
23. Η συμμετοχή σε ομάδα εργασίας η οποία περιλαμβάνει ενήλικες εργαζόμενους που εκτελεί εργασίες που αναφέρονται στην προηγούμενη παράγραφο.
24. Χρήση όπλων σε δραστηριότητες αναψυχής.
25. Διαχείριση επιβητόρων (ίππων, ταύρων βουβαλοταύρων, κάπρων κλπ. είτε σε συστηματικές εκτροφές είτε για ζώα ελευθέρως βοσκής).
26. Τοκετός ζώων.
27. Κέντρα τεχνητής σπερματέγχυσης και οχείας ζώων.
28. Εργασία σε σφαγεία.
29. Εργασίες εκδοράς γουναφόρων.
30. Εργασία σε ορυχεία, μεταλλεία, λατομεία.

31. Εργασία σε νοσοκομεία, κλινικές, γηροκομεία ή σε άλλες μονάδες φροντίδας και υγείας.
32. Η εργασία σε υπηρεσίες ψυχιατρικής περίθαλψης και περίθαλψης τοξικομανών.
33. Η εργασία που απαιτεί για την διατήρηση της ασφάλειας της εργασίας, την συνεννόηση και την συνεργασία του εργαζομένου που την εκτελεί, με εργαζόμενους που εκτελούν άλλη εργασία.
34. Η απασχόληση σε χώρους κατασκευής, επισκευής ή εμπορίας όπλων και πυρομαχικών .

Γ. Εργασίες με τη χρήση επικίνδυνου εξοπλισμού, μηχανημάτων και εργαλείων ή εργασία που περιλαμβάνει χειρωνακτική διακίνηση ή μεταφορά βαρέων φορτίων.

1. Οικοδομικές εργασίες και τεχνικά έργα.
2. Υλοτομία.
3. Εργασίες δασοτεχνικών έργων πλην φυτοκομικών εργασιών.
4. Μηχανοποιημένες καλλιέργειες.
5. Χειρισμός γεωργικών μηχανημάτων.
6. Χρήση αυτοκινούμενων γεωργικών μηχανημάτων πλην των περιπτώσεων που έχουν άδεια οδήγησης.
7. Χειρισμός και οδήγηση γεωργικού ελκυστήρα (τρακτέρ), (από άτομα μικρότερα των 17 ετών συμπληρωμένων).
8. Χρήση μηχανολογικού μη αυτοκινούμενου εξοπλισμού (μηχανικά συστήματα άρδευσης, χορτοκοπτικά μηχανήματα, ψεκαστήρες κλπ.).
9. Η επίβλεψη της λειτουργίας και η τροφοδοσία των θεριστικών και των αλωνιστικών μηχανών και των πρεσών άχυρου.
10. Το φούσκωμα ελαστικών γεωργικών ελκυστήρων ή άλλων ανάλογων

οχημάτων με πίεση μεγαλύτερη της 1,5 Atm.

11. Χρήση κυνηγετικών όπλων.
12. Μεταφορά ή έλξη με την χρησιμοποίηση δύο ή περισσότερων μηχανών.
13. Η εργασία σε διακλαδώσεις γραμμών τραίνων συμπεριλαμβανομένης της σύνδεσης βαγονιών.
14. Εργασίες σε αποβάθρες.
15. Φορτοεκφορτώσεις.
16. Στοιβάξεις.
17. Εργασίες που συνεπάγονται την ανύψωση ή μεταφορά φορτίου μεγαλύτερου από το αναγραφόμενο στον παρακάτω πίνακα Α.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α

Ηλικία	Φορτίο που ανυψούται σε Kg	
	Άρρενες	Θήλεις
Παιδιά που δεν έχουν συμπληρώσει το 15ο έτος της ηλικίας τους	0	0
Έφηβοι από 15 μέχρι 16 ετών	8	5
Έφηβοι που έχουν συμπληρώσει το 16ο έτος της ηλικίας τους	13	8

18. Εργασίες ως σύνηθες έργο, που συνεπάγονται τη μεταφορά ή την ανύψωση φορτίου μεγαλύτερου από το αναγραφόμενο στον πιο κάτω πίνακα Β για έφηβους 15 μέχρι 18 ετών.

ΠΙΝΑΚΑΣ Β

Απόσταση στην οποία μεταφέρεται το φορτίο σε μέτρα	Ανώτατο επιτρεπτό όριο φορτίου σε Kg	
	Άρρενες	Θήλεις
έως 10 μέτρα	8	5
Από 10 έως 30 μέτρα	5	3
Από 30 μέτρα και πάνω	3	2

19. Η εργασία ως σύνηθες έργο, που συνεπάγεται ώθηση φορτίου σε σιδηροτροχιές ή με χειράμαξες για άρρενες κάτω των 16 ετών και θήλεις κάτω των 18 ετών.
20. Η εργασία ως σύνηθες έργο, που συνεπάγεται ώθηση σε σιδηροτροχιές φορτίου μεγαλύτερου των 300 Kg ή ώθηση με χειράμαξες δύο τροχών φορτίου μεγαλύτερου των 100 Kg ή ώθηση με χειράμαξες τριών ή τεσσάρων τροχών φορτίου μεγαλύτερου των 50 Kg ή τέλος ώθηση με χειράμαξες ενός τροχού φορτίου μεγαλύτερου των 30 Kg, για άρρενες 16 μέχρι 18 ετών.
21. Η εργασία για φόρτωση ή εκφόρτωση σκαφών.
22. Εργασίες που ανατίθενται ως σύνηθες έργο και υποχρεώνουν τον εργαζόμενο να παίρνει αφύσικη στάση (π.χ. σιδερωτής) ή να διατηρεί μέλη του σώματός του για ικανό χρονικό διάστημα σε μη φυσική θέση (π.χ. τα χέρια σε επίπεδο ψηλότερο των ώμων).
23. Κατασκευαστές εργαλείων.
24. Μηχανοτεχνίτες.
25. Οδήγηση / χειρισμός φορτηγών, λεωφορείων, τρικύκλων, φέρρυ μποτ, κλπ.
26. Ο χειρισμός γερανών, γερανογεφυρών και βαρούλκων ή άλλων παρομοίων μηχανών και μηχανημάτων.

27. Ο χειρισμός και οδήγηση περονοφόρων ανυψωτικών μηχανημάτων (από άτομα μικρότερα των 17 ετών συμπληρωμένων) και ο χειρισμός περονοφόρων οχημάτων μεταφερόντων πυρακτωμένα ρευστά υλικά.
28. Χειρισμός των πρεσών με έκκεντρο ή παρομοίων πρεσών.
29. Χειρισμός υδραυλικών πρεσών.
30. Χειρισμός θερμοπλαστικών πρεσών, χυτοπρεσών αλουμινίου και άλλων παρομοίων πρεσών.
31. Ο χειρισμός μηχανών κατασκευής παπουτσιών.
32. Τοποθέτηση και χειρισμός μηχανών πριονίσματος και επεξεργασίας ξύλου.
33. Οι εργασίες με μηχανήματα που φέρουν κοπτικά εργαλεία που κινούνται με μηχανική δύναμη και κυρίως οι εξής:
  - α. Η εργασία σε κυκλικά πριόνια, πριονοκορδέλες, μηχανές λείανσης, διαμόρφωσης (σβούρες) ή ροκανίσματος ξύλων.
  - β. Η εργασία σε ψαλίδια, σε μηχανήματα τεμαχισμού, σε μηχανήματα κοπής (κοπτικά δεσμίδων χαρτιού, κυκλικά πριόνια, πριονοκορδέλες επεξεργασίας άλλου υλικού εκτός του ξύλου) και σε θραυστήρες.
  - γ. Η εργασία σε μηχανήματα ελασματοποιΐας και γενικά σε μηχανήματα στα οποία το υλικό ή το επεξεργαζόμενο αντικείμενο περνά μεταξύ κυλίνδρων δημιουργώντας τον κίνδυνο πιασίματος μέλους του σώματος του εργαζομένου.
  - δ. Η εργασία σε μηχανήματα ζυμώσεως - συνθλίψεως.
  - ε. Η εργασία σε φυγοκεντρικές μηχανές.
  - στ. Η εργασία με μηχανικά πριόνια, με αλυσσοπριόνια, καταρράκτες, σε μηχανήματα αφλοιώσεως, κλαδεύσεως, και παρόμοια.
34. Εργασίες με πριόνια κοπής ξυλείας βενζινοκίνητα.

35. Το κάρφωμα με πιστόλι καρφώματος ή πιστόλι μπουλονιών.
36. Η εργασία σε ανοικτό κύλινδρο ή κοχλία.
37. Οι εργασίες σε αναμείκτες (μίξερ βιομηχανικά) σε λειαντικές μηχανές, σε μηχανές τεμαχισμού, σε μηχανές ζεματίσματος (σφαγείων) και σε φυγοκεντρικές μηχανές.
38. Η εργασία σε διατρητικές μηχανές, σε καμπτικές μηχανές, σε μηχανές παραγωγής προϊόντων σκυροδέματος και σε μηχανές προτύπων χυτηρίων.
39. Η λίπανση, ο καθαρισμός, η επισκευή και η αναζήτηση βλάβης σε μηχανές, εργαλεία και συσκευές που βρίσκονται σε λειτουργία. Η απόδοση μηχανήματος σε ομαλή λειτουργία μετά από βλάβη. Η ρύθμιση του μηχανήματος.
40. Η επίβλεψη κινητηρίων μηχανών.
41. Η σύνδεση – αποσύνδεση μάντων ή στοιχείων μεταδόσεως κινήσεως με το μηχανήμα σε λειτουργία.
42. Η εκκίνηση μηχανών στις οποίες απασχολούνται ταυτόχρονα δύο ή περισσότεροι εργαζόμενοι.
43. Η εκκίνηση μηχανών που αποτελούν τμήμα αλυσίδας αυτοματισμού.
44. Εργασίες σε εναέρια και υπόγεια δίκτυα.
45. Ο χειρισμός ηλεκτρικών εγκαταστάσεων υψηλής τάσεως. Η εργασία σε στοιχεία υπό τάση μεγαλύτερη των 50V.
46. Η επίβλεψη ατμολεβήτων καθώς και λεβήτων ή δοχείων με αέρια υπό πίεση. Η επίβλεψη και συντήρηση λεβήτων και δικτύου υγραερίου.
47. Ο καθαρισμός ή βαφή με πίεση μεγαλύτερη των 2,5 Atm.
48. Το φούσκωμα ελαστικών τροχών λεωφορείων και αεροπλάνων με πίεση μεγαλύτερη των 3 Atm.
49. Η εργασία σε ατμοκρουούς.

50. Επίστρωση και λίπανση βαρέων μηχανημάτων .

Δ. Εργασία που πραγματοποιείται κάτω από την επιφάνεια του εδάφους, του νερού, σε επικίνδυνα ύψη ή σε χώρους υπό περιορισμό.

1. Υπόγειες εργασίες.
2. Υποβρύχιες εργασίες που εκτελούνται με σκάφανδρο ή αναπνευστική συσκευή.
3. Κλάδεμα και συγκομιδή καρπών σε υψηλά δέντρα.
4. Εργασίες αναρρίχησης σε δένδρα για τη συγκομιδή καρπών.
5. Αναρρίχηση για συγκομιδή καρπών.
6. Εγκατάσταση και επισκευή τηλεφωνικών γραμμών, καλωδίων ηλεκτροδότησης, κεραιών, κλπ.
7. Βαφή, επισκευή, συντήρηση εξωτερικής όψης ψηλών κτιρίων.
8. Καθαρισμός εξωτερικής όψης τζαμιών.
9. Εργασίες σε κεκλιμένη στέγη. Εργασίες συναρμολογήσεως και αποσυναρμολογήσεως στεγών.
10. Εργασίες συναρμολογήσεως και αποσυναρμολογήσεως αρθρωτών κλιμάκων και εργασίες πάνω σε αυτές.
11. Η εργασία που ενέχει κίνδυνο πτώσης από ύψος ακόμη και αν γίνεται χρήση μέσων ατομικής προστασίας.
12. Η εργασία που ενέχει κίνδυνο πτώσης αντικειμένων στον χώρο που κινείται ο ανήλικος κατά την εργασία του.
13. Εργασίες σε κανάλια άρδευσης, φρεάτια άντλησης ύδατος.
14. Εργασία σε περιβάλλον υπερπίεσης (θάλαμοι πίεσης, καταδύσεις, κλπ.).
15. Η εργασία σε χώρους στους οποίους είναι πιθανή η έλλειψη οξυγόνου ή η ύπαρξη επικίνδυνης ατμόσφαιρας (δηλητηριώδη ή εκρηκτικά

μίγματα).(Εφημερίδα της Κυβέρνησης, 24-6-03).

Μαρτυρίες εργαζόμενων παιδιών

1. Μαρτυρία για τη ζωή των εργαζόμενων παιδιών στην Αγγλία του 19^{ου} αι .

Σάρα Γκούντερ, 8 ετών.

“Δουλεύω στις θύρες εξαερισμού του ορυχείου Γκάουμπερ. Δεν κουράζομαι πολύ, αλλά πρέπει να δουλεύω τη νύχτα και αυτό με φοβίζει. Πηγαίνω στο ορυχείο γύρω στις τέσσερις η ώρα, μερικές φορές κατά τις τρεισήμισι το πρωί και φεύγω στις πεντέμισι το απόγευμα. Όταν έχει φως, τραγουδάω, ποτέ όμως μέσα στο σκοτάδι · τότε δεν τολμώ να τραγουδήσω. Δεν αγαπώ τις γαλαρίες... Πόσο θα’ θελα αντί στις γαλαρίες να πήγαινα στο σχολείο”.

Από τα πρακτικά του Αγγλικού Κοινοβουλίου, 1842.

Πηγή: Έκφραση-Έκθεση, Α΄ Εν. Λυκείου, ΟΕΔΒ.

2. Πωλητής στους δρόμους της Ντάκα, 12 ετών.

“Νομίζω ότι είμαι 12. Πήγαινα στο σχολείο, αλλά εδώ και αρκετό καιρό, από τότε που η μητέρα μου αρρώστησε, αναγκάστηκα να βγω στους δρόμους, να βρω την τύχη μου. Από τότε δεν ξαναπήγα σχολείο. Δεν μπορώ πια να διαβάσω. Ξέχασα, ό,τι είχα μάθει. Αν είχα διαθέσιμο χρόνο, θα μπορούσα να θυμηθώ να διαβάζω, αλλά δεν μένω για πολύ στο σπίτι. Δεν θυμάμαι πόσο καιρό είμαι στους δρόμους σαν πωλητής. Ο καθένας πρέπει να δουλεύει. Έτσι, μπορώ να συντηρώ τον εαυτό μου και τον πατέρα μου, που συνήθως είναι στο κρεβάτι. Η μητέρα μου πέθανε. Πουλάω φράουλες, κεράσια και μανιτάρια. Μερικές φορές 6 κιλά την ημέρα, άλλοτε 1 κιλό και κάποτε τίποτε. Δεν ξέρω τι θα κάνω, όταν μεγαλώσω. Πιστεύω να μου δοθούν μερικές ευκαιρίες, όπως και στους άλλους.

Πηγή:

Seremy Seabrook,

Children of Other Words,

Plyto Press, England, 2001.

3. Ο Τσέντι Σάντα, γεννήθηκε σε ένα χωριό της Μπιχάρ, της πιο φτωχής επαρχίας της Ινδίας. Το 1993, όταν ήταν πέντε ετών, τον πλησίασε ένας “ντελάλ”, μεσάζων και του υποσχέθηκε να τον στείλει στο σχολείο, όπου δεν μπορούσε να τον στείλει ο πάμφτωχος πατέρας του, οδηγός τρίκυκλου.

“Του απάντησα, ότι συμφωνούσα, αλλά να ρωτήσουμε τους γονείς μου, αυτός όμως με πήγε κατευθείαν στο σταθμό του τρένου”, είπε στην ισπανική εφημερίδα “La vanguardia”. Έτσι, ο Τσέντι βρέθηκε στο Βαρανάσι (Μπεναρές), 400 χιλιόμετρα μακριά από το σπίτι του.

Το μόνο πράγμα που διδάχτηκε ήταν πώς να υφαίνει χαλιά. Όταν τόλμησε να πει στο αφεντικό του ότι είχε φύγει από το χωριό του για να πάει σχολείο, η απάντηση ήταν ο ξυλοδαρμός. Αυτός και άλλα επτά παιδιά εργάζονταν αδιάκοπα από τις τέσσερις το πρωί ως τις δύο το μεσημέρι.

“Μας έδιναν χαλασμένο και πολύ αλατισμένο ρύζι και λίγο νταλ (πουρέ και φακές). Αυτό ήταν το μοναδικό γεύμα της ημέρας”, λέει. Στις έξι το απόγευμα επέστρεφαν στη δουλειά ως τις δέκα το βράδυ. Δεν κέρδιζαν ούτε μια ρούπια · η αμοιβή τους ήταν ένα πιάτο φαί και ένας χώρος για να κοιμηθούν – για τα οποία έπρεπε να λένε και ευχαριστώ.

Αυτά γίνονταν, μέχρι που ο Νοτιοασιατικός Συνασπισμός για την Παιδική Δουλειά (SACCS), απελευθέρωσε τον Τσέντι. Ένα παιδί λιγότερο λοιπόν από τα 300.000 μεταξύ 5 και 14 ετών, που υπολογίζεται ότι εργάζονται στη “ζώνη των χαλιών” της Βόρειας Ινδίας.

Ημερήσιος Τύπος, Ιούνιος 1997.

4. Κακοποιημένη η 12χρονη Αντωνία, τσιγγανάκι ελληνοαλβανικής καταγωγής, νοσηλεύεται στο νοσοκομείο Παίδων. Περίμενε με το φόβο στα μάτια. Τρεις φορές απελάθηκε για επαιτεία. Καλά δασκαλεμένη, δεν αποκαλύπτει στοιχεία για την οικογένειά της. Προστατεύει τον εκμεταλλευτή της, που κρατά στα χέρια του άλλα τέσσερα παιδιά. Τον αποκαλεί πατέρα. Θέλει να το πιστεύει. Η “Αντωνία” – κανείς δεν ξέρει το πραγματικό της όνομα – σώθηκε την τελευταία στιγμή από σίγουρη, τέταρτη απέλαση, έπειτα από παρέμβαση του συλλόγου το “Χαμόγελο του Παιδιού”, το οποίο ανέλαβε με εισαγγελική παρέμβαση τη φιλοξενία της.

“Η μητέρα πέθανε, με δώσανε στον πατέρα, που τον γνώρισα εννιά χρονών. Δεν ξέρω πού βρίσκεται η αδελφή μου, που ζητιάνευε στην πλατεία, χάθηκε”, λέει με αγωνία.

“Μια μέρα με πήρε η Αστυνομία στη μεγάλη Ασφάλεια, στην Αλεξάνδρας. Έκλαιγα, με δέρνανε στα χέρια μου με το σίδερο που έχει γράμματα (χάρακα) να σταματήσω. Ύστερα από τρεις μέρες με πήγανε στην Κακαβιά. Ήρθε ο πατέρας, που είναι από Αλβανία και μένει στον Ασπρόπυργο. Έχει χαρτιά. Με πήρε πίσω. Έφυγα από το σπίτι και ζητιάνευα στο τρένο και τα μαγαζιά, κοιμόμουνα όπου έβρισκα. Οι άνθρωποι μου φέρθηκαν καλά. Έκανα φίλους, μου έδιναν και πεντακοσάρικα, χιλιάρικα. Με ξαναπιάσανε, τους ζήτησα να με πάνε στον Ασπρόπυργο, στον πατέρα, αλλά με πήγαν πάλι στην Κακαβιά, πάλι πίσω. Και ξανά το ίδιο. Την τελευταία φορά οι Αλβανοί στα σύνορα με χτύπησαν πολύ με ένα ξύλο. Δεν θέλω να γυρίσω στον πατέρα, θα με δείρει. Δεν ξέρει ότι είμαι εδώ...”

Πηγή:Χαμόγελο του Παιδιού, 1999.

5. Τον λένε Βαγγέλη και είναι 12 ετών, από την Αλβανία. Έχει έναν αδελφό, τον Γιάννη, ο οποίος είναι 10 ετών και εργάζονται μαζί πουλώντας χαρτομάντιλα στα φανάρια. Έχουν έρθει στην Ελλάδα πριν από 5 μήνες μαζί με τους γονείς τους. Ο πατέρας δουλεύει και αυτός όποτε μπορεί, ενώ η μητέρα του δεν δουλεύει. Ο Βαγγέλης, πριν έρθει στην Ελλάδα, πήγαινε σχολείο στην Αλβανία, μέχρι την έκτη δημοτικού.

Θα ήθελε να συνεχίσει και εδώ, αλλά λόγω της δουλειάς και της πίεσης του πατέρα του, δεν έχει αυτή τη δυνατότητα. Εδώ στην Ελλάδα, τα παιδιά αναγκάστηκαν να αλλάξουν τα ονόματά τους. Έτσι αργότερα μάθαμε ότι το όνομα του μεγαλύτερου είναι Κοτσίμ, ενώ του μικρού Φλωράν. Κάθε μέρα βγάζουν γύρω στις 5.000 δρχ. και τα δίνουν όλα στον πατέρα τους, ο οποίος τα συγκεντρώνει για να χτίσει σπίτι στην Αλβανία. Ο μικρός μας λέει: “Πολλές φορές οι οδηγοί μου φέρονται άσχημα. Μου μιλούν απότομα, με βρίζουν, με διώχνουν...” Ο ίδιος λέει πως τον ενοχλεί αυτό και στενοχωριέται, αλλά, όπως χαρακτηριστικά μας είπε: “Έχω συνηθίσει. Εξάλλου, για να βγάλω τα λεφτά που πρέπει κάθε μέρα, ώστε να μη φάω ξύλο, πρέπει να τους αφήνω να με προσβάλλουν και να μην λέω τίποτα”.

Με τη σειρά του ο μεγαλύτερος, Κοτσίμ δηλώνει: “Στο δρόμο με βρίζουν. Μερικές φορές μου παίρνουν τα χαρτομάντιλα και, χωρίς να μου δώσουν χρήματα, φεύγουν”. Πολλές φορές, λέει, για να συγκεντρώσει τα χρήματα που χρειάζονται, ώστε να μην έχει φασαρίες στο σπίτι, χρειάζεται να δουλεύει όλη μέρα. “Αρχίζω από τις 9 το πρωί. Δεν έχω καθόλου ελεύθερο χρόνο”, μας λέει. “Τις περισσότερες φορές είμαι κουρασμένος και κοιμάμαι”, συνεχίζει.

Άλλες φορές όμως, όταν και οι δύο έχουν τελειώσει την καθημερινή κουραστική δουλειά τα αδέρφια συζητάνε για τα όνειρα και τις επιθυμίες τους. Ο μικρός δεν έχει πολλά όνειρα, αλλά εύχεται να μη δούλευε.

Ο μεγάλος ένα μόνο: “Θα ήθελα πολύ να πήγαινα σχολείο, για να μάθω αλλά και να σταματήσω αυτή τη δουλειά. Περισσότερο όμως θα ήθελα να πηγαίνω σχολείο για να αποκτήσω φίλους και να γίνω ίδιος με τα άλλα παιδιά”.

Κέντρο Ερευνών και Τεκμηρίωσης της ΟΛΜΕ,
“Σχολείο χωρίς σύνορα”, 2000.

ΑΝΩΝΥΜΟ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Σας παρακαλώ να διαβάσετε τις παρακάτω ερωτήσεις και να σημειώσετε ένα (x) στο κουτάκι που αντιστοιχεί στην απάντηση που σας εκφράζει ή γράψτε σύντομα και με σαφήνεια την άποψή σας, όπου χρειάζεται. Το ερωτηματολόγιο είναι ανώνυμο και τα στοιχεία θα χρησιμοποιηθούν σε έρευνα, που διεξάγεται στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος, Συμβουλευτική και επαγγελματικός Προσανατολισμός, του τμήματος Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής-Ψυχολογίας, του Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. Φύλο: Αγόρι Κορίτσι

2. Έτος γέννησης :.....

3. Σε ποιο μέρος γεννήθηκες;.....

4. Αν δεν γεννήθηκες στην Ελλάδα, πριν πόσο καιρό εγκαταστάθηκες μόνιμα στην Ελλάδα;

.....

5. Έχεις αδέρφια; Ναι Όχι

6. Εάν ναι, πόσα αδέρφια έχεις;.....

7. Πόσα αδέρφια είναι :

α. Μεγαλύτερα από σένα

β. Μικρότερα από σένα

γ. Μικρότερα και μεγαλύτερα

8. Οι γονείς σου :

α. Μένουν μαζί

β. Έχουν χωρίσει

γ. Ο ένας από τους δύο δε βρίσκεται στη ζωή

δ. Ο ένας από τους δύο εργάζεται σε άλλο μέρος

9. Με ποιους μένεις στο σπίτι:

α. Γονείς

β. Γονείς και αδέρφια

γ. Γονείς/αδέρφια/παππούδες

δ. Μόνο με πατέρα

- ε. Μόνο με μητέρα
- στ. Με άλλο συγγενή
- ζ. Άλλο.....

10. Αριθμός μελών οικογένειας.....

11. Ποιες είναι οι γραμματικές γνώσεις των γονέων σου;

	α. του πατέρα	β. της μητέρας
α. Αναλφάβητος-η	☐	☐
β. Λίγες τάξεις – Απόφοιτος-η Δημοτικού	☐	☐
γ. Απόφοιτος-η Γυμνασίου/Τεχνικής Σχολής	☐	☐
δ. Απόφοιτος-η Λυκείου	☐	☐
ε. Πτυχιούχος Ανώτερης Σχολής /ΤΕΙ	☐	☐
στ. Πτυχιούχος Πανεπιστημιακής εκπ/σης	☐	☐
ζ. Μεταπτυχιακές σπουδές	☐	☐

12. Ποια είναι η θέση εργασίας του πατέρα σου και της μητέρας σου ;

	α. πατέρας	β. μητέρα
α. Μισθωτός-η σε ιδιωτική επιχείρηση	☐	☐
β. Μισθωτός-η στο Δημόσιο	☐	☐
γ. Ημερομίσθιος-α	☐	☐
δ. Αυτοαπασχολούμενος-η	☐	☐
ε. Δική του/της επιχείρηση(1 έως 5 εργαζόμενοι)	☐	☐
στ. Δική του/της επιχείρηση (6 και πάνω εργαζ.)	☐	☐
ζ. Συνταξιούχος/άεργος-η	☐	☐
η. Άνεργος-η	☐	☐

13. Ποιο είναι περίπου το μηνιαίο συνολικό εισόδημα της οικογένειας όπου ζεις;

- α. Έως 800 Ευρώ

- β. 801 έως 1500 Ευρώ
- γ. 1501 έως 2000 Ευρώ
- δ. Πάνω από 2001 Ευρώ
- ε. Δε γνωρίζω

14. Φέτος στην τάξη σου σε ποια βαθμολογία θα τοποθετούσες τον εαυτό σου με βάση το μέσο όρο των βαθμών σου μέχρι τώρα;

- α. Μεταξύ 20-18
- β. Μεταξύ 18-16
- γ. Μεταξύ 16- 14
- δ. Μεταξύ 14-12
- ε. Μεταξύ 12-10

15. Ποια μαθήματα σε ενδιαφέρουν ιδιαίτερα;

.....

16. Ποια μαθήματα είναι πολύ εύκολα για σένα;

.....

17. Τον τελευταίο μήνα, πόσες ώρες περίπου αφιέρωσες κατά μέσο όρο τις εργάσιμες μέρες στο σπίτι μελετώντας τα μαθήματά σου ;

- α. Λιγότερο από 1 ώρα
- β. Μεταξύ 1 και 2 ωρών
- γ. Μεταξύ 2 και 3 ωρών
- δ. Μεταξύ 4 και 5 ωρών
- ε. Πάνω από 5 ώρες

18. Τον τελευταίο μήνα που είσαι στο σχολείο πόσο συχνά έγινε κάτι από τα παρακάτω:

- α. Σε επαίνεσαν οι καθηγητές για το μάθημα που είπες
- β. Σε επαίνεσαν οι καθηγητές για τις εργασίες σου
- γ. Σε επαίνεσαν οι καθηγητές για καλή συμπεριφορά
- δ. Σου έγιναν παρατηρήσεις γιατί ήσουν αδιάβαστος

- ε. Σου έγιναν παρατηρήσεις γιατί οι εργασίες σου δεν ήταν καλές
 στ. Σου έγιναν παρατηρήσεις για κακή συμπεριφορά
 ζ. Ένοιωσες πως δεν μπορούσες να εκφράσεις σωστά αυτό που ερωτήθηκες

A/A	Πολύ συχνά	Συχνά	Σπάνια	Ποτέ
α				
β				
γ				
δ				
ε				
στ				
ζ				

19. Απουσιάζεις από το σχολείο;

- α. Συχνά (1 φορά το μήνα)
 β. Πολύ συχνά
 γ. Σπάνια
 δ. Ποτέ

20. Ποιοι είναι οι λόγοι της απουσίας σου;

.....

21. Πόσο σημαντικό είναι για σένα το σχολείο;

- Πολύ Αρκετά Λίγο Καθόλου Δε γνωρίζω

22. Σε τι θα σου χρησιμεύσει το απολυτήριο από το Γυμνάσιο ή το Λύκειο ή το ΤΕΕ;

.....

23. Όταν τελειώσεις την τάξη που φοιτάς σκέφτεσαι να συνεχίσεις τις σπουδές σου;

- Ναι Όχι Δεν είμαι βέβαιος -η

24. Αν ναι, που;

- α. Γυμνάσιο
 β. Ενιαίο Λύκειο
 γ. ΤΕΕ
 δ. Τεχνική Σχολή
 ε. ΙΕΚ

στ. ΤΕΙ

ζ. ΑΕΙ

25. Ποιος είναι ο ανώτερος τίτλος σπουδών που θέλεις να αποκτήσεις;

α. Απολυτήριο Γυμνασίου

β. Απολυτήριο Λυκείου

γ. Πτυχίο Τεχνικής Σχολής-ΙΕΚ

δ. Πτυχίο ΤΕΙ

ε. Πτυχίο ΑΕΙ

26. Σημείωσε 3 επαγγέλματα/ειδικότητες, τα οποία θα ήθελες να ασκήσεις ως μόνιμη απασχόληση, κατά σειρά προτίμησης.

1).... 2).... 3).....

Στις παρακάτω ερωτήσεις απαντούν μόνο όσοι-ες εργάζονται με κανονική ή μερική απασχόληση:

27. Τι δουλειά ακριβώς κάνεις;

.....

28. Εάν εργάζεσαι, πότε διαβάζεις τα μαθήματά σου;

α. Πριν αρχίσεις την εργασία σου

β. Μετά την εργασία σου

γ. Στη διάρκεια της εργασίας

δ. Κάποια άλλη ώρα (πριν ή μετά)

29. Εάν εργάζεσαι για βιοπορισμό, ποια είναι η θέση εργασίας σου;

α. Μισθωτός-η σε Ιδιωτική επιχείρηση

β. Συμβασιούχος-α στο Δημόσιο

γ. Αυτοαπασχολούμενος-η

δ. Σε οικογενειακή επιχείρηση

ε. Ελεύθερη εργασία

30. Πόσες ώρες περίπου απασχολείσαι κατά μέσο όρο την ημέρα;

α. Λιγότερο από 2 ώρες

β. Μεταξύ 2 και 3 ωρών

γ. Μεταξύ 4 και 5 ωρών

δ. Μεταξύ 5 και 7 ωρών

31. Ποιο είναι το χρονικό διάστημα που απασχολείσαι;
- α. Μερικούς μήνες το χρόνο
- β. Όλο το χρόνο
32. Πότε εργάζεσαι ;
- α. Κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους
- β. Μόνο κατά τη διάρκεια των διακοπών
- γ. Καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου
33. Ποιες ώρες εργάζεσαι;
- α. Πρωινές 7-2
- β. Απογευματινές 2-7
- γ. Βραδυνές 7-12
- δ. Νυκτερινές 12-7
34. Η απασχόλησή σου, σου εξασφαλίζει ασφαλιστική κάλυψη και ασφάλιση υγείας;
- ΝΑΙ ΟΧΙ
35. Ποιες είναι κατά τη γνώμη σου οι συνθήκες που επικρατούν στο χώρο της εργασίας σου;
- α. Επικίνδυνες και ανθυγιεινές
- β. Κουραστικές
- γ. Ευχάριστες
36. Το επάγγελμα που σκοπεύεις να ασκήσεις στο μέλλον έχει σχέση με την τωρινή σου δουλειά;
- α. Είναι πολύ σχετικό
- β. Είναι αρκετά σχετικό
- γ. Δεν είναι καθόλου σχετικό
- δ. Δεν ξέρω
37. Αμείβεσαι από την απασχόλησή σου; ΝΑΙ ΟΧΙ
38. Αν ναι, ποιο είναι κατά μέσο όρο το μηνιαίο ύψος των αμοιβών σου;
- α. Έως 600 Ευρώ
- β. 601 έως 1000 Ευρώ
- γ. 1001 και άνω
39. Είσαι ικανοποιημένος-η από την αμοιβή που παίρνεις;
- Πολύ Αρκετά Καθόλου Δεν με απασχολεί
40. Πώς ξοδεύεις κυρίως όσα κερδίζεις; (δώσε μέχρι 3 απαντήσεις)
- α. Σε διασκέδαση
- β. Σε εκπαίδευση (βιβλία, δίδακτρα)

- γ. Σε ένδυση, υπόδηση, διατροφή
- ε. Σε εξασφάλιση στέγης(ενοικίαση)
- 41.Όσα κερδίζεις από την εργασία σου,
- α. Αποτελούν το μοναδικό οικογενειακό εισόδημα
- β. Ενισχύουν το οικογενειακό εισόδημα
- γ. Προορίζονται για δικό σου λογαριασμό
- 42.Θα προτιμούσες:
- α. Να μην εργάζεσαι
- β. Να εργάζεσαι κανονικά
- γ. Να εργάζεσαι λιγότερες ώρες ή εποχιακά
- δ. Να κάνεις διαφορετική εργασία

Ημερομηνία συμπλήρωσης.....

Ευχαριστώ για τη συνεργασία.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

1. Αγάθωνος ,Ε. ,(1988), *Παιδική εργασία στην Ελλάδα*, ΚΕΜΕΤΕ ΟΛΜΕ, Αθήνα.
2. Ariés ,Ph., (1990), *Αιώνες παιδικής ηλικίας*, Γλάρος, Αθήνα .
3. Βιτσιλάκη-Σορονιάτη ,Χρ., (1995), *Εργασία ανηλίκων στο Ν. Δωδεκανήσου*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
4. Cipolla, C., (1988), *Η Ευρώπη πριν από τη Βιομηχανική Επανάσταση. Κοινωνία και Οικονομία 1000-1700 μ.Χ*, μετ. Π. Σταμούλη , Αθήνα.
5. Coriat ,B., (1985), *Ο εργάτης και το χρονόμετρο. Τειλορισμός – Φορντισμός και μαζική παραγωγή*, μετ. Γ. Δαγιάντης, Αθήνα.
6. Couturier ,M., (1986), “ Η ένταξη των νέων στην ενεργό ζωή στην εθιμική Γαλλία 1368-1789”, *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*, Αθήνα.
7. Δημητρόπουλος,Ε., (1994), *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία της Επιστημονικής Έρευνας*, Έλλην, Αθήνα.
8. Δελλασούδας, Λ., Παπακωνσταντίνου, (1994), *Εργασία ανηλίκων προσφύγων στην Ελλάδα*, ΚΕΜΕΤΕ ΟΛΜΕ, Αθήνα.
9. Διεθνής Οργάνωση Εργασίας, (2003), *Ένα μέλλον χωρίς παιδική εργασία*, Οδυσσέας, Αθήνα.
10. Δρεττάκη ,M., (1993), *Η εγκατάλειψη της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και παράγοντες που σχετίζονται με αυτήν*, Γρηγόρης, Αθήνα.
11. Engels ,Fr., (1989), *Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία*, μετ. Λ. Αποστόλου, Αθήνα.
12. Ζωγράφου ,Ε., (1903), “ Πως εργάζονται αι γυναίκες μας”, *Δημοσιεύματα*, Αθήνα.

13. Hobsbawm, E.J, (1990), *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*, μετ. Μ. Οικονομοπούλου, Αθήνα..
14. Καραγεώργος, Δ., (2001), *Στατιστική, Περιγραφική και Επαγωγική*, Σαββάλας, Αθήνα.
15. Κασσωτάκης, Μ., (2002), *Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός*, Τυπωθήτω- Γ. Δαρδανός, Αθήνα.
16. Κάτσικας, Χρ. Καββαδίας Γ., (1994), *Η ανισότητα στην ελληνική εκπαίδευση*, Gutenberg, Αθήνα.
17. Κουλάκογλου, Κ., (2002), *Ψυχομετρία και Ψυχολογική Αξιολόγηση*, Παπαζήση, Αθήνα.
18. Κορώνης, Σπ., (1944), *Η εργατική πολιτική των ετών 1909-1918*, Αθήνα.
19. Κουκουβίνος, Α. Κουσούνη, Α., (1980), “Εργασία ανηλίκων σε τουριστικά επαγγέλματα: νομικά θέματα”, *Πρακτικά 11^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου: Ταξιδεύοντας: παιδιά και τουρισμός*, σ. 50.
20. Κουκούλη – Σπηλιωτοπούλου, Σ., (1980), “Η ρύθμιση της εργασίας των ανηλίκων”, *Εκλογή θεμάτων κοινωνικής πρόνοιας*, τεύχος 53, σ.127.
21. Κρουσταλλάκης, Γ. , (2000), *Παιδιά με ιδιαίτερες ανάγκες*, Αθήνα.
22. Le Goff, J., (1986), “Ο Βασιλιάς παιδί στη μοναρχική ιδεολογία της Μεσαιωνικής Δύσης”, *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*, τ. Β, Αθήνα.
23. Μακροπούλου, Α., (1928), “Η γυναίκα στην εργασία. Πως εργάζεται η Ελληνίδα σε 5 μεγάλες βιομηχανίες”, *Ο αγώνας της Γυναίκας*, τεύχ. 70, Ιούνιος.
24. Νάκου, Λ., (1964), *Γη της Βοιωτίας*, Αθήνα.
25. Νόβα-Καλτσούνη, Χρ., (1996), *Κοινωνικοποίηση. Η γένεση του*

- κοινωνικού υποκειμένου, Gutenberg, Αθήνα.
26. Παλαιοκρασάς, Στ., Ρουσέας, Π., Βρεττάκου, Β., (1996), *Η Γυμνασιακή σχολική διαρροή στην Ελλάδα: ποσοτικά και ποιοτικά στοιχεία*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα.
27. Παπαγεωργίου, Γ., (1986), *Η μαθητεία στα επαγγέλματα 16^{ος}-20^{ος} αι.*, Αθήνα.
28. Παπαπέτρου, Σ., (1999), *Ανάλυση δεδομένων- στατιστικά πακέτα, το στατιστικό πακέτο S.P.S.S*, Αθήνα, Πανεπιστημιακές σημειώσεις.
29. Παρασκευόπουλου, Ι., (1993), *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας*, Αθήνα.
30. Παρασκευόπουλου, Ι., (1993), *Στατιστική*, Αθήνα.
31. Ρηγίνος, Μ., (1995), *Μορφές παιδικής εργασίας στη Βιομηχανία και τη Βιοτεχνία 1870-1940*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα.
32. Σβώλου, Μ., (1930), “Το εργαζόμενο παιδί”, *Πρακτικά 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου προστασίας μητρότητας και παιδικών ηλικιών*, Αθήνα.
33. Σουμελής, Κ., (1995), *Εκπαίδευση και εκπαιδευτικά συστήματα στις χώρες – μέλη της ΕΟΚ*, αρ. 3., Ακαδημία Αθηνών, Επιτροπή Ερευνών, Αθήνα.
34. Σοφιανός, Κ., (1988), *Το νομικό καθεστώς της παιδικής ηλικίας και της νεότητας 1833-1900*, Αθήνα.
35. UNESCO, (1999), *Εκπαίδευση*, Gutenberg, Αθήνα.
36. Φακιολάς, Ν., (1999), “Η εγκατάλειψη της εννιάχρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης και επαγγελματική απασχόληση των μαθητών”, *Σύγχρονη εκπαίδευση*, τ. 108, σ.45, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος.
37. Φίλιας, Β., (1977), *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*, Gutenberg, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

1. Akabayash ,H., Psacharopoulos, G., (1999), “The trade-off between Child Labour and Human Capital formation: A Tazanian Case Study”, *The Journal of Development Studies*, τ. 35, Jun.
2. Ashton T, S., (1986), *The industrial revolution 1876-1830*, Oxford.
3. Blunch ,N., Verner, D., (2000), *Revisiting the Link between Poverty and Child Labor: The Ghanaian Experience Working Paper*, World Bank, Washington, D.C.
4. Block, M., (1986), “Le mouvement économique et social en Allemagne”, *L'économiste Francais*.
5. Brown, Br., (2001), *Teens, Jobs and Welfare: Implication for Social Policy.*, Washington D.C.
6. Camacho ,Agnes., (1999), “Child Labour and Migration: Child Domestic Workers in Metro Manila”, *A Global Journal of Child Research*, v. 6, n. 1, p. 57-73, Feb.
7. Carnoy ,M. and Levin ,H. ,(1985), *Schooling and Work on the Democratic State*, Stanford University Press, California.
8. Davies, E, (1972), “Work out of school: the E. Davies report”, *Education 10*.
9. Davin, A., (1990), “When is a child not a child” in Carr, H. and Jamieson, L. *The Politics of Everyday Life*, Macmillan, Basingstoke.

10. Davis N, Z., (1971), "The reasons of Misrule: youth Group and Charivans in Sixteenth Century France", *Past and Present*, 50.
11. Davis S., (1997), *Child Labour in Agriculture*, Eric Clearinghouse on Rural Education and Small Schools, Charleston, WV.
12. Delap, E., (2001), "Economic and Cultural Forces in the Child Labour Debate: Evidence from Urban Bangladesh", *The Journal of Development Studies*, v. 37, n. 4, Apr.
13. Dorabawia, V., S., (2002), "Recent Changes in Child Labour in Peru", *Dissertation Abstracts International, A: The Humanities and Social Sciences*, v. 63, n. 2, Aug.
14. Dustman, C. (1996), *Earning and Learning: Educational Policy and the Growth of Part-time Work by Full-time Pupils*, Fiscal Studies.
15. Emerson, P., Souza, A. (2003), "Is there a Child Labour trap? Intergenerational Persistence of Child Labour in Brazil", *Economic Development and Cultural Change*, v. 51, n. 2, Jan. p. 375-398.
16. Frow, E. and Frow, R., (1970), *The half-time system in education*, Moxton, Manchester.
17. Green P, L., (1990), "High School Student Employment in Social Context: Adolescent's Perceptions of the Role of Part-time Work", *Adolescence* 25.
18. Gustafsson, W., (2002), *Gender Dimensions of Child Labour and Street Children in Brazil*. Policy Research Working Paper, World Bank, Washington, D.C.
19. Hammond, J. L. and Hammond, B., (1947), *The Rise of Modern Industry*, Methuen.
20. Heady, C., (2000), "What is the effect of Child Labour on

- Learning Achievement? Evidence from Ghana”, *Innocent working Papers No 79*, United Nations Children’s Fund, Florence, Innocenti Research Centre.
- 21.Hobbs ,S. and others, (1996), “ The Extent of Child Employment in Britain”, *British Journal of Education and Work*, v. 9, n. 1, p. 5-19.
22. Hobsbawm ,E. J., (1984), *Worlds of labours, Further studies in the history of labour*, London.
- 23.Ingenhorst, H. and Wienold, H., (1998), *Ausschub für Jugendarbeitsschutz beim Staatlichen Gewerbeaufsichtsamt Münster, Kinderarbeit: Eine Untersuchung in der Region Münsterland*, Munster.
- 24.Ivashchenko ,F. I., (1983), “The Psychology of Labour Education: some major issues”, *Soviet Psychology*, 22.
- 25.Knowles, A. et al, (1972), *Handbook of Cooperative Education*, Jossey-Bass, San Francisco.
- 27.Kruse ,D. , Mahony ,D., (2000), “Illegal Child labour in the United States: prevalence and characteristics”, *Industrial and Labour Relations Review*, v. 54, n. 1, Oct.
- 28.Lacey, R., (1988), “Building the Ware table of Youth Employability: Collaboration to Support Children and Youth at Risk Between Ages Nine and Fifteen”, *Research Report No 88-08, National Commission for Employment Policy*, Washington, DC.
- 29.Lai ,S., (2001), *A Global Investigation of Child Labour: case studies from India, Uganda, and The United States*, Stanford University, CA. Stanford Program on International and Cross-Cultural Education.
- 30.Landes ,W. and Solman ,L. ,(1972), “Compulsory Schooling

- Legislation: An Economic Analysis of Law and Social Change in the Nineteenth Century”, *The Journal of Economic History*, 32, no. 1 (Mar.).
31. Largie, S., Field, T., Hernandez, R., Sanders, M., Christopher, E. and Diego, M., (2001), “Employment during Adolescence is Associated with Depression, Interior Relationships, Lower Grades and Smoking” *Adolescence*, v36, n142, p 395-401.
32. Lavalette, M., (1998), *Child Employment in the Capitalist Labour Market*, Biddles Limited, Guilford and King’s Lynn, Great Britain.
33. Leonard, M., (1998), *Children’s Contribution to Household Income: A case study from Northern Ireland*, Child Poverty Action Group, London.
34. Levine, D., (1987), *Reproducing Families*, University Press, Cambridge.
35. Lopez-Acevedo, G., (2002), *Schools Attendance and Child Labour in Ecuador*, Policy Research Working Paper Series, World Bank, Washington, D.C.
36. Mantoux, P., (1979), *La révolution industrielle au 19 siècle*, Paris .
37. Mansurov, V., (2001), *Child Labour in Russia*, in *Hidden Hands: International Perspectives on Children’s work and Labour*, Mizen, Pole and Bolton, RoutledgeFalmer, London.
38. Marland, S., (1974), *Career Education: A Proposal for Reform*, McGraw-Hill, New York.
39. Marsh, H.W., (1991), “Employment during High School: Character Building or a Subversion of academic Goals”, *Sociology of Education* 64.
40. Martin, P. F., (1911), *La Grèce nouvelle*, Paris.

41. McKechnie, J., Lindsay, S., Hobbs, S. and Lavalette, M. (1996), "Adolescents Perceptions of the Role of Part-time Work", *Adolescence* 31.
42. Mortimer, J. and Johnson, M.K., (1998a), *Adolescent Part-time Work and Educational Achievement*, in K. Borman and B. Scheider (eds) *The Adolescent Years: Social Influences and Educational Challenges*, University of Chicago Press, Chicago.
43. Mortimer, J. T. and Finch, M. D., (1986), *The Effects of Part-time Work on Adolescent Self-Concept and Achievement*, in Borman, K.M and Reisman, J. (eds) *Becoming a worker*, N.J. Ablex, Norwood.
44. Munoz, S. P., (2001), "Poverty, schooling and Child Labour: A portrait of Chile before and after Democratization", *The Humanities and Social Sciences*, v. 61, n. 8, Feb.
45. Nath, S. and Hadi, Ab., (2000), "Role of Education in Reducing Child Labour: Evidence from Rural Bangladesh", *Journal of Biosocial Science*, v. 32, n. 3, Jul.
47. Sadrin, J., (1982), *Enfants trouvés, enfants ouvriers*, Paris.
48. Sinha, S., (2000), *Child Labour and Education*, The Gender Gap in Basic Education: NGOS as Change Agents, Wazir Rekha, N. Delhi, London.
49. Smith, A., (1973), *Wealth of Nations*, Andrew Skinner, Pelican Classics, London.
50. Thompson, E. P., (1963), *The making of the English working class*, London.
51. Tucker, R. C., (1974), *The Marx – Engels Reader* (second edition), W. W. Norton, New York.
52. U.S General Accounting Office, (2002), *Child Labour: Labour can*

strengthen its efforts to protect children who work, Washington.
52.Zelizer, V. A., (1985), *Pricing the Priceless Child*, Basic Books,
New York.

Πηγές –ηλεκτρονικές διευθύνσεις

- 1.Διεθνής Οργανισμός Υπεράσπισης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων
ενάντια στη δουλεία, <http://www.antislavery.org>
- 2.Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (ΔΟΕ), <http://www.ilo.gr>
- 3.Διεθνές Πρόγραμμα Εξάλειψης Παιδικής Εργασίας (IPEC).
- 4.Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Τεκμηρίωσης, <http://www.ekt.gr>
- 5.Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, <http://www.ekke.gr>
- 6.Ελληνικό Παρατηρητήριο των συμφωνιών του Ελσίνκι,
<http://www.greekhelsinki.gr>
- 7.Εταιρεία Κοινωνικής Υποστήριξης Νέων “ΑΡΣΙΣ” ,(1996), με τη
συνεργασία της Ελληνικής Εταιρείας Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης
στο πλαίσιο του προγράμματος “Ίκαρος” του Youthstart,Αθήνα.
- 8.Εθνική Στατιστική Υπηρεσία (ΕΣΥΕ), <http://www.esye.gr>

9.Εφημερίδα της Κυβέρνησης, Εθνικό Τυπογραφείο.

10.Global March Against Child Labour, <http://globalmarch.org/index.php>

11.Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ (INE), <http://www.inegsee.gr>

12.Κέντρο Ερευνών και Τεκμηρίωσης της ΟΛΜΕ (ΚΕΜΕΤΕ).

13. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, <http://www.pi.schools.gr>

14.Πρόγραμμα Στατιστικής Πληροφόρησης και Παρακολούθησης της Παιδικής Εργασίας(SIMPOC).

15.Unicef, <http://www.unicef.gr>

16.Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Δ/νση Εργασίας.

17.Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Τελειώνοντας αυτή τη διπλωματική εργασία, η οποία εκπονήθηκε στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος

“ Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός” του τμήματος Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής-Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου σε ορισμένους ανθρώπους, των οποίων η συμβολή υπήρξε πραγματικά πολύτιμη.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Χρ. Νόβα-Καλτσούνη, η οποία είχε την εποπτεία της εργασίας μου, για την επίβλεψη, την καθοδήγηση και τις καίριες παρατηρήσεις της. Ευχαριστώ τον Καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Μ. Κασσωτάκη για τις υποδείξεις του σχετικά με τον τρόπο επεξεργασίας των στατιστικών στοιχείων της έρευνας και ως μέλος της εξεταστικής επιτροπής. Εκφράζω τις ευχαριστίες μου στον κ. Ν. Φακιολά, Δρ. Κοινωνιολογίας-Ερευνητή του ΕΚΚΕ για το ενδιαφέρον του και τις επισημάνσεις του σχετικά με την κατασκευή του αυτοσχέδιου ερωτηματολογίου, που χρησιμοποιήθηκε στην έρευνα. Επίσης, ευχαριστώ τον Καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Γ. Κρουσταλλάκη, ως μέλος της επιτροπής εξέτασης της διπλωματικής μου εργασίας.

Ευγνωμονώ τους διευθυντές, τους καθηγητές και τους μαθητές των Εσπερινών σχολείων, που συμμετείχαν στην έρευνα και διευκόλυναν τη διεξαγωγή της με την πρόθυμη συνεργασία τους.

Ευχαριστώ επίσης, το προσωπικό των βιβλιοθηκών των διαφόρων Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων και των Ερευνητικών Κέντρων που επισκέφθηκα, καθώς και τις Διευθύνσεις της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, των Υπουργείων Εργασίας και Οικονομικών και της Unicef

για τη συγκέντρωση του απαραίτητου για την έρευνα βιβλιογραφικού υλικού.

Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω θερμά τον σύζυγό μου Κ. Μαυρογένη για την αμέριστη συμπαράστασή του καθ' όλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών, διότι η έμπρακτη συμβολή του υπήρξε αρωγός και στήριγμα σ' αυτή μου την προσπάθεια.

Γεωργούλα Χρυσούλα